

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
EĞİTİMDE PSİKOLOJİK HİZMETLER ANABİLİM DALI
REHBERLİK VE PSİKOLOJİK DANIŞMANLIK BİLİM DALI**

**YAŞAM BECERİLERİ PSİKOEĞİTİM PROGRAMININ
BOŞANMIŞ AİLE ÇOCUKLARININ UYUM DÜZEYLERİNE
ETKİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Rabia ŞENTÜRK AYDIN

**Ankara
Ocak, 2013**

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
EĞİTİMDE PSİKOLOJİK HİZMETLER ANABİLİM DALI
REHBERLİK VE PSİKOLOJİK DANIŞMANLIK BİLİM DALI**

**YAŞAM BECERİLERİ PSİKOEĞİTİM PROGRAMININ
BOŞANMIŞ AİLE ÇOCUKLARININ UYUM DÜZEYLERİNE
ETKİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Rabia ŞENTÜRK AYDIN

**Danışman
Doç. Dr. Serap NAZLI**

**Ankara
Ocak, 2013**

JÜRİ ÜYELERİNİN İMZA SAYFASI

Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Bu çalışma jürimiz tarafından Eğitimde Psikolojik Hizmetler Anabilim Dalı, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Programı'nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Doç. Dr. Serap NAZLI (Danışman)

Üye

Prof. Dr. Emine Gül KAPÇI

Üye

Yard. Doç. Dr. Zülfikar DENİZ

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../2013

İmza

Prof. Dr. Nejla KURUL

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Boşanma ve boşanmanın çocuk üzerindeki etkileri son yıllarda üzerinde önemle durulan, çocukların hayatlarına ömür boyu etkisinin olduğu belirlenen ve hatta farklı değişkenlerle ilişkisi araştırılan önemli bir kavramdır. Boşanmanın çocuk üzerindeki etkilerini en aza indirmek için hazırlanan boşanmaya uyum programları, çocukların boşanma ile ilgili bilgilerine dayalı olarak çocukların boşanma ile ilgili duygu ve düşüncelerini ifade etmelerini ve yeni hayatlarına uyum sağlamalarını arttırıcı etkinlikleri içermektedir. Bu araştırma çerçevesinde hazırlanan yaşam becerileri psikoeğitim programının, programa katılan boşanmış aile çocuklarının boşanmaya uyum düzeyleri üzerindeki etkisi incelenmiştir. Araştırma ile çocuklara boşanma ve boşanmanın ardındaki yeni hayata uyum ile ilgili bilgilere yer verilerek çocukların boşanmaya uyum düzeylerini arttırmak amaçlanmıştır.

Bu araştırmanın planlanması ve gerçekleştirilmesinde bir çok kişinin emeği bulunmaktadır. Öncelikle, bu araştırmanın konusunun belirlenmesinden tezin tamamlanmasına kadar geçen tüm süreçte beni destekleyen, motive eden, bana zaman ayırıp tüm sorularıma sabırla cevap veren değerli hocam ve tez danışmanım Serap Nazlı'ya çok teşekkür ederim.

Araştırmanın gerçekleştirilmesinde yaşam becerileri psikoeğitim programlarına katılımlarıyla katkı sağlayan değerli öğrencilerime ve annelerine teşekkür ederim. Tez yazım sürecinde bana tüm samimiyetiyle ve deneyimleriyle yardımcı olan, mesai arkadaşım Aynur Bozkurt'a teşekkür ederim. Tezimle ilgili her şeyi hiç düşünmeden sorabildiğim, tez yazım sürecinde bana öncülük eden arkadaşım Tuba Bağatarhan'a teşekkür ederim.

Hayatıma ışık tutan eğitimimin ve çalışmalarımın her anında bana koşulsuz maddi ve manevi destek olan, sevgisini, ilgisini ve her türlü yardımını esirgemeyen canım ailem; annem Nurşen Şentürk ve babam Mehmet Şentürk'e, abim Arafat Şentürk ve kardeşim Meryem Şentürk'e çok teşekkür ederim.

Bu zorlu süreçteki yaşantımı benimle paylaşmayı göze alan ve bana her konuda yardım eden, her zaman desteğini hissettiğim, sevgisini ve ilgisini hiç esirgemeyen yol arkadaşım, sevgili eşim Arif Aydın'a sonsuz teşekkürler...

Rabia ŞENTÜRK AYDIN

ÖZET

YAŞAM BECERİLERİ PSİKOEĞİTİM PROGRAMININ BOŞANMIŞ AİLE ÇOCUKLARININ UYUM DÜZEYLERİNE ETKİSİ

ŞENTÜRK AYDIN, Rabia

Yüksek Lisans, Eğitimde Psikolojik Hizmetler Anabilim Dalı

Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Programı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Serap NAZLI

Ocak 2013, xii + 157 sayfa

Bu araştırmanın temel amacı, yaşam becerileri psikoeğitim programının boşanmış aile çocuklarının uyumları üzerindeki etkilerinin araştırılmasıdır. Araştırma, kontrol gruplu ön-test, son-test ve izleme testi modeline dayalı bir deneysel çalışmadır. Araştırma, 2011 - 2012 eğitim-öğretim yılında Ankara Mamak Ortatepe İlköğretim Okulu'nda 4. ve 5. sınıfta öğrenim görmekte olan annesi ve babası boşanmış 10 öğrencinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada 2 x 3'lük (deney - kontrol grubu, ön-son-izleme testi) deneysel desen kullanılmıştır. Çocukların boşanmaya uyumları araştırmanın bağımlı değişkenidir. Bağımsız değişken ise yaşam becerileri psikoeğitim programıdır. Deney grubuna haftada bir kez her biri ortalama 90 dakika süren 9 oturumluk psikoeğitim programı uygulanmıştır. Program iki aşamada hazırlanmıştır. İlk aşamada psikoeğitim programının alt yapısı hazırlanmıştır. Bunun için literatürden boşanmanın çocuklar üzerindeki etkisi ve çocuklara uygulanan destek programları incelenmiş; programın uygulanacağı 4. - 5. sınıf öğrencilerinin hazırbulunuşluk düzeyleri, bilişsel seviyeleri, ailelerin sosyo-

kültürel değerleri dikkate alınmıştır. İkinci aşamada psikoeğitim programının dört öge (kazanım, içerik, danışma süreci, değerlendirme) dikkate alınarak tasarım sürecine geçilmiştir. Programın kazanımları Welman ve Moore'un taksonomisi dikkate alınarak belirlenmiş; içerik ögesinde boşanma kavramı, boşanmaya ilişkin duygu ve düşünceler, kendini tanıma, etkili iletişim becerileri, öfke kontrolü, çatışma çözme becerileri ve geleceği planlama konularına yer verilmiştir. Kontrol grubunda ise ön-testten sonra iki kez sohbet ve kısa etkinlikler yapılmıştır. Deney grubuna programın ilk haftası ön-test, programın son haftası son-test ve program tamamlandıktan altı hafta sonra izleme testi uygulanmıştır. Kontrol grubuna ise deney grubuyla paralel bir şekilde ön-test, son-test ve izleme testi uygulanmıştır. Her biri 10 kişiden oluşan deney ve kontrol gruplarının ön-son-izleme testi sonuçları arasında anlamlı bir fark olup olmadığı Friedman ve Mann Whitney U-Testi ile analiz edilmiştir.

Programın etkililiğini değerlendirmek için Portes, Lehman ve Brown tarafından geliştirilen, Arifoğlu tarafından Türkçe'ye uyarlaması yapılan Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Ölçeği kullanılmıştır.

Araştırma verileri yaşam becerileri psikoeğitim programının öğrencilerin çatışma ve kötü uyum ve sosyal destek düzeylerine bir etkisinin olmadığını fakat depresyon ve kaygı düzeylerini anlamlı bir düzeyde azalttığı ve boşanmaya uyumlarını anlamlı bir düzeyde arttırdığı ve bu artışın kalıcı olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Boşanma, Boşanma Sonrası Uyum, Psikoeğitim Programı.

ABSTRACT

THE EFFECT OF LIFE SKILLS PSYCHOEDUCATION PROGRAM'S ON DIVORCED FAMILIES' CHILDREN ADJUSTMENT LEVEL

ŞENTÜRK AYDIN, Rabia

M. A. Thesis, Department of Psychological Services in Education

Guidance and Psychological Counseling Program

Counselor: Serap Nazlı Assoc. Prof.

January 2013, xii + 157 pages

The main purpose of this research is to investigate the life skills psychoeducation program's effects on adaptation of divorced families' children. The research is an experimental study which is based on a control group pre-test, post-test and follow-up test model. The research was carried out in the 2011 - 2012 academic year with the participation of 10 students whose father and mother divorced and also they have been studying fourth and fifth grades in Ankara Mamak Ortatepe Primary School.

In the research, 2 x 3 (experimental and control group, pre-post-follow-up test) experimental design was used. The dependent variable of the research is children's adaptation to divorce. The independent variable of the research is life skills psychoeducation program. A psychoeducation program, consisted of 9 sessions, each of them lasted for approximately 90 minutes once a week, has been applied to experimental group. The program is prepared in two stages. In the first stage, the background of psychoeducation

program is prepared. Therefore, the effects of divorce on children and support programs applied to children are examined while reviewing literature and then, students' level of readiness, cognitive levels, and families' socio-cultural values are taken into consideration. In the second stage of psychoeducation program, the design process has been started, while four elements (objectives, content, consultation and evaluation) were being taken into account. The achievements of the program were defined by considering Welman and Moore's taxonomy and additionally, the content element, the concept of divorce, feelings and thoughts about divorce, self-knowledge, effective communication skills, anger management, conflict resolution skills, and future planning are introduced. Each session has been initiated by a summary of the previous one, students have been informed about the subject of sessions and the sessions have been completed with homework. In the control group, after pre-test, short activities were made and talking to each other was carried out twice. For the experimental group, the pre-test was applied at the first week of the program, the post-test was applied at the last week of the program, and also follow-up test was performed six weeks after the program is completed. Additionally, in parallel with the experimental group and the control group pre-test, post-test and follow-up test was performed. Whether there is a significant difference between the results of pretest, posttest and follow-up test of experiment and control groups have been checked by "Friedman" and "Mann Whitney U-Test".

In order to evaluate the effectiveness of the program, "Children Divorce Adjustment Inventory" which was developed by Portes, Lehman and, Brown and was adapted into Turkish by Arifoğlu, was used.

Research data show that life skills psychoeducation program has no effect on conflict and poor compliance, and social support, however, it decreases levels of depression and anxiety significantly and it increases adaptation to divorce significantly, and this increase is permanent.

Key Words: Divorce, Adaptation after Divorce, Psychoeducation Program.

İÇİNDEKİLER

JÜRİ ÜYELERİNİN İMZA SAYFASI	i
ÖNSÖZ	ii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
ÇİZELGELER LİSTESİ	xi
EKLER LİSTESİ	xii

BÖLÜM I

1. GİRİŞ	1
1.1. Problem	1
1.2. Amaç	5
1.3. Önem	5
1.4. Sayıtlılar	6
1.5. Sınırlılıklar	7
1.6. Tanımlar ve Kısaltmalar	7

BÖLÜM II

2. KURAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR.....	8
2.1. Boşanma ve Boşanmanın Çocuk Üzerindeki Etkileri İle İlgili Kuramsal Çerçeve	8
2.1.1. Aile	8
2.1.2. Boşanma	11
2.1.3. Boşanma Nedenleri	13
2.1.4. Boşanmanın Eşler Üzerindeki Etkileri	15
2.1.5. Boşanmanın Çocuk Üzerindeki Etkileri	21
2.1.6. Boşanmaya Çocukların Yaşlarına Göre Verdikleri Tepkiler.....	25
2.1.6.1. Oyun Çocukluğu Dönemi	25
2.1.6.2. Okul Öncesi Dönem.....	26
2.1.6.3. Okul Çağı Dönemi.....	28
2.1.6.4. Ergenlik Dönemi	30

2.1.7. Boşanmanın Çocuk Üzerindeki Etkilerini Açıklayan Teoriler.....	31
2.1.7.1. Boşanma - Stres - Uyum Teorisi.....	31
2.1.7.2. Risk ve Toparlanma Teorisi.....	35
2.2. Boşanmanın Çocuk Üzerindeki Etkileri İle İlgili Araştırmalar	36
2.2.1. Boşanmanın Çocuk Üzerindeki Etkileri İle İlgili Yurtiçinde Yapılmış Araştırmalar	36
2.2.2. Boşanmanın Çocuk Üzerindeki Etkileri İle İlgili Yurtdışında Yapılmış Araştırmalar	48

BÖLÜM III

3. YÖNTEM.....	58
3.1. Araştırma Modeli	58
3.2. Çalışma Grubu	59
3.3. Yaşam Becerileri Psiko eğitim Programı	64
3.3.1. Programın Alt Yapısının Hazırlanması	64
3.3.2. Programın Tasarım Süreci.....	65
3.4. Veri Toplama Araçları	68
3.4.1. Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Ölçeği (ÇBUÖ).....	68
3.4.2. Çocuk Kişisel Bilgi Formu.....	71
3.4.3. Ebeveyn Kişisel Bilgi Formu.....	72
3.4.4. Ebeveyn Gözlem Formu.....	72
3.5. Deneysel İşlemler ve Verilerin Toplanma Süreci.....	72
3.6. Verilerin Analizi.....	80

BÖLÜM IV

4. BULGULAR	82
4.1. Deney Grubunda Yer Alan Boşanmış Aile Çocuklarının Boşanmaya Uyumlarına İlişkin Denencelerin Test Edilmesi.....	82
4.2. Kontrol Grubunda Yer Alan Boşanmış Aile Çocuklarının Boşanmaya Uyumlarına İlişkin Denencelerin Test Edilmesi.....	86
4.3. Deney ve Kontrol Gruplarında Yer Alan Boşanmış Aile Çocuklarının Ön-Test, Son-Test ve İzleme Testi Ölçümleri Arasındaki Farkın Test Edilmesi	88
4.4. Ebeveyn Gözlem Formlarının Değerlendirilmesi	90

BÖLÜM V

5. TARTIŞMA VE YORUM 93

5.1. Boşanmış Aile Çocuklarının Boşanmaya Uyumlarına İlişkin

Bulguların Tartışılması ve Yorumu.....93

BÖLÜM VI

6. SONUÇ VE ÖNERİLER 97

6.1. Sonuç 97

6.2. Öneriler 98

KAYNAKÇA..... 100

EKLER..... 108

ÇİZELGELER LİSTESİ

Çizelge 1. Boşanma – Stres – Uyum Teorisi.....	34
Çizelge 2. Boşanmanın Çocuklar Üzerindeki Etkileri İle İlgili Yurtiçinde Yapılmış Araştırmalar ve Bulguları.....	44
Çizelge 3. Araştırma Deseni.....	59
Çizelge 4. Deney ve Kontrol Gruplarında Yer Alan Öğrencilerin Ebeveynlerinin Boşanmasının Ardından Geçen Süre.....	61
Çizelge 5. Deney ve Kontrol Gruplarında Yer Alan Öğrencilerin Yanlarında Kalmadıkları Ebeveynlerini Görme Sıklıkları.....	62
Çizelge 6. Deney ve Kontrol Gruplarında Yer Alan Öğrencilerin Boşanma Sonrasında Yaşantılarında Olan Değişiklikler	63
Çizelge 7. Deney Grubunun Ön-Test, Son-Test ve İzleme Testi Puanlarına İlişkin Friedman Testi Sonuçları.....	84
Çizelge 8. Kontrol Grubunun Ön-Test, Son-Test ve İzleme Testi Puanlarına İlişkin Friedman Testi Sonuçları.....	87
Çizelge 9. Deney ve Kontrol Gruplarının Çocuklar için Boşanmaya Uyum Ölçeği Ön-Test Puanlarına Göre Mann Whitney U-Testi Sonuçları.....	88
Çizelge 10. Deney ve Kontrol Gruplarının Çocuklar için Boşanmaya Uyum Ölçeği Son-Test Puanlarına Göre Mann Whitney U-Testi Sonuçları.....	89
Çizelge 11. Deney ve Kontrol Gruplarının Çocuklar için Boşanmaya Uyum Ölçeği İzleme Testi Puanlarına Göre Mann Whitney U-Testi Sonuçları.....	89
Çizelge 12. Ebeveyn Gözlem Formlarının Değerlendirilmesi.....	91

EKLER LİSTESİ

EK 1.	YAŞAM BECERİLERİ PSİKOEĞİTİM PLANI.....	109
EK 2.	YAŞAM BECERİLERİ PSİKOEĞİTİM PROGRAMI.....	114
EK 3.	EBEVEYN KİŞİSEL BİLGİ FORMU	133
EK 4.	ÇOCUK KİŞİSEL BİLGİ FORMU	136
EK 5.	PROGRAMA KATILIM İZİN FORMU	140
EK 6.	PSİKOEĞİTİM PROGRAMI UYGULAMA TAKVİMİ	142
EK 7.	ÇOCUKLAR İÇİN BOŞANMAYA UYUM ÖLÇEĞİ (ÇBUÖ).....	144
EK 8.	EBEVEYN GÖZLEM FORMU.....	146
EK 9.	OTURUM SONRASI İZLENİMLER FORMU	148
EK 10.	ÖRNEK OTURUM SONRASI İZLENİMLER FORMU.....	151
EK 11.	KONTROL GRUBU EĞİTİM PROGRAMI.....	154

BÖLÜM I

GİRİŞ

Bu bölümde, araştırmanın problemi, amacı, denenceleri, önemi, sayıtlıları ve sınırlılıkları ortaya konulmakta, ayrıca tanımlara yer verilmektedir.

1.1. Problem

Aile, toplumsal yaşamı düzenleyen, insan neslinin devamını sağlayan, bireylerin sosyal, psikolojik ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılayan ve toplumsal düzeni sağlayan bir mekanizmadır (Fiyakalı, 2008). Buna karşın hızla arttan toplumsal değişimler, aile yapısını ve eşlerin uyumunu olumsuz yönde etkilemektedir. Çeşitli beklentilerle yapılan evlilikler, bireylere eş rollerinin yanı sıra bir çok görev ve sorumluluklar yüklemekte bu durumda da evlilik bireylerin beklentilerini karşılayamamaktadır. Sonuç olarak kişiler bir çok farklı nedenden dolayı boşanmayı tercih etmektedirler. Arıkan'a (1996) göre boşanma; hukuki, psikolojik ve sosyal yönleri olan bir süreç olup, hukuki kurallar çerçevesinde yapılmış bir evliliğin, tarafların karı – koca olarak bağları kalmaksızın; fakat varsa ortak çocukların hakları saklı kalmak üzere yargıç kanalıyla sona erdirilmesine ve tarafların başkalarıyla yeniden evlenebilmesine olanak veren hukuki bir işlem olarak tanımlanmaktadır. Büyükaşahin (2009) ise boşanmayı, hukuki açıdan ele alındığında çeşitli hukuki sonuçları beraberinde getiren, ama temelde karı kocalık durumunun son bulması anlamını taşıyan bir olgu şeklinde tanımlamaktadır. Sosyolojik ve psikolojik açıdan ele alındığında ise; boşanma, sadece eşleri etkilemekle kalmayıp çocuğun gelişiminde en önemli faktör olan tam aileye (anne, baba ve çocuğun/çocukların birlikte aynı evde yaşadığı aileye "tam aile" denmektedir) son veren ve özellikle çocuklar üzerinde yaşam boyu etkilerini duyurabilecek bir olaydır.

Bu nedenle boşanma, karı – koca için olduğu kadar çocuklar için de travmatik bir süreçtir. Boşanma çocukların başına gelebilecek en sarsıcı olaylardan birisi ve potansiyel olarak onların gelişimlerini ciddi bir biçimde etkileyecek bir dizi değişikliği de beraberinde getirmektedir (Benedek ve Brown, 1997). Boşanmaların büyük çoğunluğunun, evliliğin ilk yıllarında olduğu düşünülürse, aile birliğinin bozulmasından en çok zarar görenlerin, küçük çocuklar olduğu ortadadır. Gerçekten, kişiliğin geliştiği bu ilk yıllarda, çocuk için en önemli şey, analı babalı bir yuvada, sevilerek, güven duyarak yetişmektir (Yörükoğlu, 2012).

Toplum boşanmayı evlilik bunalımının bir tür çözümü olarak kabul etmekteyse de ailenin parçalanması, hala küçük çocuklar için en yaygın ve önemli yoksunluk ve anksiyete yaratıcı nedenlerdir. Dahası, bu gibi koşullarda yetişen çocuklardaki kişilik zedelenmelerinin, gelecekte, kendi evliliklerini ve kendi çocuklarının yetişmesini olumsuz yönde etkileyeceğini gösteren gelişmeler vardır (Wolff, 2004). Amato'ya (1993) göre ise; ruh sağlığını güvence altına alan en önemli etken sıcak bir aile ortamıdır. Bu nedenle anne babadan ayrı olmak çocukların ruh sağlığını bozabilecek bir durumdur. Dağılmış ailelerden gelen çocuğun bu durumun psikolojik yansımalarını yaşama olasılığı daha yüksektir. Bu konuda yapılan araştırmalar (Aral ve Başar, 1998; Öztürk, 2006; Aslıhan, 1998; Karakuş, 2003; Büyükşahin, 2009; Öngider, 2006; Şirvanlı Özen, 1998; Amato ve Keith, 1991; Amato, 1993; Kelly, 2000) da boşanmış ailelerden gelen çocukların davranışsal, psikolojik, eğitsel problem yaşama risklerinin, kaygı ve depresyon düzeylerinin evli ailelerden gelen çocuklara göre daha fazla olduğunu göstermiştir.

Aile, çocuğun kişilik gelişimi, ruh ve beden sağlığı açısından büyük bir önem taşır. Çocuğun sağlıklı aile ilişkilerinden mahrum kalması, onun duygusal gelişimine olumsuz etkide bulunur (Sarıcı Bulut ve diğerleri, 2007). Boşanmış ailelerde çocuklarda görülen değişiklikler pek çok bakımdan ayrılan veya boşanan anne – babalardaki değişikliklere bağlıdır. Genellikle ayrılığı izleyen dönemde duygusal, davranışsal bozukluklar artmış, fakat iki yıl sonraki izlemlerde yavaş yavaş bu bozuklukların düzeldiği görülmüştür (Ekşi, 1990). Boşanma gibi sarsıcı bir olayla karşılaşan çocukların gelişimleri yavaşlayabilir, hatta durabilir. Çocuk, olayın gerçekleştiği sırada içinde bulunduğu psikososyal gelişim basamağında takılıp kalabilir veya önceden tamamlamış olduğu bir aşamaya geri dönebilir (Benedek ve Brown, 1997). Verilen tepkiler çocuğun yaşına ya da yaşanan gerilimlere göre

değişebilir. Çocuklar içe dönebilirler, sınırlı olabilirler, ayrılmaya tepki gösterebilirler, uyku ve yemek problemleri yaşayabilirler. Okulda başarıları düşebilir, sinir krizi geçirmek gibi daha ağır tepkiler verebilirler. Taraf gibi davranabilirler. Boşanmanın ardından çocuğun hem annesinin, hem de babasının eşit olarak ilgisine ihtiyacı vardır. Ebeveynlerden birinin ilgisizliği halinde, çocuklar duygusal sorunlar yaşamaktadır (Kırcaoğlu, 2012). Tarhan'a (2012b) göre çocuk çok küçük bile olsa, çevresinde olan biteni takip etmekte, sorunları hissetmektedir. Sorunları hisseden çocuk sıkıntısını sözel olarak anlatamadığı için bunu farklı şekillerde dışarıya yansıtır. Bu durum tırnak yeme, altını ıslatma şeklinde ortaya çıkabilir. Çocukta psikosomatik hastalıklar gözlenebilir; sık sık hasta olur, kusar, bağırsakları bozulur. Evden, okuldan kaçma, kendisine ait olmayan şeyleri alma, uyuşturucuya yönelme gibi durumlar yaşanabilir. Yıkılan ailelerde çocukluk depresyonlarına da çok sık rastanır.

Ailenin dağılması, aynı yetişkinlerde olduğu gibi, çocuklarda da bir çok değişik duygusal tepkiye yol açar. Çocuklar bu duyguları ilerideki yaşamlarının çeşitli aşamalarında tekrar tekrar yaşayabilirler. İçinde buldukları yaşa göre bazı duygular öne çıkar, diğerleri geri planda kalıp ileriki yaşlarda tekrar yoğunluk kazanır (Weilburger, 2009). Çocuk için duygusal durum kadar önemli olan, anne babayı kaybettiğinde kendisine ne olacağıdır. Kaybettiği şeyin ne olduğu düşüncesini kafasında tam olarak şekillendiremez. Aynı zamanda gelecekle ilgili kaygılar da duymaya başlar (Öztürk, 2008).

Eşler arası yaşanan çatışma ve boşanmanın gerek çiftler üzerinde gerekse çocukları üzerinde bir çok toplumsal, ekonomik ve psikolojik sonuçları olan olgular olarak incelenmesi, son yıllarda giderek artan bir önem kazanmıştır. Özellikle de, yaşanan çatışma süreci içinde ve boşanma süreci sonrasında, çocuklarda ortaya çıkması olası psikososyal davranışların incelenmesi psikolojinin yoğun ilgisini çekmektedir (Şirvanlı Özen, 1998).

Çok uzun yıllardır pek çok araştırmacı (Akkaya, 2010; Amato, 1993; Amato, 2001; Amato ve Keith, 1991; Amato, Loomis ve Booth, 1995; Arabacı Pişken, 2008; Aral ve Başar, 1998; Arifoğlu Çamkuşu, 2006; Aslıhan, 1998; Büyükşahin, 2009; Fiyakalı 2008; Kalmjin ve Monden, 2006; Karakuş, 2003; Kelly, 2000; Keskin, 2007; Öngider, 2006; Öztürk, 2006; Şimşek Yüksel, 2006; Şirvanlı Özen, 1998; Turan Cebeci, 2009) boşanmanın çocuklar üzerindeki kısa ve uzun süreli etkilerini ortaya

koyan klinik ve toplumsal araştırmalar yapmıştır. Bu araştırmacılar arasındaki genel görüş birliği, boşanmış aile çocuklarının tam aile çocuklarına göre uyum sorunları gelişmesi yönünden risk altında olduğudur. Benedek ve Brown'a (1997) göre çocukların boşanmayı kabullenmeleri onların yetişkinlik dönemlerini de etkileyecek bir olgudur. Anne ve babaları boşanmış çocukların evlilikleri de genelde boşanma ile sonuçlanır. Çünkü onlar sürekli sevgi arayışı içinde olurlar ve yalnız kalmaktan korkarlar. Bu duygular içerisinde çoğu kez aceleci davranır ve yanlış ilişkiler kurarlar. Çocukluk dönemlerinde, ebeveynlerinin boşanma gibi sarsıcı bir olayın üstesinden gelebildiğine tanık olurlarsa, ileride daha temkinli davranıp tutarlı adımlar atabilirler.

Türkiye'de de son dönemlerde boşanma oranlarının Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre arttığı tespit edilmiştir. TÜİK 2012 yılının I. döneminde (Ocak – şubat – Mart ayları), boşanma sayısı geçen yılın aynı dönemine göre %5,8 oranında artmıştır. 2011 yılı I. döneminde 31 bin 653 olan boşanma sayısı 33 bin 474'e yükselmiştir. TÜİK 2012 yılının II. döneminde (Nisan – Mayıs – Haziran ayları), boşanma sayısı geçen yılın aynı dönemine göre %2,3 oranında azalmıştır. 2011 yılı II. döneminde 33 bin 970 olan boşanma sayısı 33 bin 197'ye düşmüştür. Her ne kadar boşanma oranlarında 2012 yılının II. döneminde azalma olduğu görülse de bu istatistiksel veriler boşanmanın ciddi bir sosyal sorun olduğunu şüphe götürmez bir biçimde kanıtlamaktadır. Ülkemizdeki gibi yurtdışında da artan boşanma oranları, araştırmacıları bu yönde çalışmaya yönelmiştir. Bu alışmalar (Pedro – Carroll ve Cowen, 1985; Alpert – Gillis, Pedro – Carroll ve Cowen, 1989; Pedro – Carroll, Sutton ve Wyman, 1999; Burke ve Streek, 1989; Wolchik ve diğerleri, 2000; Stolberg ve Garrison, 1985; Gilman, Schneider ve Shulak, 2005) ocuklar ve ebeveynleri için önleyici program geliştirmek ve bu yeni yaşantıya onların uyumunu arttırmaya yöneliktir. Ancak lkemizde bu konuda boşanmış aile çocuklarını destekleyecek psikoeğitim programlarının yetersiz olduğu görülmektedir. Yapılan araştırmalar sonucu böyle bir çalışmanın Hacettepe Üniversitesi, Psikiyatri Hemşireliği bölümünde Arifoğlu amkuşu (2006) tarafından doktora tezi ve Mersin Üniversitesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık bölümünde şimşek Yüksel (2006) tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlandığı bulunmuştur.

İnsan yaşamındaki her değişiklik bir uyum süreci gerektirmektedir (Öngider, 2006). Evlilikte olduğu gibi boşanma da hem eşler hem de çocuklar için bir uyum sürecini gerektirmektedir. Aynı zamanda çocukların küçük yaşlarda anne – baba

boşanması gibi zorlu bir süreçten geçmek zorunda olmaları onların kişilik gelişimlerini de olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Çocukların bu yaşantıyı sorunsuz bir şekilde atlatabilmesi gelecekte toplumun sağlıklı bireylere sahip olmasını sağlayacaktır. Yurt dışı literatürde okullarda boşanmış aile çocukları ile ilgilenilmesine rağmen ülkemizde henüz boşanmış aile çocukları ile yeterince ilgilenilmemektedir. Ülkemizde 2005 - 2006 öğretim yılından itibaren ilköğretim düzeyinde okul PDR hizmetlerine önem vermeye başlamış olmasına rağmen boşanmış aile çocukları ile çalışmaların sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda bu çalışmada çocukların anne ve babalarının boşanmasından sonra oluşan yeni bir hayata daha kolay uyum sağlamalarına yardımcı olmaya yönelik olarak “Yaşam Becerileri Psikoeğitim Programı”nın boşanmış aile çocuklarının uyum düzeylerine etkililiğinin test edilmesi çalışmanın problemini oluşturmaktadır.

1.2. Amaç

Bu araştırmanın genel amacı, 10 – 12 yaş aralığındaki boşanmış aile çocukları için hazırlanmış olan “Yaşam Becerileri Psikoeğitim Programı”nın etkililiğini incelemektir. Bu amaçla araştırmada aşağıdaki denenceler test edilecektir:

1. Yaşam Becerileri Psikoeğitim Programına katılan deney grubu öğrencilerinin;
  - a. çatışma ve kötü uyum düzeyleri manidar bir şekilde azalır.
  - b. depresyon ve kaygı düzeyleri manidar bir şekilde azalır.
  - c. sosyal destek algıları manidar bir şekilde artar.
2. Yaşam Becerileri Psikoeğitim Programına katılan deney grubu öğrencilerinin kazandığı beceriler manidar bir şekilde kalıcılık sağlar.

1.3. Önem

Literatür incelendiğinde, boşanmanın çocuklar için zorlu bir süreç olduğu ve bu sürece uyum sağlamakta büyük sıkıntılar yaşadıkları görülmektedir. Bu yaşantının sorunsuz bir şekilde atlatılmaması durumunda çocukların psikolojik ve davranışsal sorunlar yaşadıkları, kendini ifade edebilme, akademik yönden başarılı olma ve sosyal

becerileri geliştirme gibi birçok alanda gelişimlerinin olumsuz etkilendiği görülmektedir. Ayrıca bu yaşantıların çocukların kişilik gelişimlerini de olumsuz yönde etkilediği belirtilmektedir. Bu olumsuzluklar çocuklar ergenlik dönemine girdiğinde hat safhaya çıkmaktadır. Boşanma çocukların benlik saygılarını düşürmekte ve olumsuz alışkanlıklar kazanmalarına neden olmaktadır. Bu nedenle ergenlik döneminin kapıda olduğu bu yaş diliminde (10 – 12 yaş) uygulanan psikoeğitim programlarının çocuğun bu tür olumsuzluklara da maruz kalmasını önleyeceği düşünülmektedir.

Anne - baba boşanmasının çocukların davranış örüntüleri ve kişilikleri üzerindeki etkileri göz önüne alındığında çocukların bu sürece uyum sağlamalarına yönelik programların hazırlanıp uygulamaya konulmasının gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Ayrıca rehberlik ve psikolojik danışmanlık hizmetlerinin önleyici boyutu açısından düşünüldüğünde de, bu tür eğitim çalışmaların çocukların olası sorunlar yaşamasını engellemek amacıyla yapılması gerekmektedir.

Bu çalışmada 10 – 12 yaş arası boşanmış aile çocuklarının boşanma sürecine uyum sağlamalarına yönelik “Yaşam Becerileri Psikoeğitim Programı” hazırlanmıştır. Ülkemizde çocuklar için boşanmaya uyum sağlamaya yönelik programlar üzerinde yapılan çalışmaların sayısının az oluşu dikkat çekmektedir. Bu tür programların hazırlanıp ilköğretim okullarında görev alan psikolojik danışmanlar tarafından uygulanması çocukların bu tür sıkıntılar yaşamasını önlemesi bakımında gerekli görülmektedir. Bu nedenle bu konuyla ilgili yapılan bu çalışmanın ülkemizde önemli bir açığı kapatmaya hizmet etmesi beklenmektedir.

1.4. Sayıtlar

- Araştırmaya katılan öğrenciler araştırmada kullanılan ölçek ve form maddelerine samimi ve doğru yanıtlar vermişlerdir.
- Araştırmaya katılan ebeveynler araştırmada kullanılan form maddelerine samimi ve doğru yanıtlar vermişlerdir.

1.5. Sınırlılıklar

- Araştırma verileri 2011 – 2012 eğitim - öğretim yılı Ankara Mamak Ortatepe İlköğretim Okulu'nda eğitim görmekte olan alt – orta sosyo – ekonomik gelire sahip 4. ve 5. sınıf öğrencilerinden oluşan 10 kişilik deney grubu ile sınırlıdır.
- Araştırma boşanmış aile çocukları ile yapılmış olması nedeniyle Ankara Mamak Ortatepe İlköğretim Okulu'nda yeterli sayıda iki grup çıkartılamadığı için kontrol grubu yakın bir okuldaki alt – orta sosyo – ekonomik gelire sahip 4. ve 5. sınıf öğrencilerinden oluşturulmuş 10 kişilik kontrol grubu ile sınırlıdır.
- Deney ve kontrol gruplarının ön test puanları denkleştirilememiştir.

1.6. Tanımlar ve Kısaltmalar

Boşanmaya Uyum: Bu araştırmada çocukların boşanmaya uyumunu, Çocuklar için Boşanmaya Uyum Ölçeğinden aldıkları puanlar temsil etmektedir.

ÇBUÖ: Çocuklar için Boşanmaya Uyum Ölçeği

YBPP: Yaşam Becerileri Psikoeğitim Programı

BÖLÜM II

KURAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Bu bölümde boşanma ve boşanmanın çocuk üzerindeki etkileri ile ilgili kuramsal bilgilere yer verilmiş, boşanmanın çocuk üzerindeki etkileri ile ilgili yurt içinde ve yurt dışında yapılan araştırmalara ilişkin bilgiler sunulmuştur.

2.1. Boşanma ve Boşanmanın Çocuk Üzerindeki Etkileri İle İlgili Kuramsal Çerçeve

Bu bölümde, öncelikle aile ve boşanma kavramlarına ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Daha sonra boşanma nedenleri, boşanma süreci modelleri, boşanmanın eşler ve çocuklar üzerindeki etkileri, boşanmaya çocukların yaşlarına göre verdikleri tepkiler ve boşanmanın çocuk üzerindeki etkilerini açıklayan teorilere ilişkin açıklamalar üzerinde durulmuştur. Son olarak, boşanmanın çocuk üzerindeki etkileri ile ilgili yurt içinde ve yurt dışında yapılmış araştırmalara ilişkin bilgiler sunulmuştur.

2.1.1. Aile

Aile; evlilik ve kan bağına dayanan, karı, koca, çocuklar ve kardeşler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu toplum içindeki en küçük birliktir (Turan Cebeci, 2009). Şahinkaya'ya (1990) göre ise aile; evlenme, kan veya evlat edinme bağlarıyla birbirine bağlanmış, aynı evde yaşayan, aynı geliri paylaşan, oynadıkları karı-koca, anne-baba, evlat ve kardeş rolleri ile birbirlerine etki yapan, kendilerine özgü bir görgüyü oluşturup kuşaktan kuşağa aktaran insan topluluğudur. Ailenin oluşmasını sağlayan bir bağ olarak kabul edilen evlilik ise; bireylerin, geçmiş yaşam deneyimleriyle geliştirdikleri ruhsal, duygusal, fiziksel beklenti ve gereksinimlerin karşılanması bağlamında, yaşamın belli döneminde tercihte buldukları, eşler

açısından aynı evde yaşama, müşterek hayatı paylaşma, birbirlerinin alışkanlıklarını benimseme, yeni alışkanlıklar kazanma, toplum içinde evlilik sonucu kazanılan rolleri ve gereksinimleri yerine getirme durumunu içeren bir paylaşım sürecidir (Şener ve Terzioğlu, 2008). Evliliğin; cinsel bir takım gereksinimlerin veya beklentilerin karşılanması, nesli devam ettirme, çocuk sahibi olma gibi işlevleri bulunmakta iken psikolojik işlevi sevme, sevilme, değer görme, beğenilme gibi gereksinimleri kapsamaktadır. Sosyal alanda ise çiftlerin; güven içinde olma, dayanışma, toplumsal yapı içinde belli bir konum elde etme gibi gereksinimleri karşılamaya dönük bir yaşantı olarak tanımlanabilir (Özguven, 2000).

Aile olgusu, tarih içinde ve bir toplumdan diğerine farklı anlamlar taşımaktadır. Hepsinde rastlanılan ortak özellik ise bu sosyal kurumu oluşturan bireylerin birbirlerine olan güçlü bağlılıklarının uzun yıllar sürmesidir. Belki de aile kavramına en ayırt edici anlamı yükleyen bu kalıcılık özelliğidir (Gülerce, 1996). Tarih boyunca insanoğlu zamanla belirlenen sosyal normlar çerçevesinde bir aile oluşturmaya ihtiyaç duymuştur. Aile zamanla toplumun en önemli ve en temel kurumu haline gelmiştir. Sağlıklı bir toplum, sağlıklı ailelerden oluşmuş bir toplumdur. Aile kurumunda yaygın olarak ortaya çıkan yapısal ve işlevsel bozukluklar, dengesizlikler, toplumun sosyal, ekonomik ve kültürel yapısına da bozukluklar ve dengesizlikler olarak yansımaktadır (Öztürk, 2006). Nazlı'ya (2000) göre ise; aile, toplumsal düzenin en küçük ve en önemli parçasıdır. Toplumun en küçük birimi olarak kabul edilen ailenin insan yaşamında vazgeçilmez bir önemi vardır. İnsanın ihtiyaçlarını karşılayabileceği doğal yer kendi ailesidir. Bireyin yaşamından doyum sağlaması, bireysel fonksiyonlarını etkili bir şekilde yerine getirmesi ve yaşadığı topluma uygun bir kişi olarak yetişmesi önce aile çevresinde mümkündür.

Bebeklikten ergenliğe uzanan dönemde çocukların bakımı ve korunmaları öncelikli olarak ailenin sorumluluğundadır. Çocukların içinde bulunduğu toplumun kültürü, değerleri ve normlarıyla tanışması ailede başlar. Aile, çocuğun sadece bedensel gelişimini değil, aynı zamanda onun kişilik ve yeteneklerinin de gelişimini sağlamakla yükümlüdür (Köknel, 1994). Yörükoğlu'na (2012) göre de çocuğun toplumun değer yargılarına ve niteliklerine uygun bir şekilde yetişmesi, ilk olarak aile çevresinde sağlanır. Aile üyeleri arasındaki ilişkiler ve aile ortamı, psikososyal yönden gelişen bireyin en çok etkileşime uğradığı yerdir. Bu ilişkiler, bireyin kendine

güvenmesini, kendine ve diğer bireylere sevgi duymasını, kimlik kazanmasını, kişilik gelişimini, sosyal beceriler geliştirmesini ve topluma uyum sürecini belirler.

Genel olarak, çocuğun birlikte yaşadığı aile, onun sağlıklı bir şekilde gelişmesini sağlayan, fiziksel ve ruhsal gereksinimlerini karşılayan temel bir kurumdur. Bu kurumun sağlıklı bir yapıya sahip olması toplumsal ruh sağlığı için gerekli olan temel koşuldur. Çünkü sağlıklı bir aile yapısına sahip çocukların da sağlıklı bireyler olacağı düşünülmektedir. Çocuğun sağlıklı bir ruh yapısıyla gelişmesi, beraber yaşadığı insanların da sağlıklı bir yaşam tarzına sahip olmalarını gerektirir. Anne - babanın bireysel olarak sağlıklı insanlar olmalarının yanı sıra kendi aralarında ve ailedeki diğer bireylerle olan iletişimlerinde de sağlıklı bir yapıya sahip olmaları gereklidir (Karakuş, 2003).

Toplumsal değişim, aile kurumunu, gerek biçimsel olarak gerekse fonksiyonel olarak dönüştürdüğü gibi evliliğe atfedilen anlam ve önemde de bir takım değişimlere neden olmuştur. Kandiyoti (1984), toplumda artan bireycilik eğilimlerinin, evlilik ailesinin giderek yalıtılmış özel hayata yönelik ve içindeki bireylerin kişisel bağımsızlık ve haklarına daha fazla ağırlık veren bir kurum haline gelmesine yol açtığını, aynı zamanda da aile içi ilişkilerin temelini giderek duygusal düzeye kaydığını belirtir. Daha önceleri çoğunlukla duygusal bağlardan yoksun olan, soyun devamı için bir araç olarak görülen, ekonomik bir nedene dayanan ve kişisel tercihlerle başlamayan evlilik, giderek cinselliğin yönlendirdiği, karşılıklı sevgiye dayalı tercihlerin ön plana çıktığı bir birliktelik olarak anlaşılmaya ve yaşanmaya başlanmıştır (Akt. Gençtan, 2003). Özellikle evin ve işin mekansal olarak birbirinden ayrılması eşlerin zamanlarının büyük bir kısmını oluşturan çocukların eğitiminin de en azından belli bir oranda ev dışındaki kurumlara devredilmesi, evliliğin duygusal doyuma ve anlaşmaya dayanan, kişisel mutluluğun bir aracı olarak şekil ve anlam değiştirmesini sağlamıştır (Sucu, 2007). Son yüzyılda bu şekilde toplumumuzda ortaya çıkan ekonomik, sosyal ve kültürel değişimler, aile ve evlilik kurumunda da çok önemli yapısal ve işlevsel değişimleri ortaya çıkarmıştır. Geçen yüzyılda, toplumumuzu, ataerkil yapıdaki geniş aileler oluştururken, günümüzde büyük ölçüde çekirdek ve parçalanmış ailelerden oluşan bir toplum haline dönüşmüş durumdayız. Boşanmalar, parçalanmış aileler, anasız veya babasız büyüyen çocuklar gündelik yaşantımızın kanıksanmış olguları durumundadır (Öztürk, 2006).

Sonuç olarak aile, toplumsal yaşamı düzenleyen, insan neslinin devamını sağlayan, bireylerin sosyal, psikolojik ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılayan ve toplumsal düzeni sağlayan bir mekanizmadır. Bireyin kişilik gelişiminde ilk yılların önemi düşünüldüğünde aile kavramının önemi ortaya çıkmaktadır. Çünkü çocukların kişilik oluşumları ilk olarak aile içerisinde oluşmaktadır. Buna bağlı olarak ailenin, çocukların eğitimi, yetiştirilmesi, ruhsal gelişimlerini sağlıklı bir şekilde tamamlamaları ve sosyalleşmeleri açısından en önemli kurumlardan biri olduğu görülmektedir (Fiyakalı, 2008).

2.1.2. Boşanma

Eşlerin, birlikteliklerinden psikolojik olarak doyum sağlamadıkları, beklenti ve gereksinimlerini karşılayamadıkları evlilik yaşantılarına yasal olarak son vermelerine “boşanma” denmektedir. Eşlerin, yasal olarak boşanmayıp aynı çatı altında otursalar bile, duygusal olarak birbirlerinden koptukları, sağlıklı uyum ve birliktelik gerçekleştiremedikleri zaman da boşanmış oldukları kabul edilmektedir (İlgar, 2011). Dirim’e (2003) göre boşanma, evlilik sözleşmesinin sona ermesiyle aile birliğinin bozulması olayıdır.

Akıntürk (2002)’e göre, boşanma eşler henüz hayatta iken, kanunda öngörülmüş olan bir sebebe dayanarak eşlerden birinin açacağı dava sonucunda evlilik birliğine hakim karar ile son vermek olarak tanımlanabilir. Ayrıca boşanma evliliklerin yasal olarak, erkek ve kadının yeni bir evlenme yapacak şekilde hukuki bir kararla evliliklerinin tamamen sona erdirilmesidir. Başka bir tanıma göre ise boşanma, kişilikleri, sosyo – kültürel değerleri, alışkanlıkları ve tepkileri ile birbirine uyum sağlayamayan, bir arada iken herhangi biri ya da her ikisinin de sosyal, mesleki sorunlar yaşadığı; vücutsal ve ruhsal yakınmalar geliştirebildiği, kişilerin ayrı ayrı daha sağlıklı olabilmesi temeline dayanan bir sosyal gerçektir (Öztürk, 2006).

Boşanma kararının alınması bilişsel, zor bir süreçtir ve bu kararın verilmesinde evliliğin devamından elde edilecek faydanın, evliliğin sonlanmasından elde edilecek faydadan daha az görülmesi temel neden olmaktadır (Raley ve Bumpass, 2003; Akt. Aydın, 2009). Boşanma, eşler için mutsuz bir evlilikten çıkış veya kurtuluş gibi görünse de, gerçekte büyük umut ve beklentilerle kurulmuş olan evliliğin ve aile sisteminin yıkımı demektir. Ayrılmanın kaçınılmaz ve gerekli olduğu

durumlarda dahi boşanmayla sorunlar eşler açısından tam olarak bitmeyebilmekte, boşanma eşleri psiko – sosyal, ekonomik yönden sarsabilmektedir. Bu nedenlerden dolayı genel olarak boşanma, evlilik öncesi özgürlüğe tam bir dönüş veya kurtuluş, yani yeni bir bekarlık dönemi olarak değerlendirilmemelidir (Yörükoğlu, 2012).

Boşanma, evlilik kadar eskidir. Ailenin olduğu her yerde boşanma, mevcut ihtimallerden biri olarak hep karşımıza çıkar. Tarihin ilk dönemlerindeki ilk toplumlarda da günümüzün farklı coğrafyalarında da boşanma, arzu edilmeyen bir evlilik ve aile gerçeği olarak görülmektedir (Sezal, 1996). Fakat toplumun ihtiyaçlarına bağlı olarak boşanmaya yaklaşım zaman içerisinde değişmiştir. Boşanma ile ilgili ilk kurallar eski Babil’de, Hamurabi kanunları içerisinde yer almıştır. Birçok eski toplumda sadece koca karısını boşayabiliyordu. Hristiyanlığın ilk öğreticileri evliliğin ölüme kadar sürmesi gerektiğine inanarak boşanmayı tamamen reddettiler. Elde ettikleri şey sadece aile birliği (üyelerin mutsuzluğuna bakılmaksızın) değil, aynı zamanda toplumsal denge idi. Bugün çoğu Hristiyan mezhep boşanmaya izin vermektedir. Tek istisna boşanmaya kesinlikle karşı olan ve ancak bazı durumlarda, bazı şartların yerine getirilmesi kaydı ile izin veren Katolik Kilisesi’dir. Birçok yerde kilise boşanmış Katolıklere ve ailelerine yardım çabası da göstermektedir (Benedek ve Brown, 1997).

Evliliğin sosyal bir kurum olarak kabul edildiği toplumlarda boşanma hakkı yaşla ve geleneklerle kısıtlanmış, ancak hiçbir zaman ortadan kaldırılamamıştır. Üstelik, boşanma hiçbir dönemde teşvik edilen bir olgu da değildir. İçinde yaşadığımız çağda değişen teknolojiye ve değer yargılarında meydana gelen değişimlere bağlı olarak, boşanma olayına daha fazla hoşgörü ile yaklaşılmaya başlandıktan sonra boşanmaların arttığı söylenebilir (Yazıcıoğlu, 1995). Günümüzde hayat şartları, ekonomik ve sosyal hayattaki olumsuzluklar ve kişisel sebepler nedeniyle eşler arasındaki uyumsuzluklar baş göstermekte ve buna paralel olarak boşanma sayısı da her geçen gün artmaktadır. Günümüzde boşanma, aileler ve özellikle çocuklar yönünden olumsuz olsa da evlilik kadar doğal bir olay haline gelmiştir. Burada önemli olan boşanmaya karar veren eşlerin birbirlerini ve çocuklarını kişisel ve psikolojik açıdan yıpratmadan medeni bir şekilde boşanmayı gerçekleştirebilmeleridir (Arabacı Pişken, 2008).

Günümüzde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki istatistikler, boşanma oranında ciddi bir artış olduğunu göstermektedir. Ülkemizde de boşanma oranları, batı ülkeleriyle kıyaslandığında oldukça düşük bir seviyede bulunmakta ancak yıllara göre boşanma oranları incelendiğinde ise ciddi bir artış gözlenmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 2012 yılının I. döneminde (Ocak – Şubat – Mart ayları), boşanma sayısı geçen yılın aynı dönemine göre %5,8 oranında artmıştır. 2011 yılı I. döneminde 31 bin 653 olan boşanma sayısı 33 bin 474'e yükselmiştir. Boşanma sayısından en fazla artış %15,2 ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde gözlenmiştir. Bu dönemde boşanma sayısında en fazla azalma %9 ile Batı Marmara Bölgesi'nde gerçekleşmiştir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 2012 yılının II. döneminde (Nisan – Mayıs – Haziran ayları), boşanma sayısı geçen yılın aynı dönemine göre %2,3 oranında azalmıştır. 2011 yılı II. döneminde 33 bin 970 olan boşanma sayısı 33 bin 197'ye düşmüştür. Boşanma sayısından en fazla azalma %5,8 ile Batı Karadeniz Bölgesi'nde gözlenmiştir. Bu dönemde boşanma sayısında en fazla artış %20,2 ile Orta Doğu Anadolu Bölgesi'nde gerçekleşmiştir (<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=10849>).

2.1.3. Boşanma Nedenleri

İnsanlar sürekli değişme eğilimindedir. Değişmenin iki taraf için farklı niteliklerde olması anlaşmazlıkların oluşmasına zemin hazırlar. Bu nedenle de genellikle iki tarafın bir veya birkaç konuda anlaşamaması temel boşanma sebebidir (Seven, 2008). Tanaltay'ın da (1996) dediği gibi evlenmek için iki kişinin istek ve kararı söz konusuysen bir tek kişinin mutsuzluğu ve huzursuzluğu boşanma nedenidir. Bununla birlikte boşanmaya zemin hazırlayan fiziksel, sosyal, duygusal ve ekonomik bir çok neden vardır.

Günümüzde pek çok çiftin boşanma nedenlerinin temelinde aralarında sevgi bağı olmasına rağmen, kişilik uyumsuzluğu yaşayarak, sağlıklı eş ilişkisi oluşturamamaları yatmaktadır (Collange, 1996; Akt. Aydın, 2009). Gençtan'ın da (2003) ifade ettiği gibi günümüzde boşanmaların yaygınlaşmasının insanların evliliğe daha az istekli olmasından değil de, evlilik anlayışındaki değişimle birlikte mutlu bir evlilik kurma isteğinin giderek artmasından kaynaklandığı da unutulmamalıdır.

Her ülkede ve her ailede çok farklı nedenler boşanmada etken olsa da Özgüven (2000), genel anlamda boşanma nedenlerini şu şekilde sıralamaktadır:

1. Eşlerin evlilik öncesi birbirlerini yeteri kadar tanımamış olmaları boşanma ile sonuçlanma olasılığı yüksek evliliklere neden olmaktadır. Bireyin evlenmeden önce eşini kendi seçme fırsatına sahip olmaması ya da duygusal açıdan yaklaşarak tüm yönleriyle tanımaması evlilikte düş kırıklığına neden olmaktadır.
2. Farklı sosyo – ekonomik ve kültürel çevreden gelmek, eşler arası uyumu güçleştirmektedir. Farklı aile kültürlerine, değer sistemine sahip olmak, olay ve durumları farklı şekilde algılama ve yorumlamaya neden olmaktadır.
3. Eşlerin birbirlerinin yaşam alanlarına girmeleri yaşam alanlarını daraltmakta, özgürlüklerini kısıtlamakta, böylece bir çok iletişim sorunu yaratmaktadır.
4. Evlilikte eşlerin iletişim becerilerine sahip olmaması ilişkinin zarar görmesine neden olmakta, anlaşılmadığını düşünen eş, böylece ilişkiye daha çok zarar vermektedir.
5. Eşlerin ailelerinin, ailenin yaşam dinamiklerine karışması birçok sorunun doğmasına ve kolaylıkla büyümesine neden olmaktadır.
6. Sosyo – ekonomik sorunlar, aile üyelerinin farklı beklenti içine girmelerine, yaşanan problemlerin farklı boyutlara çekilmesine ve evlilikten beklenen gereksinimlerin karşılanmasına engel olmaktadır.
7. Kadının eğitim düzeyinin ve sosyal statüsünün yükselmesi ekonomik bağımsızlığını kazanmasını sağlamaktadır. Eğitim düzeyinin yükselmesi, çalışma hayatına atılması kadına güç vermekte, beklenti düzeyinin artmasına ve haklarını arama yetisi kazanmasına yol açmaktadır.
8. Kıskançlık eşler arası güven ve hoşgörüyü zedelemekte, uyumlu ve mutlu olmayı engellemektedir.

Özgüven'e benzer şekilde Sucu (2007) da cinsel sorunlar, eşlerden birinin ihaneti, aile içi şiddet, eşlerin birbirini ihmal edişi, çocuk olmaması, yaş farkının fazla olması, erken yaş evlilikleri, aile baskısı ile evlendirmeler, taraflardan birinin ani kişilik

ve yaşam pratiğinin değişmesi, psikiyatrik sorunlar (depresyon, panik atak, şizofreni vb.), uyuşturucu, alkol ve kumar bağımlılığını boşanmanın nedenleri şeklinde sıralamıştır.

Türk Medeni Kanununda ise belirtilen boşanma nedenleri iki ana başlık altında toplanmıştır. Bunlardan birinci ana başlık olan özel boşanma nedenleri; zina, hayata kast ve pek kötü veya onur kırıcı davranış, suç işleme ve haysiyetsiz hayat sürme, terk ve akıl hastalığı şeklinde açıklanmıştır. İkinci ana başlık olan genel boşanma nedenleri ise; evlilik birliğinin sarsılması, eşlerin anlaşması (anlaşmalı boşanma) ve ortak hayatın yeniden kurulamaması (eylemli ayrılık) şeklinde ifade edilmiştir (Keskin, 2007).

Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü'nün 2006 yılında yaptığı Aile Yapısı Araştırması verilerine göre boşanmış erkeklerin %29'u, kadınların ise %21'i en önemli boşanma sebebi olarak "aldatma"yı görmektedir. Boşanmış kadınların %11'i, erkeklerin ise %5'i eşi tarafından aldatılmış olmalarını boşanma nedeni olarak göstermiştir. Boşanmış kadınların %17'si eşleri tarafından dayak ve kötü muameleye maruz kaldıkları için boşandıklarını belirtmiştir. Erkeklerin ise hiçbiri dayak ve kötü muameleyi kendisi için boşanma nedeni olarak belirtmemiştir. Kadınlarda evliliklerinin boşanma ile sonuçlanmasında içki ve kumarı en önemli neden olarak gösterenlerin oranı %11'dir. Erkeklerde ise bu oran %3'tür. Karısı ile boşanmasına neden olarak ailesine saygısızlığı öne süren erkeklerin oranı %16'dır. Kadınlar arasında, ailesine saygısızlık ettiği için eşinden boşananların oranı ise %5'tir. Her iki cinsiyette yaklaşık eşit oranlarda görülen "sorumsuz ve ilgisiz davranma", boşanmalarda en önemli sebepleri arasında yer almaktadır (erkeklerde %17, kadınlarda %19). Araştırmada boşanma nedeni olabileceği düşünülen "yüz kızartıcı suç", "çocuk olmaması", "çocuklara kötü muamele", "geçimi sağlayamama", "çiftlerin ailelerinin aile içi ilişkilere karışması", "terk etme" nedeniyle boşanmalara çok düşük oranlarda rastlanmıştır (T.C. Başbakanlık Aile Ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, 2010).

2.1.4. Boşanmanın Eşler Üzerindeki Etkileri

Boşanma, ne denli kaçınılmaz olsa da, eşler için, aslında çetin bir dönem başlangıcıdır; yoksa mutsuzlukların sonu değildir. Eşler kendilerini bir süre boşlukta

kalmış görürler. Eski alışkanlıklarından sıyrılmak, yeni bir yaşam düzeni ve yeni ilişkiler kurmak gereksinimi duyarlar. Özellikle, baba evine sığınmak zorunda kalan kadının durumu daha güçtür. Böyle bir kadın, kendini, sınıfta kalmış başarısız bir öğrencinin eve dönüşüne benzer bir duygu içinde bulur. Kendini sığıntı durumunda görür. Baba evinde ne denli iyi karşılanırsa da bu duyguyu üstünden kolay atamaz. Anne babasına yük olmamak için, yabancısı olduğu yeni bir yaşama yönelmek, iş bulmak zorunluluğu duyar (Yörükoğlu, 2012). Babaların durumu da zordur. Çünkü onlar da çocuklarını ve ev düzenini özlerler. Boşanmayı kendileri istemiş olsalar bile, aynı eski karıları gibi, onlar da sıkıntı yaşarlar. Kim istemiş olursa olsun, boşanma her iki taraf için de kolay değildir (Benedek ve Brown, 1997).

Ayrılmanın kaçınılmaz ve gerekli olduğu durumlarda dahi boşanmayla sorunlar eşler arasında tam olarak bitmeyebilir, boşanma eşleri ekonomik yönden sarsabilir, ruhsal yönden örseleyebilir veya toplumsal statülerini olumsuz yönde etkileyebilir. Bu nedenlerden dolayı boşanma, yetişkinler açısından evlilik öncesi özgürlüğe tam bir dönüş veya sorunlardan kurtuluş; yeni bir bekarlık dönemi olarak değerlendirilmemelidir (Yörükoğlu, 2012).

Boşanmaya ilişkin duygusal tepkiler, boşanmanın gerçekleşmesinden çok önce başlamakta, boşanmadan sonraki ilk dönemde ise yoğunlaşmaktadır (Arıkan, 1992). Walczak ve Burns (2004) birçok boşanmış kimsenin kendi özbenlik yapılarında bir zayıflık duygusu yanında cinsel ve ebeveynlik rollerinde bir güven eksikliği hissettiğini belirtmiştir. Aynı zamanda sıkıntı, depresyon, bugün ve yarın için son derece üzgün olma hemen hemen doğal semptomlardır. Bunların yanında başarısızlık ve suçluluk hisleri de hüküm sürmektedir. Çocuklara bakım görevini alan tüm zamanlı ebeveyn, ev işleri ve bakımın yanında çoğu kez dışarıda da iş aramanın yüksek baskısı altındadır. Öztürk (2008) ise kimi yetişkinler için en büyük problemin eşinden doğan duygusal boşluğu, çocuk ile gidermeye çalışmak ve çocuğa bağımlı hale gelmek olduğu şeklinde açıklamaktadır.

Boşanma sonrası ortaya çıkan bir diğer olumsuz etkinin, kişilerin stres düzeylerindeki artış olduğu belirtilmektedir. Bunun en önemli nedenlerinden birisinin yakın bir ilişkinin bitmesi yani bir kayıp duygusunun ortaya çıkması olabileceği öne sürülmektedir. Diğer önemli nedenler ise, gelecek konusundaki belirsizlik ve daha önceki ilişki ve destek ağlarının kaybedilmesidir (Öngider, 2006). Duygusal ve

psikolojik etkileri genellikle olumsuz olarak değerlendirilen boşanma, zaman zaman yetişkinler üzerinde olumlu etkiler de sağlayabilmektedir. Boşanma sürecinde ve hemen sonrasında en üst düzeyde olan psikolojik ve duygusal boyuttaki sorunlar, sosyal destek sistemlerinin etkisi ile zaman içerisinde azalmakta, özellikle boşanmayı isteyen taraf mutsuz bir evlilikten sonra duygusal yönden rahatlayarak, boşanmadan psikolojik yarar da elde edebilmektedir (Kalmijn ve Monden, 2006).

Arıkan'a (1992) göre boşanma nedeni ile kişilerin sosyal ilişkilerinde çeşitli değişiklikler olmaktadır. Sosyal çevrenin, ailenin, arkadaşların boşanmış kişiye karşı yaklaşımlarında ortaya çıkan olası farklılıklar kişiyi doğrudan etkilemektedir. Özellikle boşanmanın tabu olarak görüldüğü geleneksel toplumlarda, boşanmış kadınlar toplumda, sosyal yaşam içerisinde daha zor yer edinmektedir. Geleneksel değerlerin hakim olduğu toplumlarda boşanma kötü bir deneyim olarak algılanmaktadır. Bu bakış açısı ile baskı altında tutulan boşanmış kişiler, boşanma sonrası yeni yaşam düzenlerine uyum göstermekte zorlanmaktadır.

Boşanmadan sonraki uyum sürecinde ekonomik özgürlüğün önemli bir faktör olduğu görülmektedir. Ayrıca, ekonomik yetersizliklerin kadınları çoğunlukla uygun olmayan ikinci evliliklere itmekte olduğu, buna karşılık ekonomik yeterliliğin kadın için cesaretlendirici faktör olduğu bilinmektedir (İlgar, 2011). Arıkan (1996) da İlgar'a benzer şekilde düşünmüş ekonomik bağımsızlığın yanı sıra kişinin karşılaştığı problemler karşısındaki sorun çözme kapasitesi ve sosyal destek sistemlerinden yararlanma durumunun da, boşanmanın yetişkinler üzerindeki etkilerini biçimlendirme potansiyeline sahip olduğunu belirtmiştir. Ayrıca yaş, yaşanılan bölge, eğitim düzeyi, mesleki statü, çocuğun varlığı, çocuk sayısı, duygusal boşanma sürecini tamamlama durumunu da boşanmanın yetişkinler üzerindeki etkilerinde önemli olan faktörler olarak açıklamıştır. Genel olarak yetişkinler sorunlarını zaman içerisinde çözebilmekte, birey yeni bir işlevsellik düzeyine ulaşabilmekte ve toplumla yeniden bütünleşebilmektedir.

Boşanmanın ilk aylarında özellikle ilk iki üç ay içinde her iki tarafta en zor devrelerini geçirirler. Çiftin doğal olarak yeni duruma alışması zaman alır. Bazı kişiler için bu süre kısa, bazıları için ise uzundur. Uzun süre beraber yaşamışlarsa bu kişiler kendi amaçlarını ve kişiliklerini birbirinden ayrı ve bağımsız olarak yeniden tanımlamak durumunda kalacaklardır. Boşanma, her iki bireyin kendi

yaşamları için yeni bir denge arayışının sonucudur. Her birey bu dengeyi kendince gerçekleştirmeye çalışır. Kimisi aylar sonra kimisi yıllar sonra bu dengeyi sağlar. Bazı kimseler yeni bir denge geliştirmeden başka evlilikler yapabilirler. Yeni dengeyi geliştirebilmiş olanlar kendilerini daha mutlu, olgun ve kendilerini daha iyi anlamış olarak yeni bir döneme girerler (Cüceloğlu, 1998). Yavuzer'e (2003) göre ise; eşinden ayrılmış kimseler, kişisel, mesleki, cinsel ve sosyal alanlarda kendilerini yeniden tanımlama gereği duymakta ve yeni kimlikleriyle bütünleşmeye çalışmaktadırlar. Eski kimlikleri ile yeni yaşantıları arasında bütünlük kurabilen kişiler krizin yoğunluğunu daha çabuk atlatacaklardır.

Benedek ve Brown (1997, s. 75 - 85) boşanmanın ebeveynlerin hayatında yarattığı zorlukları aşağıdaki başlıklar altında incelemiştir:

- *Yetişkinin Gerilemesi:* İstenmeyen veya sert bir boşanma bir yetişkini geride kalmış bir gelişim aşamasına döndürebilir veya kişiliğinden beklenmeyen davranışlara itebilir. Bazı yetişkinler, tamamen çaresiz, çocukları dahil başkalarının bakımına muhtaç bir hale düşebilirler. Genellikle, bu davranışlar geçicidir ve kişi iç dünyasında dengeyi sağlayıp, hayatına yeni bir yön vermeyi başardığı zaman yok olur.
- *Ebeveynin Çocuklaşım, Çocuğun Ebeveynleşmesi:* Boşanmadan sonra bazı anne ve babalarda görülen bir çeşit gerileme sonucu, ebeveyn bir çocuğa veya hepsine çok bağımlı hale gelebilir. Aslında olay, rollerin değişimidir. Çocuklar ebeveynin bakımını üstlenir ve sırdaşı olurlar. Ebeveyn kendini çaresiz, mutsuz ve yalnız hisseder ve kendi sorumluluğunu taşımayı ya reddeder ya da beceremez. Bazen ebeveyn alkolik veya uyuşturucu bağımlısı da olabilir. Sonuçta, çocukta çarpık bir gelişim ve ebeveynin aracılığı ile edinilmiş çarpıtılmış bir gerçeklik anlayışı ortaya çıkar. Çok aşırı durumlarda ebeveyn işi enseste kadar götürür. Çünkü çocuğunu kaybettiği eşinin yerine koymaktadır. Daha sık görülen olay ise, ebeveynin yalnızlığını gidermek için çocukla beraber uyumasıdır.
- *İnkâr Etme ve Savunma Mekanizmaları Geliştirme:* Bazı insanlar boşanma ile ilgili mutsuzluk ve öfke duygularını kabul etmezler. Her şeye kolaylıkla uyum

sağladıklarını ve kendilerine mükemmel bir hayat kurduklarını iddia ederler. Çeşitli faaliyetlerle meşgul olmak herkese iyi gelir. Günlük işlerin dışında bir şeye vakit ayırmak hem zihinsel olarak kişiyi geliştirir, hem de çevresini genişletme fırsatı yaratır. Ancak bunun ölçüsünü kaçırmamak gerekir. Eğer bunu başka sorunlardan kaçmak için yapıyorsa kişi, bu durum depresyonu ancak bir süre ertelemesini sağlar. Sonunda çöküntü kaçınılmazdır, çünkü sorunlar çözümsüz kalmıştır.

- *Çocuklara Taşıyabileceklerinden Fazla Sorumluluk Yükleme:* Fazla çalışmaktan yorgun ve dertlerden bunalmış çoğu anne ya da baba küçüklerin bakımını en büyük çocuğa yüklemeyi bir çözüm olarak görür. Ya da çocuklara, onları ödevlerinden ve yaşları gereği yapmaları gereken sosyal aktivitelerden alıkoyacak kadar çok sorumluluk verirler. Tek çocukların durumu da zordur, çünkü onlar kendilerine tek başına bakmak zorundadırlar. Korkularını ve üzüntülerini paylaşacakları bir kardeştan yoksundurlar. Bazı anne ve babalar da boşanmadan ve onun hoş olmayan sonuçlarından suçluluk duydukları için tam aksini yaparlar. Çocuklarına ev işleri ile ilgili hiçbir sorumluluk vermezler, her şeyi kendileri yaparlar.
- *Şiddet:* Ayrılık ve boşanmayı izleyen ilk aylarda eşler arasında şiddet ve çocukların istismarı konularına da dikkat etmek gerekir. Nafaka ödemelerini geciktiren baba, çocukların önünde küçük düşürülürse eski eşine saldırmaya dürtüsüne karşı koyamayabilir. Yorucu bir iş gününden sonra eve dönen anne çocukların bir şişe sütü mutfığa dökmüş olduğunu görünce önüne çıkan ilk çocuğu sorgusuz sualsiz dövebilir. Çocuklar bile ebeveyne karşı saldırganlaşabilirler.
- *Kendini Soyutlama ve Hiperaktivite:* Ayrılma ve boşanmanın hemen sonrasında, insanlar, ya kendilerini diğerlerinden soyutlama ya da olağanüstü aktif bir sosyal yaşam sürdürme modellerinden birini seçerler. Soyutlamayı seçenlerin birçok nedenleri vardır. Örneğin, bazı anne ve babaların çocuk bakıcısına verecek paraları yoktur. Diğerleri ise, çocuklardan bütün gün ayrı kaldıktan sonra akşamları onları bakıcıya bırakıp dışarı çıkmaktan suçluluk

duyarlar. Nedenleri farklı olsa da, sonunda her iki tip ebeveynde bunalır. Çocuklarının onlara bir nefes alma imkanı bile tanımadığını düşünürler. Bazı anne ve babalar ise diğer insanlarla görüşmemek için çocuklarını bahane ederler. Boşanmanın şokunu henüz üstlerinden atamamış ve hayatlarına yeni bir yön verememişlerdir. Karşı cinsle ilişki istemediklerini söylerler. Cinsel arzu da duymadıklarını iddia ederler. Bu kişiler çoğu kez eski eşlerinin geri döneceğini umarlar. Bu yüzden de ne tam bekar, ne de tam evli gibi yaşayabilirler. Bazıları ise, duydukları üzüntüden ve yeni amaçlar belirleyememiş olmaktan dolayı, basit günlük işler dışında hiçbir şey yapacak gücü kendilerinde bulamazlar. Yeni insanlar tanımak veya teşebbüslerde bulunmak onlar için imkansızdır. Bu kişiler giderek çocuklarına bağımlı hale gelirler, çünkü çocuklar hayatlarının merkezi olmuştur. Bu kişiler çocukları büyüyüp kendilerine yeni hayat kurduktan sonra, şiddetli depresyona girebilir veya başka ciddi psikolojik sorunlar yaşayabilirler. Diğer uçta da, sürekli evin dışında gezen anne ve babalar vardır. Onlar sürekli gece kurslarına ve arkadaş toplantılarına giderler. Çocuklarını bazen bakıcılara, bazen diğer ebeveyne, bazen de arkadaşlarına ve akrabalarına bırakırlar. Bazıları duygusal olarak hazır olmadıkları halde karşı cinsle ciddi ilişkiler kurarlar veya fazla seçici olmadan arkadaş değiştirirler. Bu tür insanların çoğu, bu şekilde davranarak, onlara yürümemiş evliliklerini ve omuzlarındaki sorumluluğu hatırlatan çocuklarını unutmaya çalışırlar. Doğal olarak bundan en çok, ihtiyaçları olan sevgi ve ilgiden yoksun kalan çocuklar zarar görürler. Boşanmadan dolayı zaten üzgün olan çocuklar bir de ebeveynin dengesizliğine şahit olunca iyice mutsuz olurlar ve çoğunlukla ebeveyne onun kendilerine davrandığı biçimde davranırlar.

Sonuç olarak çocukların iyiliği için, ebeveynin bu durumlardan ve duygulardan kendisini kurtarması ve boşanmanın getirdiği stresle başa çıkmayı öğrenmesi gerekmektedir. Anne ve babalar kendi sorunlarını çözemezlerse, çocuklar da giderek daha şiddetle dikkati üzerlerine çekmeye çalışırlar. Anne, baba ve çocuklar arasındaki duygusal denge bozulursa birbirlerinin sorunlarını daha da vahim hale getirirler. Çocukların yeni duruma alışmaları doğrudan ebeveynin alışmasına bağlıdır.

2.1.5. Boşanmanın Çocuk Üzerindeki Etkileri

Aile, çocuğun kişilik gelişimi, ruh ve beden sağlığı açısından büyük bir önem taşır. Çocuğun sağlıklı aile ilişkilerinden mahrum kalması, onun duygusal gelişimini etkilediği gibi bedensel ve zihinsel gelişimine de olumsuz etkide bulunur. Anne ya da babadan birinin kaybı veya ayrılıkları demek olan dağılmış aile ortamı, bebeklik döneminde gerçekleşirse, anne çocuk arasındaki duygusal ilişkileri azalttığından, bebeğin duygusal besiyi yeterince alamaması, onun büyüme ve gelişimini geciktirip engelleyebilir (Sarıcı Bulut ve diğerleri, 2007). Evlilikte anne – baba kavramı, çocuğun ruhsal gelişimi ve sosyal uyumu açısından vazgeçilmez bir unsurdur. Yani anne ve babayla birlikte yaşamak, anne babayla birlikte büyümek, ailenin parçalanmamış olması, çocuğun hem duygusal gelişimi hem de sosyal ve ruhsal olgunlaşması açısından gereklidir. Ancak, çocuk mutlu ve rahat bir ortamda yaşamıyorsa, yani evde anne baba arasındaki ilişkiler sürekli gerginse, huzursuzluk ve çatışma havası hakimse, bunun çocuğu etkilememesi mümkün değildir (Öztürk, 2008). Tarhan (2012a) ise, boşanmanın çocukları ne ölçüde etkileyeceğinin anne – babaların nasıl ayrıldıklarına bağlı olduğunu vurgulamıştır. Kırcaoğlu (2012) da Tarhan'a (2012a) katılarak boşanmak değil, boşanma sürecinin stresli geçirilmesi, iyi iletişim kurulamaması, sevgi ve güven boşluklarının oluşturulmasının çocukları derinden etkilediğine değinmiştir. Bir çocuk anne – babasının boşanmasını, her iki tarafın yoğun desteği olmadan zor atlatır. Ruhunun derinliklerinde terk edilme korkusu yatar. Bu nedenle anne – babası boşanmış bir çocuğun sevildiğine ve değer verildiğine ilişkin çok daha belirgin işaretlere gereksinimi vardır (Ortner, 2008).

Boşanmış ailelerde çocuklarda görülen değişiklikler pek çok bakımdan ayrılan veya boşanan anne – babalardaki değişikliklere bağlıdır. Genellikle ayrılığı izleyen dönemde duygusal, davranışsal bozukluklar artmış, fakat iki yıl sonraki denetimlerde yavaş yavaş bu bozuklukların düzeldiği görülmüştür. Ayrılıktan hemen sonraki değişiklikler aileden aileye çok farklıdır, bazı çocuklarda evde ve okulda sosyal ilişkiler bozulmuş, bazılarında yetişkinlere karşı büyük bir agresyon (saldırganlık), karşı gelme veya onlara yaklaşma kendini göstermiştir. Özellikle erkek çocuklar başka yetişkin erkeklerden yardım ister hale gelmiş ya da aşırı saldırganlaşmışlardır. Kızlarda saldırganlık hem dille, hem de fiziksel olarak artmış fakat ikinci yılda daha çok dille agresyon tabloya egemen olmuştur. Kızlarda küstahlaşma, zaman zaman ağlama veya bağımlılık eğilimleriyle birlikte görülmüştür (Ekşi, 1990).

Ebeveynleri boşanmış olan çocuklar ailenin geçirdiği bütün zorlukları yaşamış çocuklardır. Anne – baba arasında sağlıklı biçimde kurulamayan iletişimin, çatışmaların faturası en çok onlara çıkmıştır (Tarhan, 2012a). Bu nedenle bu çocukların tepki göstermeleri çok doğaldır. Verilen tepkiler çocuğun yaşına ya da yaşanan gerilimlere göre değişebilir. Çocuklar içe dönebilirler, sinirli olabilirler, ayrılmaya tepki gösterebilirler, uyku ve yemek problemleri yaşayabilirler. Okulda başarıları düşebilir, sinir krizi geçirmek gibi daha ağır tepkiler verebilirler. Taraf gibi davranabilirler. Boşanmanın ardından çocuğun hem annesinin, hem de babasının eşit olarak ilgisine ihtiyacı vardır. Ebeveynlerden birinin ilgisizliği halinde, çocuklar duygusal sorunlar yaşamaktadır (Kırcaoğlu, 2012). Tarhan'a (2012b) göre çocuk çok küçük bile olsa, çevresinde olan biteni takip etmekte, sorunları hissetmektedir. Sorunları hisseden çocuk sıkıntısını sözel olarak anlatamadığı için bunu farklı şekillerde dışarıya yansıtır. Bu durum tırnak yeme, altını ıslatma şeklinde ortaya çıkabilir. Çocukta psikosomatik hastalıklar gözlenebilir; sık sık hasta olur, kusar, bağırsakları bozulur. Evden, okuldan kaçma, kendisine ait olmayan şeyleri alma, uyuşturucuya yönelme gibi durumlar yaşanabilir. Yıkılan ailelerde çocukluk depresyonlarına da çok sık rastanır.

Boşanma hakkında az çok bir şeyler bilmek ve sürekli anne – babanın kavgasına tanık olmak bile birçok çocuğu anne babasının ayrılıyor ya da boşanıyor olduğu haberine hazırlamaz. Olay patladığı zaman, ki bu çoğu kez anne ya da babanın evden ayrılması ile kanıtlanır, bir çok çocuk gerçekten sarsılır. Eğer çocuk anne ve babasının kavgalarından uzak tutulmuşsa daha da büyük bir şok yaşar. İstismar eden biri bile olsa, bir ebeveyninden ayrı olmak çocukları dehşete düşürür (Weilburger, 2009). Çocuğun ayrılığa vereceği tepkilerin başında öfke ve kızgınlık gelir. Bu öfke ayrılık olayının kendisine, anneye ve babaya karşıdır. Çocuk öfkesini her ortamda dışarı vurabilir. Evde anne ya da babasına, okulda öğretmen ve arkadaşlarına karşı saldırgan davranışları dikkat çeker. Bağırır, çağırır, nedensiz öfkelenir ve kavga çıkarır. Aslında öfke, çocuğun yeni hayata uyum sürecinde yaşanması gerekli bir duygudur. Dışa yansıtılmayan öfke çocuğun içe kapanmasına ve kendini toplumdaki tecrit etmesine neden olur (Öztürk, 2008). Öz'e (2005) göre çocukların, boşanma olayından etkilenme biçimi farklıdır. Her boşanan ailenin çocuğu davranış bozuklukları geliştirecek diye bir kural olmadığını anne – babaların boşandıktan sonra da anne – baba olma sorumluluklarını yerine getirmeye devam ettikleri sürece, çocuklarına ilgi ve sevgi dolu yaklaştıkları sürece sorunlar en aza

ineceğini belirtmiştir. İstenen bu olmasına rağmen, çoğu zaman anne ya da baba çocuğa uzak kalmaktadır. Çocuk anne – babasının güvenini hissedemez. İhmal edilir, ilgiden ve sevgiden uzak kalırsa duygu, düşünce ve davranış bozuklukları geliştirebilir.

Öz (2005)'e benzer şekilde Kırcaoğlu (2012) da tek ebeveynli ailenin çocuklarının mutsuz, huysuz, asi olacağı yönündeki inancın tamamen asılsız olduğunu düşünmektedir. Burada önemli olanın, çocuğun beraber yaşadığı ve aynı ortamı paylaştığı insanların tutumu olduğunu vurgulamıştır. Eğer ailede, genel bir mutsuzluk, kaderine boyun eğmişlik, yetersizlik hissi varsa, çocukta da bunun gibi ya da bundan kaynaklanan bir takım başka olumsuz duygu ve davranışların görüleceğine değinmiştir.

Ailenin dağılması, aynı yetişkinlerde olduğu gibi, çocuklarda da bir çok değişik duygusal tepkiye yol açar. Çocuklar bu duyguları ilerideki yaşamlarının çeşitli aşamalarında tekrar tekrar yaşayabilirler. İçinde buldukları yaşa göre bazı duygular öne çıkar, diğerleri geri planda kalıp ileriki yaşlarda tekrar yoğunluk kazanır (Weilburger, 2009). Çocuk için duygusal durum kadar önemli olan, anne babayı kaybettiğinde kendisine ne olacağıdır. Kaybettiği şeyin ne olduğu düşüncesini kafasında tam olarak şekillendiremez. Aynı zamanda gelecekle ilgili kaygılarda duymaya başlar (Öztürk, 2008). Sarıcı Bulut ve diğerleri'ne (2007) göre anne ve babasının ayrılması sonucu kekeme olan, altını ıslatan, sınıf içinde uyumsuz ve başarısız olan çocuk örnekleri çok sayıdadır. Anne ve babasının çatışmasına hakem olmak zorunda bırakılan çocukta tedirginlik başlar. Önceleri kimsenin kendisini sevmediği ve düşünmediği duygusuna kapılır. Ardından anne ve babasının onu sevmedikleri için ayrılmaya kalktıklarını düşünür ve kendini suçlamaya başlar. Anne ve babasının ilgisini çekmek için yaramazlık, aşırı hareketlilik ya da aslı olmayan bedensel şikayetler görülmeye başlar.

Boşanmanın veya aileden ayrılmanın çocuklar üzerindeki uzun sürede etkisi, hiç kuşkusuz boşanmadan sonra neler olduğuna bağlı olarak çok değişir. Eğer psikiyatrik bozukluklar veya problemler varsa, bunlara yol açan neden genellikle bu ayrılık değildir. Bu bazen çocuğun bakımının giderek kötüleşmesi ya da içine girdiği koşullara bağlı olabilir. Yapılan çalışmalara göre ayrılmamış olmakla birlikte, aile içinde sürekli çok kötü anne – baba – çocuk ilişkileri yaşamış gençlerde, ileriki

yaşamlarında depresyon, anne babaları ayrılmış gençlerden daha sık ortaya çıkmıştır. Bugüne kadar hiçbir aile dağılmasının, ilerde doğrudan doğruya depresyonla ya da diğer ruhsal bozukluklarla ilişkisi kurulamamıştır. Olsa olsa anne – baba ayrılığı ileriki streslere ve tehlikelere karşı kişiyi daha çabuk kırılır hale getirir, bu belki kendine saygı ve kendine yeterlilik duygusunda azalmaya ya da duygularını denetlemek açısından bazı bozulmalara bağlanabilir (Ekşi, 1990). Amato (1993) ise, çocukların boşanmaya uyumu için birkaç bakış açısı ileri sürmüştür. Bunlar; velayeti almayan ebeveynin yokluğu, velayeti alan ebeveyne uyum, ailelerarası çatışma, ekonomik sıkıntı ve stresli yaşam değişiklikleridir. Amato'ya (1993) göre eğer aileler bu konulara dikkat ederse boşanmanın çocukları üzerindeki olumsuz etkisi çok daha sınırlı düzeyde kalacaktır.

Özetle; boşanma, çocukları salt bir şekilde harap etmez, yeter ki onlar ayrılık esnasındaki tartışmalara sokulmuş, iki ebeveyn ile de boşanmadan sonra aradaki iyi ilişkileri korumuş ve mutlu ziyaret düzenlemelerine uymuş olsunlar (Walczak ve Burns, 2004). Boşanmanın çocuğu ne yönde etkileyeceğine çocuğun ebeveynlerinin çocuğa karşı tutum ve davranışlarının belirlediği açıkça ortadadır. Boşanmanın ardından çocuk eğer ihmal edilirse; boşanmanın her türlü olumsuz etkisine potansiyel olarak açıktır. Fakat anne – baba boşandıktan sonra sadece eş rolünden boşandıklarının farkında olup anne – baba rollerinden de boşanmadıklarını bilerek ve çocuklarına gereken ilgiyi ve sevgiyi gösterdikleri sürece çocuklar boşanmanın olumsuz etkilerine maruz kalmayabilir ve normal gelişim gösterebilirler. Burada önemli olan çocuğun her iki ebeveyni ile olan iyi ilişkilerinin devamıdır. Hatta bazı görüşler çocukların olumlu bir şekilde boşanmaya uyum sağladıkları takdirde tam aileden gelen akranlarına göre; kişisel sorumluluk alma, kendi işlerini yapabilme gibi bir çok alanda daha başarılı olduklarını desteklemektedir.

Özgüven (2000), eşlerin boşanma olayından sonra gösterdikleri tepkilere benzer tepkileri çocuklarında gösterdiğini belirtmiştir. Çocuklarda görülen bu tepkilerin aşamalarını ise şu şekilde sıralamıştır:

1. Boşanmanın kabul edilmeyip inkar edilmesi,
2. Boşanmayı yaratan nedenlere öfke duyulması,
3. Ebeveynleri birleştirme çabası içine girilmesi,
4. Depresyon ve çöküntü yaşamaması,

5. Boşanma durumunun kabul edilmesidir.

Bu aşamaları yaşayan çocuklar boşanmadan farklı dönemlerde farklı şekillerde etkilenmektedirler.

2.1.6. Boşanmaya Çocukların Yaşlarına Göre Verdikleri Tepkiler

Her çocuk anne ve babasının ayrılığından etkilenir. Bu etkilerin çocuğun yaşına, kişilik gelişimine, anne – baba tutumlarına ve çocuğun cinsiyetine göre değişim gösterdiği görülmektedir (Öz, 2005, 2011). Çocuğun boşanma sürecinden etkilenmesi, gelişim düzeyi ile ilişkili olmaktadır; çocuğun yaşı, zihinsel kapasitesi, gelişimin kritik dönemlerinde olması da etkilenme düzeyini belirleyecektir (Şenol, 2006). Wege (2001) de benzer şekilde boşanmanın çocuk üzerindeki etkisinin nadiren pozitif olduğunu belirtmiştir. Bir ebeveynin yokluğu, duygusal ve ekonomik gerginlik ve bazen süre gelen boşanmış ebeveynler arasındaki çatışmaların bir çok çocuk için psikolojik problemlere neden olabileceğini vurgulamıştır. Fakat bu çocukların yeni hayata uyum problemleri yaşamasına rağmen, boşanmaya olan duyarlılıklarının yaşlarına, gelişimsel olgunluklarına, cinsiyetlerine, boşanmadan sonra geçen zamana ve sosyal destek sistemine göre büyük ölçüde değişiklik göstereceğine de değinmiştir. Öztürk (2008) de çocuğun boşanmanın ardından vereceği tepkilerin durumlara göre farklılaşacağını düşünmektedir. Bu tepkiler; her çocuğun yaşına göre, gelişim özelliklerine göre, yaşadığı ailenin özelliklerine ve sürecin özelliklerine göre değişiktir. Aynı zaman da çocuğun olgunluğuna göre ve evde yaşananlara göre de farklıdır. Dolayısıyla bu durumun standardını belirlemenin çok zor olduğunu açıklamaktadır. Bunun üzerine aşağıda çocukların yaşlarına göre boşanmanın ardından verdikleri tepkiler açıklanmıştır:

2.1.6.1. Oyun Çocukluğu Dönemi:

0 – 3 Yaş:

Bu yaşta çocuklar anne ve babadan birinin taşındığını anlar ama nedenini anlayamaz. Çocuklarda fazla ağlama ve bağırma, uyku problemleri, kazandığı tuvalet alışkanlığını kaybetme, ebeveyninden ayrı olduğunda kaygılanma, öfke patlamaları,

ısıрма ve rahatsız edici davranışlar görülür. Parmak emme yeniden başlar (Yavuzer, 2003). Yavuzer (2003) den tamamen farklı olarak Öztürk'e (2008) göre ise; bebeklik dönemindeki ayrılıklarda, çocuk ayrılığı fark etmediği için boşanma sürecinden duygusal boyutta zarar görmemektedir. Çünkü çevrenin farkına varma, kişileri tanıma, anne – babayı tam olarak ayırt etme, isteme gibi farkındalık ile ilgili durumlar ortalama olarak üç yaş civarında gelişmektedir. Bu nedenle sıfır – üç yaş döneminde bulunan çocuklarda daha çok, üç yaş ve sonrasındaki çocuklar olumsuz etkilenme riski taşımaktadır. Öz (2011) de Öztürk (2008)'le benzer şekilde düşünmekte ve 1 – 2 yaşlarındaki çocukların ayrılığı anlamadığını bu nedenle de farklı davranışlar göstermediklerini söylemektedir.

2.1.6.2. Okul Öncesi Dönem:

3 – 5 Yaş:

Bu dönemde anne ve babanın huzursuz ve hırçın davranışları, çocuklarına gerekli ilgiyi göstermelerine engel olur. Yeterli ilgi göremeyen çocuklar; saldırgan, sinirli ve hiddetli olurlar. Sevgi ve ilgi yetersizliği çocukta gerileme davranışının görülmesine etkendir (Keskin, 2007). Bu çağda iken anne ve babanın ayrılması ya da boşanması gibi bir olayla karşılaşan çocuklar, büyük çocuklara oranla daha fazla gerileme ve uyku sorunları yaşama eğilimi taşırlar. İlk etkilenen becerilerden biri çocuğun konuşmasıdır. Evde kavgaya tanık olmuş çocuklar ise saldırganlaşabilir. Bu dönemde çocuklar yaşadıklarına bir anlam verebilmek için fantezilere ve masallardaki büyülü olaylara sığınabilirler. Doğadaki olayların merkezinin kendileri olduklarına inandıkları için ebeveynin gidişinin kendilerinin suçu olduğunu düşünürler. Hayallerinde, anne ve babanın hiç ayrılmadığını kurar, reddedilme ve kaybetme duyguları ile başa çıkabilmek için türlü şeyler uydururlar (Benedek ve Brown, 1997). Seven'e (2008) göre ise çocuklarda görülen tepkiler; bebesileşme, gerileme, uyku bozuklukları, huzursuzluk, kaygı, saldırganlık ve duygusallaşmadır. Weilburger (2009) de bu dönemde gerileme davranışı gösteren çocukların tipik gerileme davranışlarını parmak emme, yatağı ıslatma, tutturmalar, anne ve babaya vurma, anne – babaya aşırı düşkünlük gösterme ve eskiden sevilen bir oyuncuğa ya da nesneye tekrar bağlanmak şeklinde açıklamaktadır.

Psikanalitik Kurama göre oedipus kompleksi dönemi olan bu dönemde kız çocuk babasına, erkek çocuk da annesine hoşlanma, beğeni gibi duygular beslemektedir. Kız çocuklarının hayatta ilk tanıdıkları karşı cins babaları, erkek çocuklarının da anneleri olduğu için, bu dönemde kızlar babaları tarafından sevmek, beğenilmek, övülmek arzusu içindedirler. Baba – kız iletişiminin hassas olduğu bu dönemde, kız çocuğunun özgüvenininin pekiştiği gözlemlenir. Babası tarafından sevildiğini hisseden, babası tarafından övülen, davranışları onaylanan kız çocuklarının, yetişkin olduklarında özgüvenlerinin sağlam temeller üzerinde olduğu görülür. Bu nedenden dolayı, beş yaş civarı kız çocukları anne – babalarının boşanmalarından son derece olumsuz etkilenmektedirler. Baba modeline en çok ihtiyacı olduğu dönemde babasının artık evde olmaması, küçük kızlarda terk edilmişlik, sevilme, değersizlik duygularını yaratırken aynı zamanda güven yoksunluğunu da beraberinde getirmektedir (Öz, 2005, 2011).

5 – 6 Yaş:

Bu yaş dönemindeki çocuklarda öfke nöbetleri ve huzursuzluk başlar. Kaygı, rahatsızlık, abartılmış korkular ve yaşananlardan kendini sorumlu hissettiğinden tepki olarak saldırganlık görülmektedir. Uyku düzeni alt üst olur, kabus görmeler başlar (Nar, 2006). Okul öncesi çağıdaki çocuklarda 5 – 6 yaş, davranış ve bazı gelişim gerilikleri ortaya çıkmaktadır. Çocuklardaki kaygı ebeveynin tutumuna bağlı olarak da değişmektedir. Okul öncesi çocukları daha çok birlikte yaşadıkları, evde kalan ebeveynin de kendini terk edip gitmesinden, giden ebeveyn tarafından eskisi kadar sevilmemekten, yiyecek ya da yatacak yer bulamamaktan korkarlar. Doğadaki olayların merkezinin kendileri olduklarına inandıkları için ebeveynin gidişinin kendisinin suçu olduğunu düşünürler. Hayallerinde, anne babanın hiç ayrılmadığını kurar, reddedilme ve kaybetme duyguları ile başa çıkabilmek için türlü şeyler uydururlar. Bu korkularını ağlamak, ebeveyninden başka kimse ile kalmayı reddetmek veya ebeveyni göz önünden ayırmamak şeklinde ortaya çıkmaktadır (Turan Cebeci, 2009). Wege (2001) ise okul öncesi çocukların boşanmaya karşı tepkilerini kaygı, kabuslar, depresif oyunlar, yeme bozuklukları, ıslak yatak, cinsel kimlik bozuklukları, sinirlilik, kırgınlık, şaşkınlık, kendini suçlama ve suçluluk duygusu şeklinde açıklamıştır.

2.1.6.3. Okul Çağı Dönemi:

6 – 8 Yaş:

Bu yaştaki çocuklar duygularını ve saldırganlık gibi bazı dürtülerini kısmen de olsa kontrol edebilmeyi öğrenmiş olurlar. Kişilikleri yavaş yavaş yerine oturmaya başladığı için dünyaya ve çevrelerine büyük ilgi duyarlar. Bu dönemde spor, sanat veya izcilik gibi çeşitli faaliyetlere başlamaları gerekir. Şimdi onları bekleyen zorluk, evde geçen yıllarda öğrendiklerini kullanarak, yıllarca sürececek okul hayatına uyumlu bir geçiş yapmaktır. Bu arada arkadaşları ve hayatlarında önemli rol oynayan yetişkinlerle de iletişim kurup bunu sürdürmeyi başarmaları da gerekmektedir (Benedek ve Brown, 1997). Okul çağında sosyal farkındalık ve kendi özelliklerini fark etme önemli ölçüde artar. Bu yaş grubundaki çocuklarda, anneleri ile birlikte iseler baba ile birlikte olamadığı için üzüntü duyma, anne – babayı suçlama, söz dinlememe, içe kapanma, altını ıslatma, derslerinde başarısız olma, arkadaşlarını kıskanma gibi sorunlar olabilir (Özgüven, 2000). Şirvanlı Özen'e (1998) göre ise; anne – babanın ayrılması ya da boşanması çocuğun, okul başarısında azalmaya neden olabilir. Dikkatini verememe, derslere karşı ilgisizlik ve dalıp gitmeler nedeniyle çocuğun ders başarısı düşer. Arkadaşları ile geçimsizlik, çabuk sinirlenme, ani öfke patlamaları, oyunlara katılmama ve teneffüslerde sınıfta yalnız kalmayı tercih etme gözlenmektedir. Wege (2001) de Şirvanlı Özen'e (1998) benzer şekilde okul çağı çocuklarının boşanmaya karşı gösterdikleri tepkileri şu şekilde sıralamıştır: depresyon, kederli ve korkulu ruh hali, anne – babasını barıştırmaya fantezisi, okul ve diğer alanlardaki performans düşüklükleri, kaybetmek yada reddedilmek duygusu, açıklamaların reddi, utanç ve hangi ebeveynine diğerine göre daha bağlı olduğuna dair karışıklıklar.

9 – 12 Yaş:

Bu yaş grubundaki çocuklar genellikle, anne – babanın ayrılmasını ya da boşanmasını daha iyi kabullenirler, ancak yaşamlarına yansıyan sonuçları nedeniyle onlara öfke duyabilirler. Yine de ayrılan ebeveynine özlem duyarlar. Eğer bu ebeveynin cinsiyeti, kendi cinsiyeti ile aynı ise bu özlem daha da şiddetlidir (Weilburger, 2009). Çocuklar, gelişim içinde, 11 – 13 yaşlarına kadar olan dönemde, anne baba ve çocuktan oluşan aile tablosunun oluşması için çaba harcarlar. Bu enerji isteyen ve

diğer etkinliklere harcanabilecek enerjiyi çalabilecek bir çabadır. Anne ya da babayı ikna etmeye çalışma, sürekli yeniden bir araya getirmek için planlar yapma, o sırada derse ya da yaşıt ilişkilerine harcanacak ilgiyi azaltacaktır. Dalgın, mutsuz, anne baba davranışlarını sürekli izleyen ve değerlendirmeye çalışan bir tutum diğer alanlara ilgisini azaltacaktır (Şenol, 2006). Seven'e (2008) göre bu yaştaki çocukların boşanmaya gösterecekleri ortak tepkiler; yaşadığı problemlerden dolayı ebeveynlerden birini suçlama, taraf tutma, kızgınlık ve okulda başarısızlıktır. Ekşi (1990) de Seven (2008) ile benzer şeyler düşünmektedir. Ekşi'ye (1990) göre çocuğun boşanmaya vereceği ilk tepkileri, genelde anne ya da babadan birini oluşan tüm problemler için sorumlu tutmak biçimindedir. Çocuklar taraf tutarlar. Anne ve babaya ya da her ikisinden birine şiddetle kızgın olurlar. Anne babaların başkalarıyla cinsel yakınlaşmalarına son derece duyarlıdırlar.

Yavuzer (2003), yapılan araştırmaların bu yaşta annesi ve babası boşanmış çocukların, öbür aile çocuklarından daha fazla çatışmalı olduklarını belirtmiştir. Bu yaştaki çocukların boşanmaya karşı tepkileri aşağıda sıralanmıştır:

- Kendisini aldatılmış hisseder,
- Giden ebeveynin geri geleceğini ümit eder,
- Giden ebeveynin artık onu sevmediğini düşünür,
- Sürekli üzüntü yaşar,
- Gelecekte kaygılıdır,
- Duygularını dışa yansıtmayıp kendinde saklarlar,
- Boşanma ve ayrılık üzerine konuşmak istemezler,
- Boşanma olayına utanç gözüyle bakarlar,
- Okul başarıları düşer,
- Güçlerini daha çok oyuna yöneltirler,
- Daha bağımlı, çekingen, suçlayıcı, dikkatsiz ve ilgisiz olurlar,
- Baş ve karın ağrılarından şikayet ederler,
- Uyku düzenleri bozulur, uyuma güçlüğü yaşarlar,
- Arkadaşlarını görmezden gelir ve arkadaşları ile arası gittikçe bozulabilir,
- Etrafa karşı kavgacı ve yıkıcı tutumlar sergilerler,
- Anne ve babasına karşı hırçınlaşırlar.

2.1.6.4. Ergenlik Dönemi:

Kimlik bunalımının yoğun olarak yaşandığı ergenlik döneminde aile parçalanması yaşama, çocuk açısından bunalımın boyutlarını arttırabilmektedir. Ancak ebeveynler ayrı olmalarına rağmen uyumlu davranışlar gösterebilirlerse, çocuk bu dönemi daha kolay geçirerek, yeni hayatına uyum gösterecek ve kimlik bunalımını uygun şekilde çözümlenebilecektir (Benedek ve Brown, 1997). Şirvanlı Özen'e (1998) göre ise; ergenler, okul öncesi ve okul çağı çocuklarına oranla anne – babalarına daha az bağımlı olduklarından boşanma sonrası kaygı ve stres içinde olan ebeveynlerine daha az yönelmekte ve böylece boşanmadan daha az etkilenmektedirler. Ergenlik döneminde çocuk doğal olarak daha bencildir. Biraz daha kendini ve geleceğini düşünür. İleride olacaklarla ilgili yorumları daha rahat yapabildiğinden ve özgüveni daha yüksek olduğundan ayrılmaya karşı tepkisi de farklı olacaktır. Ergenin ayrılıkla baş etme gücü aslında çocuklara göre daha yüksektir. Hele problemleri bir ailede yetişen ergende bazen ayrılıkla baş etme gücü daha da yüksek olabilir (Öztürk, 2008).

Çocuklar ergenlik dönemine kadar ki dönemde benmerkezciler ve bu süreçte kendi rollerini sorgulayacaklardır. Kendini olumsuz değerlendirme, suçlama ya da yargılama gelişebilecek bir karamsarlığın (depresyonun) çekirdeğini oluşturabilecektir. 14 – 16 yaşındaki bir ergen artık yaşananların anlamını ve anne babanın kararlarını değerlendirmede yetişkine yakın değerlendirme yapabilecektir. Hatta onların mutsuzluğu ve birbirine karşı olumsuz tutumları karşısında böyle yaşamalarından ayrı olmalarının onları ve kendini daha mutlu edeceğini söyleyebileceklerdir (Şenol, 2006). Araştırma sonuçları erkek çocukların, boşanma olayından en çok ergenlik döneminin başlarında etkilendiklerini ortaya koymaktadır. Çünkü bu dönemde erkek çocuk, babasıyla bütünleşme ve babasını model alma sürecine girmiştir. Erkek çocuklar ergenlik dönemine kadar (11 – 12 yaşlar) annelerine bağımlıdırlar. Her ihtiyaçlarını anneleri karşılar, anneleriyle daha çok birlikte olur, zaman geçirirler. Ancak erkek çocuk, çocukluğu yavaş yavaş geride bırakıp erkeklığe adım atmaya başladığı zaman babasına daha çok yaklaşır. Babasıyla özdeşleşmeye başlar. Babasıyla sohbet etmeye gereksinim duymaya başlar. Babasıyla birlikte yapacakları aktiviteler, paylaşımlar daha da belirginleşir. Bu dönemde erkek çocuk annesinden kopmaya ve babasına yaklaşmaya yönelir. Ve yine ergenlikle birlikte erkek çocuk babasıyla çatışmaya da başlar. Kendi doğrularını

oluştururken, babasıyla çatışmaya girmesi doğaldır. Bu dönemde babası evden giden erkek çocukları diğer yaş gruplarına göre boşanmadan daha çok etkilenir. Özgüven eksikliği, korkaklık, babadan nefret etme gibi olumsuz duygular karşımıza çıkar. Bunun yanı sıra, anneye aşırı bağımlılık, babanın evden gidişiyle ilgili boşluğu doldurmaya çalışma, otorite olma çabaları, anneyi korumaya alma ve çok erken yaşta bazı sorumlulukları yüklenme davranışlarına da rastlanmaktadır (Öz, 2005).

Çocukların boşanmaya gösterdikleri tepkiler genellikle bir süre sonra azalır. Bu süre, kızlar için altı ay ile bir yıl, erkek çocuklar için bir buçuk yıl ile iki yıl arasında değişir. Ancak bu tepkilerin bazıları zamanla ilişkili değildir ve dolayısıyla çocuğun yeni duruma alışmasının ne kadar zaman alacağı konusunda geçerli bir kural yoktur. Üniversite çağında, hatta erişkinlik döneminde bile bu sorunlar ortadan yok olmayabilir (Benedek ve Brown, 1997). Wege (2001) ise gençlerin boşanmaya tepkilerinin aradan on yıl geçse dahi değişmeyeceğini belirtmiştir ve şu şekilde sıralamıştır: kişilerarası ilişkilerde, öz – kimlikte ve bağımsızlıkta bazı sorunlar, üzüntü belirtileri, utanç, gelecek hakkında ve kendi geleceklerindeki evlilikleri hakkında kaygılar.

2.1.7. Boşanmanın Çocuk Üzerindeki Etkilerini Açıklayan Teoriler

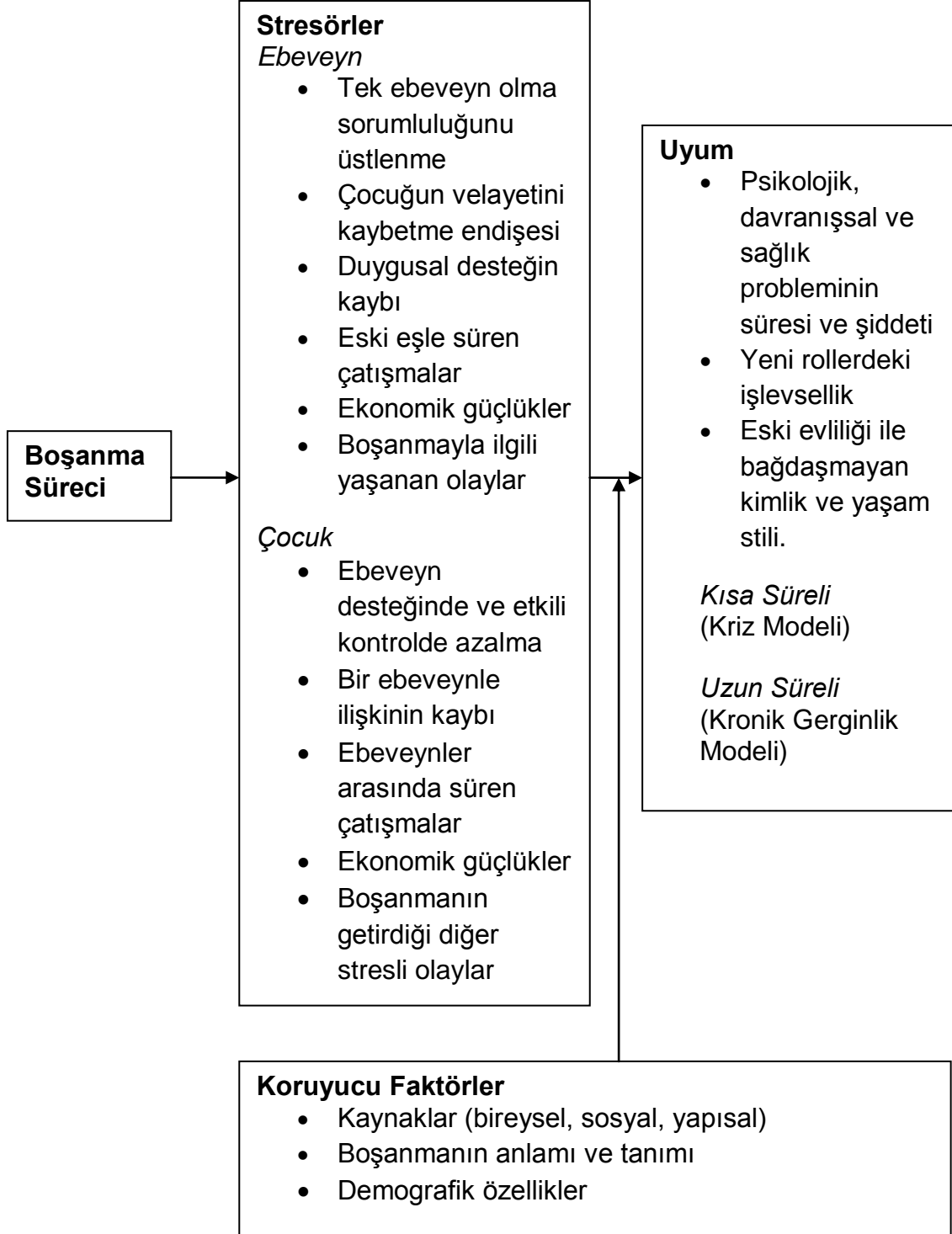
Boşanmanın çocuk ve gençler üzerine etkileri iki farklı teori ile açıklanmaktadır. Bu teoriler; Boşanma – Stres – Uyum Teorisi ile Risk ve Toparlanma Teorisidir. Aşağıda kısaca bu teoriler hakkında bilgi verilmiştir (Akt. Arifoğlu Çamkuşu, 2006).

2.1.7.1. Boşanma – Stres – Uyum Teorisi:

Boşanmanın çocuklar üzerindeki etkilerini açıklamada önemli yer tutan Amato'nun (1994) geliştirdiği "Boşanma – Stres – Uyum Teorisi"ne göre evliliğin çözülmesi, çiftler birlikte yaşarken başlayan ve hukuksal olarak boşanma ile sonuçlanan bir süreçtir. Ebeveynlerin birbirinden ayrılma süreci, stresli ve tatsız olayları da beraberinde getirir. Bu stresörler çocuk ve gençler için duygusal, davranışsal ve sağlıkla ilgili risk faktörlerini artırır. Bu olumsuzlukların süresi ile şiddeti kişinin dengeleyici ve koruyucu faktörlerine bağlıdır ve kişiden kişiye farklılıklar gösterir. Boşanan çiftler birbirinden ayrıldığında birbirine yabancılaşmaya

da başlar. Birbirine yabancılaşan eşler, ilişkilerini yeniden gözden geçirerek, karşı tarafın olumsuzluklarını ön plana çıkarmaya, çevresinden fikir ve öneri almaya başlarlar. Bu dönemdeki eşler arasındaki çatışmalar ve karşılıklı birbiri hakkında olumsuz konuşmalar, çocuklarda davranış ve uyum problemlerine neden olur. Eşlerden her biri boşanma olayından farklı yönleriyle duygusal olarak etkilenirken, bu durum çocuklar için de aynen geçerlidir. Yaşça büyük olan çocuklar boşanma öncesi dönemde yoğun stres yaşarken, daha küçük çocuklarda ebeveynlerinin ayrılması ile kaygı ortaya çıkabilir. Böylece ailedeki her birey farklı stres ve uyum düzeyi sergileyebilir (Akt. Arifoğlu amkuşu, 2006; Akt.Turan Cebeci, 2009).

Çizelge – 1
Boşanma – Stres – Uyum Teorisi (Amato, 1994)

Boşanma öncesi yaşanan stres, hukuki olarak boşanma gerçekleşse bile hemen sona ermeyebilir. Çünkü, boşanma sonrası dönemde birey duygu, davranış ve sağlığını etkileyebilecek yeni olayları yaşamaya başlar. Yetişkinler için stres yaratan durumlar çocukları da dolaylı olarak etkileyebilmektedir. Bu stres yaratan durumlar çocukların boşanma sonrası uyumunu, alışma sürecini, iyilik halini ve sosyal ilişkilerini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu faktörlerden bazıları aşağıda sıralanmıştır:

- Çocuğun velayetini alan ebeveynin bakımıyla ilgili daha fazla sorumluluk yüklenmesi,
- Çocuğun velayetini kaybetme endişesi,
- Çocuğun maddi ve manevi desteklenmesi için eski eşle yaşanan tartışmalar,
- Eski eşin istenmeyen ziyaretleri,
- Evli arkadaş ve komşularla kurulan ilişkinin azalmasına bağlı duygusal desteğin azalması,
- Özellikle anneler için ekonomik yönden yaşanan olumsuzluklar ve diğer stresli yaşam olayları.

Çocuklarda ise boşanma süreci ve sonrasında stres yaratan durumlar aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

- Çocuğun anne ve babasının destek ve kontrolünden mahrum kalması,
- Çocuğun velayetinde olmadığı ebeveyniyle arasında ilişki kaybı olması,
- Ebeveynler arası süren çatışmalar,
- Ekonomik düzeyde düşme,
- Ev, okul ve arkadaş değişimleri.

Yukarıda belirtilen stresörler, çocuğun boşanma sonrası uyumunu, iyilik halini ve sosyal ilişkilerini olumsuz yönde etkilemektedir. Tüm bu stresörlere rağmen, ebeveyn ve çocukların bireysel, sosyal ve yapısal kaynaklarının etkin kullanabilme becerisi, boşanmayı anlamlandırma ve tanımlama biçimi ve demografik özellikleri (cinsiyet, yaş, ırk, etnik köken, kültürel yapı vb.) bireyi boşanmanın olumsuz

etkilerinden koruyucu faktörler olarak sayılabilir (Arifoğlu Çamkuşu, 2006; Turan Cebeci, 2009).

Aydın'a (2009) göre ise; çocuk açısından ebeveynlerinin ayrılması stresli bir yaşantıyı beraberinde getirmektedir. Stres kaynakları çocuk için duygusal ve fiziksel boyutta sağlığın bozulması riskini ortaya çıkarmaktadır. Bu olumsuzlukların çocuk üzerindeki etkisi, çocuğun sahip olduğu koruyucu ve destekleyici faktörlere bağlıdır. Çocuğun boşanmaya uyumunu etkileyen en önemli durum ebeveynlerinin yaşadığı çatışmanın derecesidir. Sorunlu bir boşanma sürecinde ve sonrasında çocuk üzerinde etkili olabilecek durumlar; anne – babanın psikolojik desteğinin niteliği, çocuğun velayetini alamayan ebeveyni ile kurduğu ilişkinin yeterliliği, ebeveynler arasındaki çatışmanın yoğunluğu, ekonomik anlamda gerileme, okul ve arkadaş değişimleridir. Çocuğun boşanma sürecinde ve sonrasında yaşadığı stres, çocuğun sahip olduğu bireysel özellikler, sosyal destek sisteminin etkisi ile zaman içerisinde azalmakta, çocuğun boşanmaya uyumu artmaktadır.

Boşanma – Stres – Uyum teorisinde iki model ileri sürülmüştür, bunlar Kriz Modeli ve Kronik Gerginlik Modelidir. Kriz Modeline göre boşanma, bireylerin belirli bir sürede uyum sağladığı karmaşayı temsil eder, bireyin kaynakları ve algılamaları boşanmaya uyumunu sağlar, bir süre sonra kriz çözümlenir ve bireylerin çoğu boşanma öncesi durumuna geri döner. Kronik Gerginlik Modelinde ise; boşanmak ekonomik güçlükleri, yalnızlığı, tek başına ebeveynlik yapma sorumluluklarını da beraberinde getirir ve bu sorunların sürekliliği bireyde gerginlik hali yaratır. Bireyin deneyimlediği stres seviyesini bireysel kaynakları ve algılamaları belirler. Kriz Modelinde birey, evlilik öncesi iyilik haline geri dönebilirken Kronik Gerginlik Modeli'nde geriye dönüşü olmamaktadır (Arifoğlu Çamkuşu, 2006).

2.1.7.2. Risk ve Toparlanma Teorisi:

Bu teoriye göre, boşanma tüm aile ilişkilerini ve çocuk uyumunu etkileyen yeni aile düzenine geçiş sürecinin ilk adımı olarak kabul edilmektedir. Wallerstein (1986, 2004), boşanmış aile çocuklarının boşanma sonrası ilk iki yılda akut kriz döneminde olduğunu, ancak bu dönemden sonra normal gelişimsel süreçlerinin yeniden başladığını ve toparlandıklarını belirtmiştir. Çocuğun yeniden toparlanma sürecinin başlayabilmesi için gerekli koşullar aşağıda verilmiştir:

- Ebeveynlerinin çatışmalarını sonlandırarak, kendi yaşantılarını kurmaları,
- Ekonomik güçlüklerin fazla olmaması,
- Çocuğun her iki ebeveyniyle sürekli görüşebilmesi (Akt. Arifoğlu Çamkuşu, 2006).

Boşanma öncesi aile içinde değişimler, daha sonra tek ebeveynli bir yaşam ve sonrasında ise olası bir ebeveyn evliliği çocuğun uyum sağlamasını etkilemektedir. Çocuklar arasında risk faktörlerinin ve koruyucu faktörlerin dengelenmesinde çeşitli farklılıklar görülmektedir. Boşanma, ailedeki bireyler için stresli değişimler yaşatması ve tehdit unsurları taşımasına rağmen, daha uyumlu, anlamlı ilişkiler yaratabilme, kişisel gelişim, rahatlama ve kavgadan bir kurtuluş yolu olarak da görülebilir. Tüm stres ve zorluklarına karşın, uzun vadede koşulları uygun olduğunda boşanmış aile çocuklarının çoğunluğu yeniden toparlanmakta ve boşanmaya uyum sağlayarak tam aileye sahip çocuklardan ayırt edilememektedir. Ancak bu toparlanma durumu, boşanmanın çocuk üzerindeki etkilerini küçümseme olarak algılanmamalıdır. Boşanmaya geçiş döneminde çocuğun yaşadığı sorunlar çözümlenmiş gibi gözükse de zaman içinde çocuğun yaşantısına yeni stresörlerin eklenmesi, uyum ve davranış sorunlarını ortaya çıkarabilir. Çünkü boşanma ve tek ebeveynli ailede yaşamak ailenin işlevselliğini bozarak stres yaratmaktadır (Arifoğlu Çamkuşu, 2006).

2.2. Boşanmanın Çocuk Üzerindeki Etkileri İle İlgili Araştırmalar

Bu bölümde yurtiçinde ve yurtdışında boşanmanın çocuk üzerindeki etkileri ile ilgili ulaşılabilen deneysel ve betimsel araştırmalardan bahsedilmektedir.

2.2.1. Boşanmanın Çocuk Üzerindeki Etkileri İle İlgili Yurtiçinde Yapılmış Araştırmalar

Ülkemizde boşanma oranlarında artış ile birlikte boşanmanın çocuk üzerindeki etkisini araştıran çalışmaların da çoğaldığı görülmüştür. Fakat boşanmış aile çocuklarıyla ilgili Türkiye’de yapılan araştırmalar gözden geçirildiğinde, çoğunlukla anne ve babası evli olan çocuklarla boşanmış aile çocuklarının benlik saygısı, uyum, depresyon, anksiyete ve davranış sorunları yönünden karşılaştırıldığı

görülmektedir. Bu bölümde öncelikle bu tarz araştırmalar hakkında bilgi verilecek, ardından ülkemizde yapılan boşanmış aile çocuklarının yeni düzene uyumunun sağlanması için çocuklara koruyucu ve önleyici program uygulanan iki araştırmaya yer verilecektir.

Aral ve Başar (1998) tarafından gerçekleştirilen çalışmada farklı sosyo – ekonomik düzeyde bulunan çocukların kaygı düzeyleri üzerinde yaş, cinsiyet, sosyo – ekonomik yapı ve aile parçalanması durumu gibi değişkenlerin farklılık yaratıp yaratmadığı incelenmiştir. Araştırma, Ankara il merkezinde alt, orta ve üst sosyo – ekonomik düzeyden seçilen ilköğretim 4. ve 5. sınıflara devam eden boşanmış ve tam aileden gelen toplam 300 öğrenci üzerinde yapılmıştır. Araştırmanın sonucunda çocukların kaygı düzeylerinde yaş, cinsiyet ve sosyo – ekonomik durum gibi değişkenlerin onları olumsuz yönde etkilemediği, ancak aile parçalanması durumunun kaygı düzeyi açısından çocukları olumsuz yönde etkilediği tespit edilmiştir. Aynı zamanda boşanmış aileye sahip çocukların anneden ayrıldıkları yaş ve babayı görme sıklığının durumluk kaygı düzeylerini etkilediğini fakat birlikte yaşanan ebeveyn, babadan ayrıldıkları yaş ve anneyi görme sıklığının ise kaygı düzeylerini etkilemediği sonucuna varılmıştır.

Öztürk (2006) de Aral ve Başar (1998)'a benzer bir çalışma yapmış fakat bu çalışmada doğrudan anne – babası boşanmış 9 – 13 yaşlarındaki çocuklar ile aynı yaş grubundaki anne – babası boşanmamış çocukların benlik saygısı ve kaygı düzeyleri arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Araştırmanın örneklemini 4., 5., 6., 7. ve 8. sınıflara devam eden 17 ilköğretim okulundan 175'i kız, 133'ü erkek olmak üzere 308 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırma sonucunda anne – babası boşanmış çocukların kaygı düzeylerinin anne – babası boşanmamış çocuklara göre daha yüksek olduğu, benzer şekilde anne – babası boşanmış çocukların anne – babası boşanmamış çocuklara göre benlik saygısının daha düşük olduğu bulunmuştur.

Turan Cebeci (2009) tarafından yapılan araştırma ise; Öztürk (2006) ve Aral ve Başar (1998) dan farklı olarak çocukların bağlanma stilleri de araştırmaya dahil etmiştir. Bu araştırmada anne babası boşanmış 7 – 12 yaşları arasındaki çocuklar ile aynı yaştaki anne babası boşanmamış çocukların bağlanma stilleri ile kaygı durumları arasındaki ilişki karşılaştırılmıştır. Araştırmanın örneklemini tek ebeveyne sahip 20 erkek ve 22 kız, tam aileye sahip 24 erkek ve 34 kız olmak üzere 100

ilköğretim okulu öğrencisi oluşturmaktadır. Araştırmanın sonuçlarına göre boşanmış ebeveynlerin çocuklarının güvenli bağlanma durumları ile durumluk kaygı düzeyleri arasında negatif yönde bir ilişki bulunmuştur. Boşanmış ebeveynlere sahip çocukların durumluk ve sürekli kaygı puan ortalamalarının, tam aileye sahip çocukların durumluk ve sürekli kaygı puan ortalamalarından yüksek olduğu görülmüştür. Sosyodemografik özelliklerden cinsiyete göre yapılan incelemede, erkek çocukların güvenli bağlanma puan ortalamaları, kız çocuklarının güvenli bağlanma puan ortalamalarından anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. Yaş değişkenine göre yapılan incelemede boşanmış aileye sahip 7 – 8 – 9 yaş grubundaki çocukların durumluk ve sürekli kaygı puan ortalamaları, 10 – 11 – 12 yaş grubundaki çocukların puan ortalamalarından düşük çıkmıştır. Tam aileye sahip 7 – 8 – 9 yaş grubundaki çocukların süreklilik kaygı puan ortalamalarının tam aileye sahip 10 – 11 – 12 yaş grubundaki çocukların puan ortalamalarından çok daha fazla olduğu bulunmuştur. Anneleri ortaokul mezunu olan çocukların güvenli bağlanma puanları, diğer eğitim düzeylerinde anneleri olan çocukların puanlarından anlamlı derecede düşüktür. Araştırmaya katılan çocukların anneleri ile ilgili bir başka sonuç ise; 2 – 6 yaş döneminde bakıcısı anne olan çocukların güvenli bağlanma puanları, bakıcısı diğer kişiler olan çocukların güvenli bağlanma puan ortalamalarından düşük olması şeklinde karşımıza çıkmıştır. Araştırmadan elde edilen bir diğer bulgu ise; çocukların içinde buldukları sosyoekonomik düzey ile bağlanma stilleri arasında bir ilişki kurulamazken sosyoekonomik düzeyleri düşük çocukların durumluk kaygı puan ortalamaları, sosyoekonomik düzeyleri yüksek olan çocukların puan ortalamalarından yüksek olmasıdır.

Aslıhan (1998) tarafından yapılan araştırmada 10 – 15 yaşları arasındaki ilköğretim düzeyinde okula devam eden parçalanmış veya tam aileye sahip çocukların öz – kavramları (benlik saygıları) ve depresyon düzeyleri aile yapısı (tam aile – parçalanmış aile), cinsiyet ve yaş değişkenleri yönünden karşılaştırılmış ve ayrıca akademik başarı puanlarının yordamasında aile yapısı, yaş ve cinsiyetin etkili olup olmadığı incelenmiştir. Araştırma 317 tam aileye, 315 parçalanmış aileye sahip toplam 632 öğrenci üzerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda parçalanmış aileden gelen öğrencilerin tam aileden gelen öğrencilere göre depresyon düzeylerinin daha yüksek olduğu bulunmuştur. Benzer şekilde akademik başarı açısından da tam aileye sahip öğrencilerin parçalanmış aile öğrencilerine göre daha yüksek düzeyde başarıya sahip oldukları görülmüştür. Aynı zamanda depresyon düzeyi arttıkça, öz –

kavramının düştüğü ve bunların da akademik başarıyı negatif olarak etkilediği bulunmuştur.

Karakuş (2003) da Aslıhan'ın (1998) araştırmasına benzer şekilde anne – babası boşanmış ve boşanmamış 9 – 13 yaşlar arasındaki çocukların depresyon düzeylerini incelemiş ve depresyon düzeylerinin okul başarılarına yansımalarını araştırmıştır. Araştırma, 9 farklı ilköğretim okulunda okuyan 63'ü kız, 54'ü erkek olmak üzere toplam 117 anne – babası boşanmış çocuk ile 68'i kız, 59'u erkek olmak üzere toplam 127 anne – babası boşanmamış çocuk üzerinde yapılmıştır. Araştırmanın bulguları, anne – babaları boşanmış ve boşanmamış çocukların depresyon düzeyleri arasında anlamlı bir fark olmadığını ve anne – babası boşanmış çocukların okul başarı puanlarının anne – babası boşanmamış çocuklara göre daha yüksek olduğunu göstermiştir. Aynı zamanda yanında kalmadığı ebeveynini yılda birkaç kez gören çocukların depresyon düzeyleri yüksek bulunmuş, erkek çocukların ise boşanmadan daha az etkilendikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Aydın, 2009 yılında yaptığı çalışmasında boşanma sürecinde velayet ile ilgili anlaşmazlık yaşayan ebeveynlerin çocuklarına ilişkin düşünceleri ile bu düşünceler üzerinde etkili olabilecek etmenlerin belirlenmesi ve ebeveynleri boşanma sürecinde olan 9 – 10 – 12 yaş grubundaki çocukların boşanmaya uyum düzeylerinin saptanması ile çocukların boşanmaya uyum düzeylerinde etkili olabilecek etmenlerin belirlenmesini araştırmıştır. Araştırmanın örneklemini, 11 aile mahkemesinde boşanma davaları devam eden, bu süreçte velayet ile ilgili anlaşmazlık yaşayan 93 çift ile bu kişilerin 9 – 10 – 12 yaşlarındaki 93 çocuğu oluşturmaktadır. Araştırmada çocukların boşanmaya uyum düzeylerinde doğum sırasının anlamlı farklılığa neden olduğu saptanmıştır. Araştırmanın sonucunda doğum sırasında ortaya çıkan anlamlı farklılığın ortanca ya da ortancalardan birinin uyumunun daha yüksek olması yönünde olduğu tespit edilmiştir. Diğer yandan cinsiyetin, yaşın, kardeş sayısının, anne – baba ayrılığını öğrendiği kişinin, birlikte yaşadığı ebeveynin, diğer ebeveyn ile görüşme durumunun, anne – babanın yaş grubunun, öğrenim düzeyinin, çalışma durumunun, çocuk için profesyonel yardım alınmasının ve anne – babanın ayrı yaşadığı sürenin anlamlı bir farklılık yaratmadığı saptanmıştır.

Büyükhahin (2009) tarafından yapılan araştırmada ise; anne babası boşanmış 11 – 13 yaş arası çocuklar ile aynı yaştaki anne babası boşanmamış

çocukların anne baba tutumlarını algılama biçimleri karşılaştırılmış ve çocukların sosyal uyum düzeyleri ile ilişkisine bakılmıştır. Araştırma anne babası boşanmış 29 erkek ve 46 kız, anne babası boşanmamış 41 erkek ve 44 kız, toplam 160 ilköğretim okulu öğrencisini kapsamaktadır. Araştırmanın bulguları; boşanmış ailelerden gelen erkek çocukların, annelerinden daha fazla davranışı yönlendirme tutumu algıladıkları, evli ailelerden gelen kız çocukların ise annelerinden daha fazla psikolojik kontrol algıladıkları, babadan algılanan psikolojik kontrolün hem boşanmış hem de evli ailelerde kız çocuklarda erkek çocuklardan daha yüksek olduğu görülmüştür. Deneklerin sosyal uyum düzeyleri karşılaştırıldığında ise, kızların sosyal uyum düzeyleri; erkek deneklere göre, evli aileden gelen deneklerin sosyal uyum düzeyleri; boşanmış aileden gelen gruba göre daha yüksek bulunmuştur. Araştırmanın diğer bulgusu ise; evli ailelerde anneden algılanan psikolojik kontrolün sosyal uyum düzeyini pozitif yönde yordamasıdır. Boşanmış ailelerde ise çocukların sosyal uyum düzeyini anneden algılanan davranışı yönlendirme negatif yönde, babadan algılanan psikolojik kontrol ise pozitif yönde yordamaktadır.

Candan (2006) 8 – 11 yaşındaki parçalanmış ve tam aileye sahip çocukların anne – babalarının kabul ve reddetme davranışlarını algılayışlarını araştırmıştır. Araştırmada, boşanmış olan ailelerin çocuklarını reddetme davranışının, birlikte olan ailelerin ise çocuklarını kabul etme davranışının yüksek düzeyde olduğu ve erkek çocukların boşanmadan daha fazla etkilendikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Öngider (2006) de Candan'ın (2006) araştırmasına benzer bir araştırma yapmıştır. Öngider (2006) ise, evli ve boşanmış ailelerde algılanan ebeveyn kabul veya reddinin çocuğun psikolojik uyumu üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Araştırma, anne – babası evli 138 çocuk ile anne – babası boşanmış 124 çocuk ve bu çocukların anneleri olmak üzere toplam 524 kişi üzerinde yapılmıştır. Araştırmanın bulguları, çatışmalı evliliklerdeki çocukların, anne – babası anlaşarak boşanmış çocuklara göre hem daha fazla ebeveyn reddi algıladıklarını hem de psikolojik açıdan daha fazla yıprandıklarını göstermiştir. Aynı zamanda evli ailelerde babaların psikolojik uyum üzerinde en az anneler kadar etkili olduğunu; ancak, boşanma sonrasında babaların çocukları üzerindeki bu etkisinin oldukça azaldığı ve çocuğun yaşamına annenin daha çok damga vurduğu da belirtilmiştir.

Şirvanlı Özen 1998 yılında yaptığı çalışmasında eşler arası çatışma ve boşanmanın farklı yaş ve cinsiyetteki çocukların davranış ve uyum problemleri ile algıladıkları sosyal destek üzerindeki etkisini incelemiştir. Araştırma, dört farklı yaş grubundan (5 – 10 – 13 – 16 yaş) 196'sı erkek, 225'i kız, toplam 421 öğrenci üzerinde yapılmıştır. Araştırma sonuçları, anne – baba çatışması ve boşanmanın çocukların psikolojik sağlıkları üzerinde olumsuz bir etkisinin olduğunu göstermiştir. Anne – babası çatışma yaşayan ve boşanmış anne – babaların çocuklarının, uyumlu bir ilişki içinde olan anne – babaların çocuklarına oranla daha fazla davranış ve uyum problemleri gösterdikleri ve kaygılı oldukları bulunmuştur. Aynı araştırma sonucuna göre çatışma yaşamayan anne – babaların çocuklarının, anne – babası çatışma yaşayan ve boşanmış aile çocuklarına göre çevrelerinden daha fazla sosyal destek algıladıkları gözlemlenmiştir. Aynı zamanda anne – baba arasındaki evlilik uyumunun azalmasıyla çocuklardaki uyum problemlerinin arttığı da saptanmıştır.

Yurtiçinde boşanmanın çocuk üzerindeki etkileri ile ilgili yapılan araştırmalar incelendiğinde çoğunlukla betimsel çalışmalara rastlanılmıştır. Bu araştırmaya benzer deneysel çalışmalardan sadece iki tane araştırmaya ulaşılabilmektedir. Arifoğlu Çamkuşu'nun (2006) ilköğretim birinci kademe öğrencileriyle, Şimşek Yüksel'in (2006) ise ilköğretim ikinci kademe öğrencileriyle yaptıkları deneysel çalışmalar hakkında bilgilere aşağıda yer verilmiştir.

Arifoğlu Çamkuşu (2006) "Çocuklar için Boşanmaya Uyum Programı"nın çocukların boşanmaya uyum, kaygı ve depresyon düzeylerine etkisini araştırmıştır. Araştırma, "Çocuklar için Boşanmaya Uyum Programı"nın (ÇİBUP), 9 – 12 yaş boşanmış aile çocuklarına uygulanarak, boşanmaya uyum, kaygı ve depresyon düzeylerine etkisini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Araştırmanın örneklemini, KKTC MEB'na bağlı üç ilkokulda okuyan, ebeveynleri ÇİBUP'a katılmasına izin veren, 9 – 12 yaşlarındaki 31 boşanmış aile çocuğu oluşturmuştur. Araştırmada 1985 yılında Pedro – Carroll ve Cowen tarafından geliştirilen, 1989'da ise Alpert – Gillis ve Pedro – Carroll tarafından düzenlenen Boşanmış Aile Çocukları İçin Müdehale Programı (ÇİBUP; Children of Divorce Intervention Program) Türkçe'ye çevrilen Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı adı verilmiştir. Program ailelerinden izin alınan 31 boşanmış aile çocuğuna 9 hafta boyunca uygulanmıştır. Araştırmada kontrol grubu kullanılmamıştır. ÇİBUP sonrasında, Çocuklar için Boşanmaya Uyum Ölçeği son test puan ortalamasının program öncesine göre önemli ölçüde arttığı, Sürekli Kaygı

Ölçeği son test puan ortalamasının önemli ölçüde azaldığı saptanmıştır. Durumluk Kaygı Ölçeği ve Depresyon Ölçeği son test puan ortalamalarının ise önemli ölçüde azalmadığı saptanmıştır. Ayrıca, programa katılan kızların, 10 – 12 yaşındaki çocukların, kardeşi olmayanların, ebeveynleri evlenmeyen ve her ikisi evlenen çocukların, üvey kardeşi olmayanların, anneleri 31 – 40 yaşlarında olanların, boşanmanın üzerinden 1 – 3 ile 7 ve üstü yıl geçenlerin, boşanma sırasında 4 – 10 yaşında olan çocukların Boşanmaya Uyum Ölçeği son test puanlarında program öncesine göre oldukça önemli bir artış olduğu saptanmıştır.

Şimşek Yüksel, 2006 yılında yaptığı araştırmasında “Grupla Psikolojik Danışmanın Anne – Babası Boşanmış Ergenlerde Boşanmanın Olumsuz Etkileri ile Başa Çıkma Stratejileri ve Benlik Saygıları Üzerindeki Etkisi”ni incelemiştir. Araştırma düşük benlik saygısına sahip anne – babası boşanmış 12 – 14 yaş erinlerin, ailede boşanmanın olumsuz etkileri ile baş edebilmelerine ve benlik saygılarını geliştirmeye yönelik hazırlanan grup rehberliği programının etkililiğinin incelendiği yarı deneysel bir çalışmadır. Araştırmacı öncelikle 50 kişilik bir örneklem belirlemiştir. Daha sonra belirlediği bu örnekleme Coopersmith Benlik Saygısı Envanterini uygulamış ve benlik saygısı düşük olan öğrencileri çalışma grubuna dahil etmiştir. Araştırma ilköğretim 6., 7. ve 8. sınıfa devam eden 18’i kız, 18’i erkek toplam 36 öğrenci üzerinde yapılmıştır. Deney, kontrol ve plasebo grubu olmak üzere 6’sı kız, 6’sı erkek 12 öğrenciden oluşan 3 farklı grup oluşturulmuştur. Morganett (1994)’in hazırladığı “Ailede Boşanmanın Olumsuz Etkileri İle Başa Çıkma” programı araştırmacı tarafından yeniden düzenlenerek; Smead (1990) tarafından geliştirilen ve Güçray (2001) tarafından Türkçe’ye çevrilen “Benlik Saygısını Geliştirmeye Yönelik Eğitim Programı”ndan alınan etkinlikler de bu programa eklenmiş ve “Ailede Boşanmanın Olumsuz Etkileri İle Baş Edebilme ve Benlik Saygısını Geliştirmeye Yönelik Grup Rehberliği Programı” oluşturulmuştur. Bu program 8 hafta süreyle deney grubuna, “Mesleki ve Eğitsel Rehberlik Programı” da 8 hafta süreyle plasebo grubuna uygulanmıştır. Bu süre içerisinde kontrol grubuyla hiçbir çalışma yapılmamıştır. Haftada bir kez yapılan oturumlar yaklaşık bir buçuk saat ile iki saat arasında gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın sonuçlarına bakıldığında, gruplara ön-test ve son-test olarak uygulanan “Ailede Boşanma İle Uğraşma Ölçeği” son-test puanları açısından karşılaştırıldığında deney grubunun kontrol grubundan ve plasebo grubundan daha yüksek puanlar aldıkları bulunmuştur. Ardından öğrencilere benlik saygılarını ölçmek amacıyla ön-test ve son-test olarak uygulanan Coopersmith Benlik

Saygısı Envanteri (CBSE) son-test puanları açısından deney grubu ile kontrol grubu karşılaştırıldığında deney grubunun benlik saygısı yüksek çıkmıştır. Ancak deney grubu ile plasebo grubu arasında anlamlı bir fark saptanmamıştır. Plasebo grubu ile kontrol grubunun son-test puanları arasında da anlamlı bir fark bulunmamıştır. Deney grubundaki öğrencilerin Coopersmith Benlik Saygısı Envanteri ön-test son-test puanları arasında son-test puanlarının yüksek olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde plasebo grubunun da son-test puanları yüksektir. Kontrol grubu ön-test son-test puanları arasında ise istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır. Yapılan çalışmanın sonucunda, deney grubuna uygulanan “Ailede Boşanmanın Olumsuz Etkileri İle Baş Edebilme ve Benlik Saygısını Geliştirmeye Yönelik Grup Rehberliği Programı” ve plasebo grubuna yapılan “Mesleki ve Eğitsel Rehberlik Programı” deneklerin benlik saygılarını arttırdığı görülmüştür.

Boşanmanın çocuk üzerindeki etkileri ile ilgili yurtiçinde yapılan araştırmalar incelendiğinde çoğunlukla anne babası evli olan çocuklarla boşanmış aile çocuklarının anne baba tutumlarını algılama biçimleri, sosyal uyum düzeyleri, davranış ve uyum problemleri, benlik saygısı ve kaygı düzeyleri, bağlanma stilleri, depresyon düzeyleri, okul başarıları, öz – kavramları, anne – babalarının kabul veya red davranışlarını algılayışlarını karşılaştıran araştırmaların yapıldığı görülmektedir. Araştırma bulguları anne – baba boşanmasının çocuklar üzerinde önemli etkileri olduğunu göstermektedir. Bulgular, boşanmış aile çocuklarının boşanma sürecini daha sağlıklı atlattığı bu sürece uyum sağlamaları için boşanmış aile çocuklarına yönelik psikoeğitim programlarının yapılmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Ülkemizde bu amaçla yapılan iki araştırmaya ulaşılmıştır. Arifoğlu Çamkuşu (2006) ve Şimşek Yüksel (2006) Türkçe’ye uyarlayıp uyguladıkları programlarla çocukların boşanmaya uyumlarını kolaylaştırmayı amaçlamışlardır.

Çizelge – 2
Boşanmanın Çocuklar Üzerindeki Etkileri İle İlgili Yurtiçinde Yapılmış
Araştırmalar ve Bulguları

Araştırmacı/ Tarih	Araştırmanın Konusu	Araştırmanın Bulguları
Aral ve Başar (1998)	Çocukların kaygı düzeyleri üzerinde yaş, cinsiyet, sosyo-ekonomik yapı ve aile parçalanması durumu gibi değişkenlerin farklılık yaratıp yaratmadığı incelenmiştir.	-Çocukların kaygı düzeylerinde yaş, cinsiyet ve sosyo-ekonomik durum farklılığına sebep olmamaktadır. -Çocukların kaygı düzeylerinde aile parçalanması durumu farklılığına sebep olmaktadır.
Öztürk (2006)	Anne-babası boşanmış ve anne-babası boşanmamış çocukların benlik saygısı ve kaygı düzeyleri arasındaki ilişki araştırılmıştır.	-Anne-babası boşanmış çocukların kaygı düzeyleri, anne-babası boşanmamış çocuklara göre daha yüksektir. -Anne-babası boşanmış çocukların benlik saygısı, anne-babası boşanmamış çocuklara göre daha düşüktür.
Turan Cebeci (2009)	Anne-babası boşanmış çocuklar ile anne-babası boşanmamış çocukların bağlanma stilleri ile kaygı durumları arasındaki ilişki karşılaştırılmıştır.	-Anne-babası boşanmış çocukların güvenli bağlanma durumları ile durumluk kaygı düzeyleri arasında negatif yönde bir ilişki bulunmuştur. -Boşanmış ebeveyne sahip çocukların durumluk ve sürekli kaygı puan ortalamaları, tam aileye sahip çocuklardan yüksektir. -Boşanmış aileye sahip 7-8-9 yaş grubundaki çocukların durumluk ve sürekli kaygı puan ortalamaları 10-11-12 yaş grubundaki çocuklardan düşüktür.

<p>Aslıhan (1998)</p>	<p>Parçalanmış veya tam aileye sahip çocukların öz-kavramları ve depresyon düzeyleri aile yapısı, cinsiyet ve yaş değişkenleri yönünden karşılaştırılmış ve akademik başarı puanlarının yordamasında aile yapısı, yaş ve cinsiyetin etkili olup olmadığı incelenmiştir.</p>	<p>-Parçalanmış aileden gelen öğrencilerin tam aileden gelen öğrencilere göre depresyon düzeyleri daha yüksektir. -Akademik başarı açısından tam aileye sahip öğrenciler, parçalanmış aile öğrencilerine göre daha yüksek düzeyde başarıya sahiptir. -Depresyon düzeyi arttıkça, öz-kavramının düştüğü ve bunlarında akademik başarıyı negatif olarak etkilediği bulunmuştur.</p>
<p>Karakuş (2003)</p>	<p>Anne-babası boşanmış ve boşanmamış çocukların depresyon düzeyleri incelenmiş ve depresyon düzeylerinin okul başarılarına yansımaları araştırılmıştır.</p>	<p>-Anne-babaları boşanmış ve boşanmamış çocukların depresyon düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır. -Anne-babası boşanmış çocukların okul başarı puanları, anne-babası boşanmamış çocuklara göre daha yüksektir. -Yanında kalmadığı ebeveynini yılda birkaç kez gören çocukların depresyon düzeyleri yüksektir. -Erkek çocukların boşanmadan daha az etkilendiği sonucuna da ulaşılmıştır.</p>
<p>Aydın (2009)</p>	<p>Boşanma sürecinde velayet ile ilgili anlaşmazlık yaşayan ebeveynlerin çocuklarına ilişkin düşünceleri ile bu düşünceler üzerinde etkili olabilecek etmenlerin belirlenmesi ve</p>	<p>-Çocukların boşanmaya uyum düzeylerine doğum sırası anlamlı farklılığa neden olmuştur. -Doğum sırasında ortaya çıkan anlamlı farklılıkta ortanca ya da ortancalardan birinin uyumu daha yüksektir. -Çocukların boşanmaya uyum düzeylerine cinsiyet, yaş, kardeş sayısı,</p>

	<p>ebeveynleri boşanma sürecinde olan çocukların boşanmaya uyum düzeylerinin saptanması ile çocukların boşanmaya uyum düzeylerinde etkili olabilecek etmenlerin belirlenmesi araştırılmıştır.</p>	<p>anne-baba ayrılığını öğrendiği kişi, birlikte yaşadığı ebeveyn, diğer ebeveyn ile görüşme durumu, anne-babanın yaş grubu, öğrenim düzeyi, çalışma durumu, çocuk için profesyonel yardımın alınıp alınmaması ve anne-babanın ayrı yaşadığı süre anlamlı bir farklılık yaratmamıştır.</p>
<p>Büyüksahin (1999)</p>	<p>Anne-babası boşanmış çocuklar ile anne-babası boşanmamış çocukların anne baba tutumlarını algılama biçimleri karşılaştırılmış ve çocukların sosyal uyum düzeyleri ile ilişkisine bakılmıştır.</p>	<p>-Boşanmış ailelerden gelen erkek çocukların, annelerinden daha fazla davranışı yönlendirme tutumu algıladıkları, evli ailelerden gelen kız çocukların ise annelerinden daha fazla psikolojik kontrol algıladıkları, babadan algılanan psikolojik kontrolün hem boşanmış hem de evli ailelerde kız çocuklarda erkek çocuklardan daha yüksek olduğu görülmüştür.</p> <p>-Kızların sosyal uyum düzeyleri; erkek deneklere göre, evli aileden gelen deneklerin sosyal uyum düzeyleri; boşanmış aileden gelen gruba göre daha yüksek bulunmuştur.</p> <p>-Evli ailelerde anneden algılanan psikolojik kontrol, sosyal uyum düzeyini pozitif yönde yordamaktadır.</p> <p>-Boşanmış ailelerde çocukların sosyal uyum düzeyini anneden algılanan davranışı yönlendirme negatif yönde, babadan algılanan psikolojik kontrol ise pozitif yönde yordamaktadır.</p>

Candan (2006)	Parçalanmış ve tam aileye sahip çocukların anne-babalarının kabul ve reddetme davranışlarını algılayışları araştırılmıştır.	-Boşanmış olan ailelerin çocuklarını reddetme davranışı, birlikte olan ailelerin ise çocuklarını kabul etme davranışı yüksektir. -Erkek çocuklar boşanmadan daha fazla etkilenmektedir.
Öngider (2006)	Evli ve boşanmış ailelerde algılanan ebeveyn kabul veya reddinin çocuğun psikolojik uyumu üzerindeki etkileri araştırılmıştır.	-Çatışmalı evliliklerdeki çocukların, anne-babası anlaşarak boşanmış çocuklara göre hem daha fazla ebeveyn reddi algıladıklarını hem de psikolojik açıdan daha fazla yıprandıkları görülmektedir. -Evli ailelerde babaların psikolojik uyum üzerinde en az anneler kadar etkili olduğu; ancak, boşanma sonrasında babaların çocukları üzerindeki bu etkisinin oldukça azaldığı ve çocuğun yaşamına annenin daha çok damga vurduğu da görülmektedir.
Şirvanlı Özen (1998)	Eşler arası çatışma ve boşanmanın farklı yaş ve cinsiyetteki çocukların davranış ve uyum problemleri ile algıladıkları sosyal destek üzerindeki etkisi incelenmiştir.	-Anne-baba çatışması ve boşanmanın çocukların psikolojik sağlıkları üzerinde olumsuz bir etkisinin olduğunu göstermektedir. -Anne-babası çatışma yaşayan ve boşanmış anne-babaların çocuklarının, uyumlu bir ilişki içinde olan anne-babaların çocuklarına oranla daha fazla davranış ve uyum problemleri gösterdikleri ve kaygılı oldukları bulunmuştur. -Çatışma yaşamayan anne-babaların çocuklarının, anne-babası çatışma yaşayan ve boşanmış aile çocuklarına göre çevrelerinden daha fazla sosyal

		destek algıladıkları gözlemlenmiştir. -Anne-baba arasındaki evlilik uyumunun azalmasıyla çocuklardaki uyum problemlerinin arttığı da saptanmıştır.
Arifoğlu Çamkuşu (2006)	“Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı”nın çocukların boşanmaya uyum, kaygı ve depresyon düzeylerine etkisi araştırılmıştır.	-Program sonrasında çocukların boşanmaya uyumları önemli ölçüde artmıştır. -Program sonrasında sürekli kaygı puanları önemli ölçüde azalmıştır. -Program sonrasında durumluk kaygı ve depresyon puanları ise önemli ölçüde azalmamıştır.
Şimşek Yüksel (2006)	Grupla psikolojik danışmanın anne-babası boşanmış ergenlerde boşanmanın olumsuz etkileri ile başa çıkma stratejileri ve benlik saygıları üzerindeki etkileri incelenmiştir.	-Deney grubuna uygulanan “Ailede Boşanmanın Olumsuz Etkileri İle Baş Edebilme ve Benlik Saygısını Geliştirmeye Yönelik Grup Rehberliği Programı” ve plasebo grubuna yapılan “Mesleki ve Eğitsel Rehberlik Programı” deneklerin benlik saygılarını arttırdığı görülmüştür.

2.2.2. Boşanmanın Çocuk Üzerindeki Etkileri İle İlgili Yurtdışında Yapılmış Araştırmalar

Bu bölümde öncelikle boşanmanın çocuk üzerindeki etkileri ile ilgili yurtdışında yapılmış betimsel araştırmalara, ardından da boşanma sonrasındaki yeni duruma çocuğun uyumunun sağlanması için geliştirilen koruyucu ve önleyici programların uygulandığı deneysel araştırmalara yer verilecektir.

Amato ve Keith (1991) ailesiyle yaşayan ve ailesi boşanmış çocuklar arasında farklılıklar olup olmadığını araştırmak amacıyla, okulöncesinden başlayıp yetişkinlik çağına kadar olan 13.000 öğrenciyi kapsayan 92 çalışmanın meta – analizini yapmıştır. Bu çalışmalarının analizleri sonrasında ailesi boşanmış çocukların ailesiyle yaşayan çocuklara göre daha fazla probleme sahip oldukları bulunmuştur. Bu çocukların, okulda değişik problemler yaşadıkları, davranış sorunları gösterdikleri,

akranları ve ebeveynleri ile çatışma halinde oldukları ve kendilerine bakış açılarının olumsuz olduğu saptanmıştır. Amato (1993) “Çocukların Boşanmaya Uyumu: Teorileri, Hipotezleri ve Deneysel Kanıtları” ismini taşıyan bir başka meta – analiz çalışması daha yapmıştır. Bu meta – analiz çalışması; ebeveyn boşanmasının, çocukların akademik başarısı, davranışı, psikolojik uyumu, benlik saygısı ve sosyal ilişkileri alanlarında olumsuz sonuçları ile ilişkili olduğu bulunan 180 araştırmayı içermektedir. Örneklem olarak çocuklar kullanılmıştır. Araştırmada bazı çalışmalar kaçırılmasına rağmen, bu örneklemin, büyük ölçüde bu konu hakkında yayınlanmış literatürü yansıttığı varsayılmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre, aileiçi boşanma (ve bunun beraberinde getirdiği bazı sorunlar) hem yetişkinlerde hem de çocuklarda iyilik halinin değişmesiyle ilişkili bulunmuştur. Ancak, bu boşanmış ve boşanmamış ailelerin iyi olma halleri arasındaki farklılıkların çok büyük olmadığına değinilmiştir. Fakat Amato ve Keith’in 1991 yılında yaptığı çalışmanın sonuçlarına benzer şekilde boşanmış aile çocukları arasında bazı sorunlarla baş etme, davranışlarda gelişmeler gösterme ya da yeni durumlara uyum sağlama ve alışma konularında büyük ölçüde değişkenlik saptanmıştır. Amato, Loomis ve Booth (1995), yaptıkları 12 yıllık bir boylamsal çalışma sonucunda, anne – baba çatışmasının çok fazla olduğu ailelerde yetişen çocukların, anne – babaları birlikte yaşamak yerine boşanmayı tercih ettiklerinde, daha sağlıklı yetişkinler olduklarını; bunun tersine, anne – baba çatışmasının az olduğu ailelerde yetişen çocukların, anne – babaları boşanmak yerine birlikte yaşamayı tercih ettiklerinde, bunların daha sağlıklı yetişkinler olduklarını bildirmektedirler. Amato’nun 2001 yılında Amerika’da yaptığı bir başka çalışmada parçalanmış ailelerden gelen 67 çocuk ile çalışılmıştır. Araştırmada kontrol grubu olarak tam ailelerde yaşayan çocuklar alınmış, iki grup akademik başarı, psiko – sosyal uyum, kendine güven ve sosyal ilişki başarısı açısından karşılaştırılmıştır. Sonuçta, anne – babası boşanmış çocukların okul başarı ölçülerinde, olumlu davranışlarında, psikolojik sağlıklarında, kendilerini anlama ve sosyal ilişkilerinde belirgin bir azalma olduğu saptanmıştır.

Kelly (2000) yaptığı araştırmada, çatışmalı evlilik ve boşanmaya çocukların uyumunun on yıllık incelemesini yapmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre, boşanmanın özellikle ilkökul çağındaki çocuklar için travmatik ve olumsuz olduğu belirtilerek boşanmanın çocuklar üzerindeki etkilerini hafifletmek için boşanma danışmanlığının gerekli olduğuna değinilmiştir. Kelly, boşanmanın her yaşta oluşturabileceği riskleri klinik verilerle destekleyerek tanımlamış ve hazırlanacak

programlarda çocuğun gelişimsel seviyesinin dikkate alınması gerektiğini vurgulamıştır. Özellikle grup danışmanlığı programlarının 9 – 12 yaşındaki çocuklara, bireysel ve oyun terapilerinin ise 6 – 8 yaşlarındaki çocuklara uygun olduğu sonucuna varmıştır.

Radovanovic 1993 yılında yaptığı çalışmasında ayrıldıktan sonra velayet veya görüşme düzenlemelerine itiraz eden 52 ailenin katıldığı bir grupta, aileler arası fiziksel ve sözel saldırganlık ve demografik faktörlerin çocukların başa çıkma stillerine ve uyumuna etkisini incelemiştir. Araştırmanın örneklemini ebeveyn ayrılığından sonraki süreçte velayet ve görüşme düzenlemelerine Toronto, Londra ve Ontario Aile Mahkemelerine itiraz eden 52 aile ve her ailenin 7 – 12 yaşları arasında olan bir çocuğu (27 kız ve 25 erkek) oluşturmaktadır. Araştırmada ebeveyn çatışmaları ve çocukların belirli başa çıkma stratejilerinin (bilişsel tanımlamalar ve sosyal destek arayışı gibi) çocukların uyumunda önemli belirleyiciler olacağı varsayılmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre, anne – baba arasında çatışma çözmede saldırgan stillerin kullanılmasının, çocuklar arasındaki yetkinliği azalttığı ve çocuklarda daha sık ve ciddi davranış sorunlarına neden olduğu belirtilmiştir. Aksine, daha esnek başa çıkma ve bilişsel başa çıkma stratejilerinin daha fazla kullanılması çocuklar arasındaki davranış bozukluğunu azaltmıştır.

Yurtdışında boşanmanın çocuk üzerindeki etkileri ile ilgili yapılan araştırmalar incelendiğinde çoğunlukla deneysel çalışmalara rastlanılmıştır. Yapılan betimsel araştırmalarda genellikle çocuklar ve yetişkinler için boşanma danışmanlığının gerekli olduğuna değinmiş ve araştırmacılara bu yönde çalışmalarını önermiştir. Ulaşılan bu araştırmaya benzer deneysel çalışmalar aşağıda kısaca özetlenmiştir.

Pedro – Carroll ve Cowen (1985), yaptıkları bir çalışmada 4. ve 6. sınıflar arasındaki boşanmış aile çocuklarına, okul temelli, önleyici odaklı yardım programının etkililiğini incelemiştir. 10 haftalık bu programla; çocukların boşanmayla ilgili duygularını paylaşabilecekleri, yaygın yanlış inanışlarını netleştirebilecekleri destekleyici bir grup ortamı yaratma, terk edilme (ayrılık) duygularını azaltma, problem çözme ve iletişim becerilerini artırma amaçlanmıştır. Araştırma deney grubunda 40, kontrol grubunda 32 toplam 72 boşanmış aile çocuğu üzerinde yapılmıştır. Gruplar cinsiyet, sınıf, ayrılık süresi ve uyum ölçeğinden aldıkları puanlara göre ayrılmıştır. Gruba katılan çocukların hiç biri daha önce herhangi bir

terapötik yardım almamışlar ve anne – babaları ortalama 23 ay önce boşanmışlardır. Deneysel grubu, 8 – 9 kişilik alt gruplara ayrılmış ve 9 grup lideri bu alt gruplarla 10 hafta çalışmayı sürdürmüştür. 1 – 3 seanslar daha çok duygu odaklı olup çocukların birbirlerini tanımaları, boşanmaya dair duygularını, yanlış inanışlarını ve endişelerini ifade etmeleri yönünde cesaretlendirmeyi içermektedir. Bu oturumlarda; kısa oyunlar, rol oynama, kısa filmler ve slaytlar kullanılmıştır. 4 – 6 seanslar bilişsel becerilerin yapılandırılmasını içermektedir. 7 – 9 seanslar ise öfke ifadeleri ve öfke kontrolü üzerinde durulmuştur. Son seansta, grup sürecinin değerlendirilerek sonlandırma yapılmıştır. Araştırmanın sonucunda, deneysel grubundaki çocuklarda kontrol grubundakilere oranla önemli derecede uyumlarında artış gözlenmiştir. Çalışmanın sonunda yapılan öğretmen değerlendirmelerine göre de çocukların utangaçlık, endişe ve okul problemlerinde azalma, akranlarıyla sosyalleşmelerinde artış gözlenmiştir. Programın etkililiği görüldükten sonra kontrol grubuna da beş haftalık yoğunlaştırılmış bu program uygulanmıştır. Orijinal CODIP, 4. sınıftan 6. sınıfa kadar olan ilçelerde yaşayan öğrenciler için geliştirilmiştir. Araştırmanın sonuçları değerlendirildiğinde pilot çalışma göstermiştir ki, program uygulanan çocuklar, seçilen ve herhangi bir tedavi uygulanmayan kontrol grubu ile karşılaştırıldığında, okulla ilgili beceri ve uyumlarında önemli ölçüde artış, ev ve okulla ilgili davranış problemlerinde düşüş olduğu görülmüştür. Farklı bölgelerdeki okullardan çocuklar ve yeni liderlerle çalışma tekrarlandığında bu bulgular doğrulanmıştır.

Alpert – Gillis, Pedro – Carroll ve Cowen (1989) ise yaptıkları bir çalışmada Çocuklar İçin Boşanmaya Müdahale Programı'nın geliştirilmesini, uygulanmasını ve değerlendirilmesini incelemişlerdir. Bu çalışmada 1985 yılında Pedro – Carroll ve Cowen tarafından geliştirilen Boşanmış Aile Çocukları İçin Müdahale Programı (CODIP; Children of Divorce Intervention Program) yeniden düzenlenmiş ve düzenlenen yeni programın etkililiği araştırılmıştır. Geliştirilen CODIP, Stolberg ve arkadaşları tarafından geliştirilen Boşanmaya Uyum Programı'nın Çocuk Destek Grubu'ndan temel almıştır. Çocuk Destek Grubu Programı'nın bilişsel yönleri tartışmalar, film, boşanmayla ilgili deneyimlerin paylaşıldığı ve duyguların ifade edildiği rol – oyunlarıyla desteklenmiş, öfkeyi kontrol edebilme oturumlarının sayısı ise 5'ten 3'e indirilmiş ve yaş grubu 9 – 12 ile sınırlandırılmıştır. Programa katılan çocukların değerlendirmeleri çocukların kendileri, ebeveynleri, öğretmenleri ve grup liderleri tarafından yapılmıştır. Program, boşanmanın çocuk üzerine uzun süreli etkileri ile ilgili araştırmalar yapan Wallerstein'in, çocukların boşanmayla baş

edebilmesi için belirttiği altı hiyerarşik görevi temel almaktadır. Bu görevler aşağıda sıralanmıştır:

1. Boşanma gerçeğini kabul etmek ve onu bilişsel yönden gerçekçi olarak anlamak,
2. Ailesel çatışmayı çözmek ve çocuğun gündemini yeniden başlatmak,
3. Boşanmaya yüklenen pek çok kaybı yeniden çözümlenmek,
4. Utanma, reddedilme ve öfke duygularıyla başa çıkabilmek,
5. Boşanmanın sürekliliğini kabul etmek,
6. Gelecekteki ilişkileriyle ilgili gerçekçi umutlar beslemek (Pedro – Carrol ve Cowen, 1985).

Arka arkaya gelen bu sorumluluklarla baş etmede, ergenlik dönemine geçiş ve gelecekteki ilişkilerinde aşk ve güven geliştirebilmesi için çocuğa yardımcı olmak amacıyla hazırlanan CODIP latent dönemdeki çocuklar için destekleyici çevre geliştirmenin önemini temel almaktadır. Bu doğrultuda hazırlanan programda 3 temel bölüm bulunmaktadır. Bu bölümler aşağıda kısaca açıklanmıştır (Pedro – Carroll ve Cowen, 1985):

1. *Çocuğun Temel Olarak Etkilendiği Alanların Yeniden Yapılandırılması:* Çocuğun boşanmayla ilgili duygularını ifade edebilmesi, tanımlaması, deneyimlerini paylaşmasında yardımcı olmak.
2. *Beceri Kazandırma:* Çocuğa kişilerarası problemlerini çözümlemesini ve öfkesini uygun şekilde ifade etmesini öğretmek.
3. *Benlik Saygısını Geliştirme:* Çocuğun güven duygusunu kazanarak, benlik saygısını arttırmak ve gruptan güvenli ayrılabilmesi için yapılandırılmıştır.

Program risk altında olan boşanmış aile çocuklarını korumaya yönelik psko eğitim programı olarak planlanmıştır. İlkokul 2 – 3. sınıf öğrencileri ve 4 – 6. sınıf öğrencilerine olmak üzere iki farklı program hazırlanmıştır. Okullarda 6 – 8 çocuk ile özel toplantı salonlarında, haftada 1 saat toplam 12 hafta olarak planlanmıştır.

Programda her grubu yöneten bir lider vardır, yardımcı lider grup sayısının arttığı durumlarda gereklidir. Programın başarısı grubu yöneten kişinin ilgisi ve duyarlılığına bağlıdır. Liderler, okul ruh sağlığı çalışanları, danışmanlar, psikiyatri hemşireleri, psikologlardan oluşabilmektedir. Liderlerin güven sağlama, aktif dinleme, empati , sınır koyma konularında bilgili, deneyimli ve rol modeli olabilecek özellikleri taşımaya önem verilmektedir (Pedro – Carroll ve Cowen, 1985). Araştırmanın sonucunda, düzenlenen yeni programa katılan çocukların davranışlarında kısa sürede olumlu değişim olduğu belirtilmiştir. Çocukların okuldaki uyum sorunlarında, anksiyete düzeylerinde ve okul sağlığı hemşiresi ile görüşmelerinde azalma, duygularını ifade etme yeteneklerinde artma ve evdeki sorunlarında azalma olduğu ulaşılmıştır.

Pedro – Carroll, Sutton ve Wyman (1999), anne – babaları boşanmış anaokulu ve birinci sınıf çocuklarına yönelik okul temelli, önleyici yardımın iki yıllık izleme değerlendirmesini yapmışlardır. Boşanmış Aile Çocukları İçin Müdahale Programı (CODIP) okul temelli ve önleyici bir yardım olup grup desteği ve sosyal beceri eğitiminden oluşmaktadır. Program, birincil ve ikincil önleme stratejilerine dayanmakta ve stresli yaşam tecrübeleri yaşayan çocuklarda kısa ve uzun vadede fayda sağlamaktadır. CODIP'in temel hedefleri; çocuğun özgürce yaşamını paylaşabileceği destekleyici bir grup ortamı yaratmak, yaygın ilişki bağları kurup yanlış anlamaları netleştirmek ve çocuklara boşanmanın getirdiği stresli yaşam değişimleri ile baş edebilme becerileri kazandırmaktır. Araştırmada, program uygulanan ve son-testte uyumla ilgili önemli kazanımları olduğu belirlenen çocuklar bu gelişmeyi iki yıllık süre boyunca korumuşlar, kontrol grubundakiler ise ev ve ailedeki uyum problemleri ile ilgili risk belirtileri göstermeye devam etmişlerdir. Özellikle; bugünkü öğretmenleri koşulları bilmeden programa katılan çocukları, boşanmış kontrol grubundakilere nispeten daha az sınıfta uyum problemleri olduğu kararına varmışlardır. Bunun dışında; hayal kırıklığı toleransı, sosyal atılganlık ve akran sosyobilitesi ile ilgili ölçümler temel alındığında, programa katılan çocukların belirgin şekilde okulla ilgili yeteneklerinin yüksek olduğu belirlenmiştir. Buna karşın, boşanma kontrol grubundaki çocukların son-testte belirlenen okul uyumu ile ilgili zorlukları, okul uyumunda düşüş devam etmiştir. Bu bulgular çocuklardan elde edilen ölçümlerle paralellik göstermektedir. Boşanma kontrol grubunda, program uygulanan gruba göre CFSA (Çocuğun Aileye Uyum Ölçeği) de endişe düzeyinin yüksek ve STAIC (Çocukların Duruma Özgü Anksiyete Envanteri) de anksiyete düzeyinin

yüksek olduğu bulunmuştur. Bu nedenle programa katılan çocukların program sonrasında bildirdikleri uyumlarındaki gelişmeler izleme sürecinde devam etmiştir. Bu gruptaki çocuklar boşanmayla ilgili terk edilme korkusu, utanç, yalnızlık, evliliğin bitmesinden kendini sorumlu tutma gibi olumsuz duygularda azalma olduğunu belirtmişlerdir. Yardım sürecinin temel amaçları olan; çocuğun anksiyetesinin düşürülmesi, boşanmayla ilgili yanlış anlamanın netleştirilmesi çalışma sonundaki testten de anlaşılacağı üzere gerçekleştirilmiş ve izleme sonucunda da devam etmiştir. Programa katılan çocuklarla boşanma kontrol grubundaki çocuklarla ilgili karşılaştırmada; kontrol grubundaki boşanmış aile çocuklarının akut olmayan somatik şikayetlerle okul sağlık servisine daha çok başvurduğu, CODIP'e katılan çocukların okul öncesindeki dönemde de anksiyetelerinde azalma olduğu görülmüştür. Okul hemşirelerinin kayıtlarına göre programa katılan çocuklar, kontrol grubundaki çocuklara oranla sağlık servisine belirgin bir şekilde daha az ziyaret etmişlerdir. Kontrol grubundakiler ise, belirsiz genel bir kırıklık, keyifsizlik şikayetleriyle daha sık ziyaret etmişlerdir. CODIP'e katılan çocuklardaki değişimleri, çocuğun boşanmaya ilişkin uyumunu destekleyen diğer bir öge de anne babaların yorumudur. Programa katılan çocukların (kontrol grubundakilerin tersine) duygularını uygun şekilde ifade edebilmeleri, boşanmanın bir yetişkin problemi olduğu ve çocuğun bunu değiştiremeyeceğini anlaması, daha mantıklı sorun çözebilme ve ihtiyaç duyduğunda yardım isteyebilecekleri gibi konularda anne babaların bildirdikleri gelişmeler, Aile Değişimiyle Baş Etme ölçümlerinde de ortaya çıkan, CODIP'in amaçlarındandır. Anne babaların çocuklarının tüm alanlardaki uyumuyla ilgili bildirdikleri gruplar arasında belirgin farklar göstermemesine rağmen, yönlendirme eğilimleri programa katılan çocuklarda gelişme olduğunu göstermektedir.

Burke ve Streek (1989) "Boşanmış Aile Çocukları: Çocuklar İçin Hammond'ın Grupla Psikolojik Danışma Uygulaması" adlı çalışmasında diğer çalışmalara benzer olarak (Pedro – Carroll ve Cowen, 1985; Alpert – Gillis, Pedro – Carroll ve Cowen, 1989; Pedro – Carroll, Sutton ve Wyman, 1999) boşanmış aile çocuklarına farklı bir program (Hammond'ın grupla psikolojik danışma uygulamasını) uygulamış ve danışmanın etkililiğini incelemiştir. Araştırmaya öğretmenlerinin önerdiği 7 farklı ilköğretim okulunun 4., 5. ve 6. sınıflarında eğitim gören anne – babası boşanmış 47 öğrenci katılmıştır. Bu öğrenciler bazı kriterlere göre (durumunu tanımlamakta bir engeli olmaması, ailesinin razı olduğunu içeren bir mektup yazması, ebeveynlerinin tekrar evlenmiş olmaması ve çocukların katılmaya istekli olması) seçilmiş ve bu

kriterleri sağlamadığı için 8 öğrenci çalışmadan çıkarılmıştır. Bu nedenle çalışma 39 öğrenci ile devam etmiştir. 39 öğrenciden 20'si deney grubu, 19'u kontrol grubu olarak belirlenmiştir. Deney ve kontrol gruplarına ön-test ve son-test olarak Piers – Harris Benlik Saygısı Ölçeği uygulanmıştır. Deney grubu çocukların yaşadıkları yere göre 3 gruba ayrılmıştır. Çocuğun evine en yakın programa katılması uygun görülmüştür. Gruplar uzman psikolojik danışmanlar tarafından yönetilmiştir. Deney grubuna 8 hafta boyunca Hammond'ın (1981) "Boşanmış Aile Çocukları İçin Grup Danışmanlığı: İlköğretim Okulları İçin Bir Rehber" çalışmasından alınan program uygulanmıştır. 1. Oturum tanışma, grup amaçlarının ve kurallarının belirlenmesi ile geçmiştir. 2. Oturumda video ve kasetlerden yararlanılarak boşanma hakkında bilgilendirme çalışması yapılmış ve oyunlar oynanmıştır. 3. Oturumda resimler kullanılarak boşanma ve sonrasında yaşananlarla ilgili çocuklar, duygularını ifade etmeleri yönünden cesaretlendirilmişlerdir. 4. Oturumda aile kavramı üzerinde durulmuştur. Resimler kullanılarak farklı evlerde yaşanılsa dahi aile olunabileceği vurgulanmıştır. 5. Oturumda öykü kullanılarak çocukların boşanmadan kendilerini sorumlu tutmamaları gerektiği vurgulanmıştır. 6. Oturumda çocuklara çizgifilm izlettirilmiş ve çocukların kendi tercihlerini kendilerinin yapması gerektiği, toplumsal baskıyı kabul etmemeleri vurgulanmıştır. 7. Oturumda formlar kullanılarak problem çözme hakkında bilgilendirme yapılmış ve beyin fırtınası tekniği kullanılmıştır. Son oturum olan 8. oturumda ise; süreç değerlendirilerek sonlandırma yapılmıştır. 8 hafta boyunca kontrol grubuna ise hiçbir uygulama yapılmamıştır. Araştırmanın sonucunda, deney grubundaki öğrencilerin kontrol grubu ile kıyaslandığında benlik saygılarının geliştiği bulunmuştur. Araştırma, uygulanan programın öğrencilerin benlik saygısının gelişmesine yardımcı olduğunu ispatlamıştır.

Gilman, Schneider ve Shulak (2005) da diğer çalışmalara benzer olarak (Pedro – Carroll ve Cowen, 1985; Alpert – Gillis, Pedro – Carroll ve Cowen, 1989; Pedro – Carroll, Sutton ve Wyman, 1999; Burke ve Streek, 1989) yaptıkları çalışmada 6 haftalık çocuk odaklı eğitim programının, anne – babası boşanmış 7 – 9 yaşlar arasındaki çocukların uyumuna etkisini değerlendirmişlerdir. 60 çocuk anne – babası ile bu programa katılmıştır. Programın sonucunda; çocuklar boşanmayla ilgili farkındalık kazanmışlar, anne – babaları ile ilişkilerindeki yanlış anlaşılmalara daha duyarlı hale gelmişlerdir. Ayrıca, anne – babaları ile çocuklar arasındaki çatışmalarda azalmalar görülmüştür. Çocukların tutumları, inançları ve davranışları olumlu yönde değişirken, yazarlar sürecin sonunda çocuklardaki güçlü duyguların açığa çıkmasına

işaret ederek, bu çocukların sürekli destek ve değerlendirmeye ihtiyaç duyabilecekleri yönünde uyarıda bulunmuşlardır.

Stolberg ve Garrison (1985) yapılan diğer araştırmalardan (Pedro – Carroll ve Cowen, 1985; Alpert – Gillis, Pedro – Carroll ve Cowen, 1989; Pedro – Carroll, Sutton ve Wyman, 1999; Burke ve Streek, 1989) farklı olarak boşanmış anneler için de program hazırlamış ve bu çalışmada, boşanmış anneler ve çocukları için hazırlanan “Boşanmış Aile Çocukları İçin İlköğretim Önleme Programı”nın etkililiğini incelemiştir. Bu program 7 – 13 yaşlarındaki çocuklar için “Çocuk Destek Grubu” ve ebeveynler için “Tek Ebeveyn Destek Grubu” şeklinde hazırlanmıştır. Çalışmanın örneklemini, 82 anne ve çocuk oluşturmaktadır. Örneklem daha sonra 4 gruba ayrılmıştır; Çocuk Destek Grubu’na katılan çocuklar, Ebeveyn Destek Grubu’na katılan anneler, her iki gruba katılan anne ve çocukları ve kontrol grubu. Çocuk Destek Grubu, 12 oturumluk psikoeğitim programı şeklinde 7 – 13 yaş arasındaki boşanmış aile çocuklarının kendi üstlerindeki duygusal ve davranışsal taleplerini karşılamalarına yardımcı olmak için tasarlanmıştır. Her bir saatlik oturum 2 bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde, oturumla bağlantılı belirli bir konu tartışılmıştır. (örneğin, Bu durum kimin suçu?, Tatillerde ne yapacağım?, Babamla ilgili endişeleniyor muyum?, Keşke ailem tekrar bir araya gelse.) İkinci bölümde, öğrendikleri üzerine odaklanılmıştır, model alma ve belirli bilişsel – davranışsal becerilerde provalar, örneğin, sorun çözme becerileri, öfke kontrolü becerileri, iletişim becerileri ve gevşeme egzersizleri gibi. Gruplar temel, somut uygulamalar ile başlamıştır (örneğin, matematik problemlerini çözmek için uygulanan problem çözme becerileri) ve daha karmaşık becerilerle devam edilmiştir, önceki problemlerden baz alınarak karmaşık aile problemlerine uygulanmıştır. (örneğin, baban Cumartesi günü sana ne yapacağını söylemediğinde uygulayabileceğin iletişim, öfke kontrolü, gevşeme egzersizi becerileri) Programın tüm yöntemlerini ve grup aktivitelerini bir rehber olarak grup liderleri kullanmıştır. Okul personelinin Çocuk Destek Grubunu uygulayabilmesi için 3 günlük hızlandırılmış eğitim seminerine katılması zorunlu tutulmuştur. Tüm gruplar okullardaki okul ruh sağlığı uzmanı tarafından yürütülmüştür. Ebeveyn Destek Grubunda ise, bireysel ve ebeveyn olarak düşünme konularına odaklanılmıştır. Araştırmanın sonucunda, Çocuk Destek Grubu’na katılan çocukların benlik saygılarında, Ebeveyn Destek Grubu’na katılan annelerin ise, uyumlarında gelişme olduğu belirlenmiştir.

Wolchik ve diğeri (2000) ise Stolberg ve Garrison'a (1985) benzer olarak boşanmış aileler için teori odaklı anne ve anne – çocuk programının etkililiğini araştırmışlardır. Anne programında anne – çocuk ilişkisinin kalitesi, disiplin, kişilerarası çatışma ve baba – çocuk ilişkisi hedeflenmiştir. Çocuk programında ise, boşanmayla aktif baş etme, sakınan baş etme, boşanma stresörlerinin değerlendirilmesi ve anne – çocuk ilişkisinin kalitesi hedeflenmiştir. Aileler, 9 – 12 yaşlar arasındaki 240 çocuklu ailelerden random yoluyla programa seçilmişlerdir. Her iki program da yapılandırılmış olup 11 hafta devam etmiştir. Programlarda; model alma, rol oynama, oyunlar, ev ödevi, video – teyp gösterimleri, rahatlama egzersizleri sıkça kullanılmıştır. Çocuklara duygularını tanıma ve isimlendirme, problem çözme, yaygın inanışların değiştirilmesi ve iletişim becerileri öğretilmiş, bu becerileri evlerinde de pratik etmeleri istenmiştir. Ayrıca, anne ve çocuklara “kendi kendine çalışma programı” kapsamı altında üçer kitap sırasıyla okutulmuştur. Müdahale sonrası karşılaştırmalar, anne programının önemli olumlu etkileri (ilişki kalitesi, disiplin, uyum problemleri) olduğunu göstermiştir. Program etkisinin 6 aylık takip çalışmasında da sürdüğü gözlenmiştir.

Boşanmanın çocuk üzerindeki etkileri ve boşanmanın ardından çocuklarda oluşabilecek olumsuz etkileri azaltmak için uygulanan programlarla ilgili yurtiçinde ve yurtdışında yapılan araştırmalar incelendiğinde boşanmanın çocuklar üzerinde sarsıcı etkilerinin olduğu ve boşanmış aile çocuklarına uygulanan programların bu çocukların yeni duruma uyumlarının sağlanması ve geleceğe dair olumlu düşüncelerinde yararlı olduğu görülmektedir. Ele alınan araştırmaların bulguları, boşanmış aile çocuklarına uygulanan psikoeğitim programlarının çocukların yeni duruma uyumlarını arttırmasının yanı sıra, benlik saygılarını geliştirdiği, kaygı ve depresyon düzeylerini azalttığı, okul ve evde oluşan davranış problemlerini azalma sağladığını ortaya koymaktadır. Yapılan araştırmaların çalışma gruplarına bakıldığında 7 – 9, 7 – 13, 9 – 12, 10 – 12 ve 12 – 14 yaş gibi okul çağı dönemde yer alan çocuklarla gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu tez çalışması da bu araştırmalarla benzer şekilde ilköğretimin 4. ve 5. sınıflarına devam etmekte olan 10 – 12 yaş grubu boşanmış aile çocuklarıyla yürütülmüş ve bu çocukların boşanmaya uyum düzeylerinin artmasını sağlamıştır.

BÖLÜM III

YÖNTEM

Yaşam Becerileri Psikoeğitim Programının boşanmış aile çocuklarının uyumları üzerindeki etkililiğini araştırmayı amaçlayan çalışmanın bu bölümünde araştırma modeli, çalışma grubu, yaşam becerileri psikoeğitim programı, veri toplama araçları, deneysel işlemler ve verilerin toplanma süreci ile verilerin analizine yer verilmiştir.

3.1. Araştırma Modeli

Araştırmanın modeli karışık ölçümleri içeren 2x3'lük karma (split-plot) bir desendir.

Araştırmada boşanmış aile çocuklarına uygulanan Yaşam Becerileri Psikoeğitim Programı ile boşanmaya olan uyumlarını arttırmak amacıyla deney ve kontrol gruplu ön-test, son-test ve izleme testi ölçümlü deneysel desen kullanılmıştır. Bu desende birinci etmen deneysel desen gruplarını (deney-kontrol), ikinci etmen de bağımlı değişkene ilişkin tekrarlı ölçümleri (ön-test, son-test, izleme testi) göstermektedir.

Araştırmanın bağımlı değişkeni: Boşanmış aile çocuklarının boşanma sürecine olan uyum düzeyleri (Çocuklar için Boşanmaya Uyum Ölçeği'nden alınan puanlar) araştırmanın bağımlı değişkenini oluşturmaktadır.

Araştırmanın bağımsız değişkeni: Araştırmanın bağımsız değişkenini deney grubuna uygulanan “Yaşam Becerileri Psiko eğitim Programı” oluşturmaktadır.

Bu araştırmada kullanılmış olan desen Çizelge 3’te verilmiştir.

Çizelge – 3
Araştırma Deseni

Gruplar	Ön - Test	DeneySEL İşlem	Son – Test	İzleme Testi
Deney Grubu	ÇBUÖ	9 Oturumluk Yaşam Becerileri Psiko eğitim Programı	ÇBUÖ	ÇBUÖ
Kontrol Grubu	ÇBUÖ	2 Oturumluk Sohbet ve Kısa Etkinlikler	ÇBUÖ	ÇBUÖ

3.2. Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubundan deney grubunu 2011 – 2012 eğitim öğretim yılı Ankara Mamak Ortatepe İlköğretim Okulu’nda 4. ve 5. sınıflarında öğrenim görmekte olan alt – orta sosyo – ekonomik düzeyde 10 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırma boşanmış aile çocukları ile yapılmış olması nedeniyle aynı okuldan yeterli sayıda iki grup bulunamadığı için kontrol grubu başka bir okuldan oluşturulmuştur. Bu nedenle kontrol grubu, aynı çevrede bulunan başka bir ilköğretim okulunun 4. ve 5. sınıflarında öğrenim görmekte olan alt – orta sosyo – ekonomik düzeyde 10 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmaya katılan öğrenciler gönüllülük esasına dayalı olarak programa katılmışlardır. Aynı zamanda öğrenci velileri ile ön görüşme yapılarak veliler de program hakkında bilgilendirilmiştir. Daha sonra velilerden çocuklarının programa katılmaları için “Programa Katılım İzin Formu”nu doldurmaları istenmiş ve velilerde formları doldurarak çocuklarına izin vermiştir.

Araştırmacının çalıştığı okul çalışmanın deney grubunu, diğer okul ise kontrol grubunu oluşturmuştur.

Deney ve kontrol grupları 6'şar kız öğrenci ve 4'er erkek öğrenci olmak üzere toplam 10 öğrenciden oluşturmaktadır. Bu verilerden dolayı çalışma grubunun toplamı da 12 kız öğrenci ve 8 erkek öğrenciden oluşturmaktadır.

Deney grubunu 4. sınıftan 1 öğrenci, 5. sınıflardan ise 9 öğrenci oluşturmaktadır. Kontrol grubunu ise; 4. sınıflardan 4 öğrenci, 5. sınıflardan 6 öğrenci oluşturmaktadır. Bu verilerden dolayı çalışma grubunun toplamını 4. sınıflardan 5 öğrenci, 5. sınıflardan da 15 öğrencileri oluşturmaktadır.

Deney grubunu 10 yaşındaki 3 öğrenci, 11 yaşındaki 4 öğrenci ve 12 yaşındaki 3 öğrenci oluşturmaktadır. Kontrol grubunu ise; 10 yaşındaki 3 öğrenci ve 11 yaşındaki 7 öğrenci oluşturmaktadır. Bu verilerden dolayı çalışma grubunun toplamını 10 yaşındaki 6 öğrenci, 11 yaşındaki 11 öğrenci ve 12 yaşındaki 3 öğrenci oluşturmaktadır.

Deney grubunu 3 öğrencinin velayetinin babada bulunduğu, 7 öğrencinin velayetinin annede bulunduğu öğrenciler oluşturmaktadır. Kontrol grubunda ise; öğrencilerin tamamının (n=10) velayeti annede bulunmaktadır. Bu verilerden dolayı çalışma grubunun toplamını 17 öğrencinin velayeti annede, 3 öğrencinin velayeti babada bulunan öğrenciler oluşturmaktadır.

Çocuk Kişisel Bilgi Formu'ndan elde edilen bilgiler doğrultusunda deney grubundan 3'ünün kardeşinin olmadığı, 5'inin bir kardeşinin bulunduğu, 2'sinin ise iki kardeşinin bulunduğu görülmektedir. Kontrol grubunda ise; 3'ünün kardeşinin olmadığı, 4'ünün bir kardeşinin bulunduğu, 1'inin iki kardeşinin bulunduğu, 1'inin üç kardeşinin bulunduğu ve son olarak 1'inin ise beş kardeşinin bulunduğu görülmektedir. Bu verilerden dolayı çalışma grubunun toplamında 3'ünün kardeşinin olmadığı, 9'unun bir kardeşinin bulunduğu, 3'ünün iki kardeşinin bulunduğu, 1'inin üç kardeşinin bulunduğu ve son olarak 1'inin beş kardeşinin bulunduğu görülmektedir.

Deney ve kontrol gruplarında yer alan öğrencilerin ebeveynlerinin boşanmasının ardından geçen süre bilgileri Çizelge 4'te verilmiştir.

Çizelge – 4
Deney ve Kontrol Gruplarında Yer Alan Öğrencilerin Ebeveynlerinin
Boşanmasının Ardından Geçen Süre

Grup	Ebeveynlerinin Boşanmasının Ardından Geçen Süre				Toplam (n)
	1 – 3 yıl (n)	4 – 6 yıl (n)	7 – 9 yıl (n)	10 yıl ve üzeri (n)	
Deney	2	3	5	0	10
Kontrol	3	4	1	1	9
Toplam	5	7	6	1	19

Deney grubunda yer alan öğrencilerin ebeveynlerinin boşanmasının ardından geçen süreye baktığımızda; ebeveynlerinin boşanmalarının ardından 2'sinin 1 – 3 yıl, 3'ünün 4 – 6 yıl, 5'inin 7 – 9 yıl geçmiştir. Kontrol grubunda yer alan öğrencilerin ise; ebeveynlerinin boşanmalarının ardından 3'ünün 1 – 3 yıl, 4'ünün 4 – 6 yıl, 1'inin 7 – 9 yıl ve kalan 1'inin de 10 yıl geçmiştir. Kontrol grubunda yer alan öğrencilerden teki formda bu bölümü boş bırakmıştır. Bu verilerden dolayı çalışma grubunun toplamında yer alan öğrencilerin ise; ebeveynlerinin boşanmalarının ardından 5'inin 1 – 3 yıl, 7'sinin 4 – 6 yıl, 3'ünün 7 – 9 yıl ve son olarak 1'inin 10 yıl geçmiştir.

Deney ve kontrol gruplarında yer alan öğrencilerin yanlarında kalmadıkları ebeveynlerini görme sıklıkları bilgileri Çizelge 5'te verilmiştir.

Çizelge – 5

Deney ve Kontrol Gruplarında Yer Alan Öğrencilerin Yanlarında Kalmadıkları Ebeveynlerini Görme Sıklıkları

Grup	Yanlarında Kalmadıkları Ebeveynlerini Görme Sıklıkları							Toplam (n)
	Hiç (n)	Yılda birkaç kez (n)	Ayda bir (n)	İki haftada bir (n)	Haftada bir (n)	Hergün (n)	Diğer (n)	
Deney	1	2	1	3	0	3	0	10
Kontrol	1	3	0	0	4	0	2	10
Toplam	2	5	1	3	4	4	2	20

Deney grubunda yer alan öğrencilerin yanlarında kalmadıkları ebeveynlerini ne kadar sıklıkla gördüklerine baktığımızda; 1'i hiç görmediğini, 2'si yılda birkaç kez gördüğünü, 1'i ayda bir gördüğünü, 3'ü iki haftada bir gördüğünü ve 3'ü her gün gördüğünü belirtmiştir. Kontrol grubunda yer alan öğrencilerin ise; 1'i hiç görmediğini, 3'ü yılda birkaç kez gördüğünü, 4'ü haftada bir kez gördüğünü belirtmiş ve 2'si ise diğer seçeneğini işaretleyerek açıklamada da yanlarında kalmadıkları ebeveynlerini görme sıklıklarının belli olmadığını ifade etmişlerdir. Bu verilerden dolayı çalışma grubunun toplamında yer alan öğrencilerin yanlarında kalmadıkları ebeveynleri ile görüşme sıklıkları ise; 2'si hiç görmemekte, 5'i yılda birkaç kez görmekte, 1'i ayda bir görmekte, 3'ü iki haftada bir görmekte, 4'ü haftada bir görmekte, 3'ü hergün görmekte ve 2'sinin görüşme sıklığı ise belirsiz olarak ifade edilmiştir.

Deney ve kontrol gruplarında yer alan öğrencilerin boşanma sonrasında yaşadıklarında olan değişiklikler bilgileri Çizelge 6'da verilmiştir.

Çizelge – 6
Deney ve Kontrol Gruplarında Yer Alan Öğrencilerin Boşanma Sonrasında
Yaşantılarında Olan Değişiklikler

Grup	Boşanma Sonrasında Yaşantılarında Olan Değişiklikler									
	Dersler (n)	Anneye ilişki (n)	Yaşadığı ev (n)	Okul (n)	Evdeki düzen (n)	Arkadaşlarıyla ilişki (n)	Babayla ilişki (n)	Harçlık (n)	Sağlık (n)	Kardeşleriyle ilişki (n)
Deney	9	8	7	6	6	6	6	5	5	4
Kontrol	2	3	7	6	6	4	5	2	2	1
Toplam	11	11	14	12	12	10	11	7	7	5

Çocuk Kişisel Bilgi Formu'nda yer alan boşanma sonrasında yaşantınızda olan değişiklikler maddesini deney grubunda yer alan öğrenciler için incelediğimizde; 9'unun dersleri, 8'inin annesiyle ilişkisi, 7'sinin yaşadığı ev, 6'sının okulu, 6'sını evdeki düzeni, 6'sının arkadaşlarıyla ilişkisi, 6'sının babasıyla ilişkisi, 5'inin harçlığı, 5'inin sağlığı ve 4'ünün kardeşleriyle ilişkisinde değişiklikler olduğu görülmektedir. Kontrol grubunda ise; 7'sinin yaşadığı ev, 6'sının okulu, 6'sının evdeki düzeni, 5'inin babasıyla ilişkisi, 4'ünün arkadaşlarıyla ilişkisi, 3'ünün annesiyle ilişkisi, 2'sinin dersleri, 2'sinin harçlığı, 2'sinin sağlığı ve 1'inin kardeşleriyle ilişkisinde değişiklikler olduğu görülmektedir. Bu verilerden dolayı çalışma grubunun toplamında yer alan öğrenciler, boşanma sonrasında yaşantılarında yer alan değişiklikler olarak; 14'ü yaşadığı evde, 12'si okulunda, 12'si evdeki düzeninde, 11'i annesiyle ilişkisinde, 11'i babasıyla ilişkisinde, 11'i derslerinde, %50'sinin 10'u arkadaşlarıyla ilişkisinde, 7'si harçlığında, 7'si sağlığında ve 5'i kardeşleriyle ilişkisinde değişiklikler olduğunu ifade etmişlerdir.

Deney grubunda yer alan öğrencilerin ebeveynleriyle görüşülmüş ve öğrencilerin programa katılmaları için ebeveynlerden "Ebeveyn İzin Form"larını doldurmaları istenmiştir. Ardından velilere "Ebeveyn Bilgi Formları" da doldurturulmuştur. Bu formlardan elde edilen bilgiler doğrultusunda deney grubunda yer alan öğrencilerin velayetin bulunduğu ebeveynlerinin eğitim durumlarına

baktığımızda; 2'si ilkokul, 4'ü ortaokul ve kalan 4'ü lise mezunudur. Aynı zamanda deney grubundaki öğrencilerin velayeti alan ebeveynin nafaka alıp almama durumuna baktığımızda; 8'i nafaka almadıklarını, 2'si ise nafaka aldıklarını ifade etmişlerdir.

3.3. Yaşam Becerileri Psikoeğitim Programı

Yaşam Becerileri Psikoeğitim Programının boşanmış aile çocuklarının uyum düzeyleri üzerindeki etkililiğini araştırmayı amaçlayan bu çalışmada, araştırmacı tarafından 9 oturumluk bir psikoeğitim programı tasarlanmıştır. Programın tasarım süreci Nazlı'nın (2011) önerdiği gibi 2 adımda gerçekleştirilmiştir. Bu adımlar aşağıda verilmiştir:

3.3.1. Programın Alt Yapısının Hazırlanması:

Yaşam Becerileri psikoeğitim programının alt yapısı hazırlanırken üç faktör göz önünde bulundurulmuştur:

- Öncelikle programın felsefi ve kuramsal temelleri belirlenmiştir. Hazırlanan psikoeğitim programında "hümanist" felsefi akım temel alınmıştır. Programın kuramsal temeli ise Bilişsel – Davranışçı Kurama dayanmaktadır. Aynı zamanda program, boşanma ile ilgili literatürde yer alan teorik bilgiler doğrultusunda hazırlanmıştır. Bu bulgulardan hareket edilerek hazırlanan psikoeğitim programı çerçevesinde boşanmış aile çocuklarının boşanmaya uyumlarına ilişkin bilgi ve becerilerinin artırılması sağlanmaya çalışılmıştır.
- Yaşam Becerileri Psikoeğitim Programının oturumları yapılandırılırken literatürdeki mevcut psikoeğitim programları (örneğin Arifoğlu, 2006; Şimşek, 2006; Pedro – Carroll ve Cowen, 1985; Alpert – Gillis, Pedro – Carroll ve Cowen, 1989; Burke ve Streek, 1989) gözden geçirilmiştir.
- Programın felsefi ve kuramsal temelleri belirlenip literatürdeki boşanmanın çocuk üzerindeki etkileri ile ilgili çalışmalar gözden geçirildikten sonra, deney grubunun hazırbulunuşluk düzeyleri, bilişsel seviyeleri ve ailelerinin sosyo – kültürel değerleri dikkate alınmıştır. Psikoeğitim programına katılan öğrenciler 4. ve 5.

sınıfta eğitim görmektedir. Psikoeğitim programının içeriği gruptaki öğrencilerin tamamının rahatlıkla anlayabileceği kadar yalın bir halde hazırlanmış, konular örnek olaylarla somutlaştırılmıştır. Ayrıca öğrencilerin kendilerini rahat hissetmeleri için her oturuma ısınma oyunları ile başlanmış, bilgilendirme bölümlerinde görsel materyallerden (slayt gösterileri, videolar ve renkli formlar) yararlanılmış ve konulara dikkat çekmek için öyküler kullanılmıştır.

3.3.2. Programın Tasarım Süreci:

Program dört ana öğeye göre (kazanım, içerik, süreç ve değerlendirme) tasarlanmıştır.

a. Programın birinci ögesi **kazanımlardır**. Kazanımlarla eğitim programına katılanlara hangi bilgi, beceri ve tutumların kazandırılacağı belirlenmiş olur (Nazlı, 2011). Psikoeğitim programının kazanımları Wellman ve Moore'un taksonomisi (Nazlı, 2011) dikkate alınarak hazırlanmıştır.

Hazırlanan yaşam becerileri psikoeğitim programının kazanımları Wellman ve Moore'un taksonomisine göre algılama ve kavrama düzeyinde belirlenmiştir.

Yaşam Becerileri Psikoeğitim Programının kazanımları şu şekildedir:

1. Oturum:

- Boşanmanın ne olduğunu fark eder.

2. Oturum:

- Anne ve babasının boşanma ile ilgili duygu ve düşüncelerini fark eder.

3. Oturum:

- Özgün özelliklerini fark eder.

4. Oturum:

- Etkili İletişim Becerilerinin önemini kavrar.

- “Ben Dili”ni nasıl kullanacağını bilir.

5. Oturum:

- Öfkenin doğal ve yaşanabilir bir duygu olduğunu fark eder.

6. Oturum:

- Çatışmayı çözme yollarını fark eder.
- “Gevşeme Egzersizleri”ni nasıl kullanacağını kavrar.

7. Oturum:

- İlgileri, yetenekleri, becerileri ve değerleri doğrultusunda meslek seçiminin önemini fark eder.

8. Oturum:

- Grup yaşantısında edindiği deneyimleri günlük yaşamında kullanabileceğini kavrar.

9. Oturum:

- Grup yaşantısında edindiği deneyimleri günlük yaşamında kullanabileceğini kavrar.

b.Programın ikinci ögesi **içeriktir**. Araştırmada boşanmış aile çocuklarının boşanmaya uyum düzeylerini arttırmak amacıyla hazırlanan yaşam becerileri psikoeğitim programında şu konulara yer verilmiştir:

1. Oturum: Boşanma Kavramı
2. Oturum: Boşanmaya İlişkin Duygu ve Düşünceler
3. Oturum: Kendini Tanıma
4. Oturum: Etkili İletişim Becerileri
5. Oturum: Öfke Kontrolü
6. Oturum: Çatışma Çözme Becerileri
7. Oturum: Geleceği Planlama

8. Oturum: Grup Sürecinin Genel Tekrarı

9. Oturum: Grup Sürecini Değerlendirme

c.Programın üçüncü ögesi **süreç**dir. Deney grubu ile haftada bir kez olmak üzere ders saatleri dışında her biri ortalama 90 dakika süren, 9 oturumluk programı uygulamak üzere toplanılmıştır. Oturumlarda araştırmacı tarafından geliştirilmiş olan veya başka kaynaklardan derlenen oturumların amaçlarına uygun etkinlikler yapılmıştır. Bazı oturumlarda izlettirilen kısa videolarla ya da okunan öykülerle oturum konusuna katılımcıların dikkatleri çekilmeye çalışılmıştır. Bazı oturumlarda kısa bir teorik bilgi verme bölümü bulunmuştur. Bu teorik bilgiler görselliğe önem verilerek hazırlanan sunumlarla, katılımcılara lider tarafından oturumun amaçlarına uygun şekilde 10 – 15 dakika sürecek şekilde aktarılmıştır. Bilgilendirme çalışmaları sırasında katılımcılar anlamadıkları noktaları lidere sormuşlar ve etkin bir şekilde grup etkileşimi sürmüştür. Bilgilendirme çalışmalarından sonra etkinliklerle anlatılanlar katılımcılar tarafından zevkli bir şekilde uygulamaya geçirilmeye çalışılmıştır. Her oturumun sonunda o hafta işlenen oturumun amaçlarına uygun olarak verilen ev ödevleri ile katılımcıların konuları pekiştirmesi sağlanmıştır. Oturum sonlarında verilen ev ödevlerini katılımcılar, bir sonraki oturumun başlangıcında 5 – 10 dakika grup arkadaşları ile paylaşmışlar ve tartışmışlardır. 2. oturumdan itibaren de her oturum başlangıcında bir önceki oturum katılımcılar ve liderle birlikte kısaca özetlendirilmiş, böylece de oturumlar arasında bağ kurulmuştur. Ayrıca her oturum sonrasında yapılan “Bitiriş” etkinliği sayesinde katılımcılar o haftaki oturumda akıllarında kalan, onları etkileyen bir bilgiyi, bir olayı grup arkadaşlarıyla paylaşmışlar ve bu etkinlik sayesinde de biten her oturumun özeti yapılmıştır.

d.Programın dördüncü ögesi **değerlendirmedir**. Psikoeğitim programının etkililiğini değerlendirmek amacıyla katılımcıların boşanma sürecine uyum düzeylerini belirleyebilmek için “Çocuklar için Boşanmaya Uyum Ölçeği” uygulanmıştır. Program uygulandıktan sonra son test ölçümleri için dokuzuncu oturumun sonunda, izleme testi olarak da oturumlar tamamlandıktan altı hafta sonra “Çocuklar için Boşanmaya Uyum Ölçeği” katılımcıların boşanma sürecine uyum düzeylerini belirleyebilmek amacıyla uygulanmıştır. Deney ve kontrol gruplarının kullanıldığı araştırmada deneysel işlemde önce ön-test, deneysel işlemde sonra psikoeğitim programının etkililiğini ölçmek amacıyla son-test ve deneysel işlemde altı hafta sonra da psikoeğitim programının kalıcılığını ölçmek amacıyla izleme testi kullanılmıştır.

3.4. Veri Toplama Araçları

Araştırmada tek bağımlı değişkene ilişkin bilgi toplanmıştır. Araştırmanın bağımlı değişkeni olan boşanmış aile çocuklarının boşanmaya uyum düzeylerini ölçmek amacıyla Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Ölçeği (ÇBUÖ) kullanılmıştır. Grup üyelerine ilişkin bazı bilgileri edinmek için de “Çocuk Kişisel Bilgi Formu” ve “Ebeveyn Kişisel Bilgi Formu” kullanılmıştır. Ayrıca ebeveynlerin süreç boyunca çocuklarını gözlemleyip süreç sonunda doldurdıkları “Ebeveyn Gözlem Formu” da kullanılmıştır.

Bu bölümde araştırmaya katılan öğrencilerin boşanmaya uyum düzeylerini belirlemek için kullanılan Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Ölçeği (ÇBUÖ), Çocuk Kişisel Bilgi Formu, Ebeveyn Kişisel Bilgi Formu ve Ebeveyn Gözlem Formu tanıtılmıştır.

3.4.1. Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Ölçeği (ÇBUÖ)

The Children’s Divorce Adjustment Inventory (CDAI) adı ile literatürde yer alan ölçek Portes, Lehman ve Brown tarafından 1997 yılında 23 madde olarak geliştirilmiştir. Daha sonra 2001 yılında Portes ve Brown tarafından yeniden gözden geçirilerek 25 maddeye çıkarılmıştır. CDAI, çocuğun boşanmayla ilgili duygu ve düşüncelerini belirleyerek, boşanma nedeniyle yaşadığı stresi değerlendirmekte ve çocukların boşanmaya uyumunu ölçerek, boşanma süresince ve sonrasında ailenin işlevselliğini de çocuğun bakış açısıyla değerlendirmektedir (Arifoğlu Çamkuşu, 2006).

Beşli likert tipteki ölçeğin her bir maddesi kesinlikle katılıyorum, katılıyorum, kararsızım, katılmıyorum ve kesinlikle katılmıyorum şeklinde derecelendirmekte ve toplam 25 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin puanlanmasında “kesinlikle katılıyorum” seçeneğine 1 puan, “kesinlikle katılmıyorum” seçeneğine ise 5 puan verilmektedir. Herhangi bir kesim puanı olmayan ölçeğin özgün formundan alınabilecek en düşük puan 25, en yüksek puan 125’tir. Alınan puan arttıkça çocuğun boşanmaya uyumunun arttığı sonucuna varılmaktadır. Orijinal ölçeğin cronbach alfa iç tutarlık katsayısı 0.73, her bir alt ölçeğin cronbach alfa katsayısı ise; çatışma ve kötü uyum için 0.79, depresyon ve kaygı için 0.68, sosyal destek için 0.49, boşanmanın çözümlenmesi için 0.41’dir (Arifoğlu, Şanlı Richard, Razi ve Öz, 2010).

Ölçek ilk olarak İngilizceden Türkçeye çevrilmesi için, Psikiyatri alanında uzman ve her iki dile hakim 5 uzmana gönderilmiştir. Daha sonra Arifoğlu Çamkuşu (2006) tarafından tüm maddeler gözden geçirilmiş ve ortak maddeler toparlanarak, çevirisinin denetlenmesi için beş farklı uzmana daha gönderilmiştir. ÇBUÖ'nin Türkçeye çeviri işlemi tamamlandıktan sonra, Türk Dil yapısına uygunluğu yönünden Türk Dili ve Edebiyatı alanında uzman bir kişi tarafından da gözden geçirilmiş ve Türkçeden İngilizceye geri çevrilmesi için İngilizceye hakim iki uzmana daha gönderilmiştir. Bu uzmanlardan gelen çeviriler orijinal ölçekle karşılaştırmak üzere İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde görevli iki öğretim görevlisine verilmiştir. Uzmanlar orijinal ölçek ile taslak formu birbiriyle karşılaştırdıktan sonra anlam olarak farklı olan hiçbir maddeye rastlamadıklarını belirterek, birkaç dilbilgisi hatasını düzeltmişlerdir. Tüm uzmanların önerileri ile Arifoğlu Çamkuşu (2006) tarafından yeniden düzenlenen ölçeğin Türkçe formuna son şekli verildikten sonra "Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Ölçeği (ÇBUÖ)" adı verilmiştir (Arifoğlu ve diğerleri, 2010). ÇBUÖ 22 maddeden oluşan likert tipi bir ölçektir. ÇBUÖ'nin üç alt ölçeği bulunmaktadır ve bu alt ölçekler aşağıda açıklanmıştır (Arifoğlu Çamkuşu, 2006):

a. Çatışma ve Kötü Uyum (ÇKU): Bu alt ölçekte, boşanmış aile çocuklarının boşanmanın ardından çevresindekilerle sorunlar yaşayıp yaşamaması ve boşanmaya olumsuz bir şekilde uyumun gerçekleşip gerçekleşmediğini belirlemek amacıyla yazılmış maddeler bulunmaktadır. Sekiz maddeden oluşan alt ölçeği oluşturan maddelerin numaraları ise; 1, 2, 10, 11, 12, 17, 19 ve 22'dir.

b. Depresyon ve Kaygı (DK): Bu alt ölçekte, boşanmış aile çocuklarının boşanmanın ardından depresyon ve anksiyete düzeylerinin yükselip yükselmediğini belirlemek amacıyla yazılmış maddeler bulunmaktadır. Yedi maddeden oluşan alt ölçeği oluşturan maddelerin numaraları ise; 3, 6, 7, 8, 14, 16 ve 18'dir.

c. Sosyal Destek (SD): Bu alt ölçekte, boşanmış aile çocuklarının boşanmanın ardından sosyal çevresinden destek alıp almadığını belirlemek amacıyla yazılmış maddeler bulunmaktadır. Beş maddeden oluşan alt ölçeği oluşturan maddelerin numaraları ise; 4, 5, 9, 13 ve 20'dir.

ÇBUÖ'deki maddeler orijinalinde olduğu gibi, 5'li likert tipi ölçek ile puanlanmaktadır: Kesinlikle katılıyorum (1 puan), katılıyorum (2 puan), kararsızım (3

puan), katılmıyorum (4 puan), kesinlikle katılmıyorum (5 puan). Ölçeğin Türkçe formundaki 4, 5, 9, 13 ve 22. maddeler puanlanırken ters çevrilmiştir. Herhangi bir kesim puanı olmayan ölçekten alınabilecek en düşük puan 22, en yüksek puan 110'dur. ÇBUÖ'den alınan puan arttıkça çocuğun boşanmaya olan uyumunun da arttığı sonucuna varılmaktadır (Arifoğlu Çamkuşu, 2006).

ÇBUÖ'nin geçerliğini belirleme üzere, faktör yapısına ve ölçüt geçerliliğine bakılmıştır (Arifoğlu ve diğerleri, 2010):

a. Ölçeğin Faktör Yapısı: ÇBUÖ'nin temel boyutlarını, faktör yapısını belirlemek için 25 maddeye temel bileşenler analizi yapılmış ve öz değeri 1'in üzerinde olan, varyansın %38,12'ünü açıklayan 3 faktör elde edilmiştir. Bu 3 faktörün özdeğerleri, ÇBUÖ'nin 3 faktörle açıklanan toplam varyansın %38.29'udur. Ayrıca, faktörlerin sahip oldukları özdeğerler ve faktörlere scree plot grafiği çizilmiş ve bu grafikte de, üç faktörün özdeğerlerinin diğerlerinden daha fazla olduğu ve temel olarak üç faktörün etkili olduğu belirlenmiştir. Bu faktörler sırasıyla orijinal forma uygun şekilde, "Çatışma ve Kötü Uyum". "Depresyon ve Kaygı" ve "Sosyal Destek" olarak isimlendirilmiştir. ÇBUÖ'nin faktör yüklerinin belirlenmesi için yapılan faktör analizinde 15., 20. ve 21. maddeler negatif yüke sahip oldukları ve başka hiçbir faktörde yer almadığı saptanmış, bu nedenle ölçeğin Türkçe formundan çıkarılmıştır.

b. Ölçüt Geçerliği: ÇBUÖ'nin ölçüt geçerlik düzeyini sınamak için Çocuklar İçin Benlik Saygısı Ölçeği ve Çocuklar İçin Sosyal Destek Ölçeği'nin alt ölçekleriyle korelasyonuna bakılmıştır. ÇBUÖ'nden elde edilen toplam puanla Çocuklar İçin Benlik Saygısı Ölçeği'nin toplam puanı arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur ($r=.25$; $p<0.05$). Yine aynı ölçeğin toplam puanıyla Çocuklar İçin Sosyal Destek Ölçeği'nin toplam puanı arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur ($r=.37$; $p<0.01$).

ÇBUÖ'nin güvenilirliğini belirleme üzere, cronbach alfa güvenilirlik katsayıları ve test tekrar test güvenilirliğine bakılmıştır (Arifoğlu ve diğerleri, 2010):

a. Cronbach Alfa Güvenirlik Katsayıları: ÇBUÖ'nin güvenilirliğinin saptanmasında cronbach alfa iç tutarlık analizi sonucunda 146 katılımcıdan tüm envanter için elde edilen katsayı 0.70 olarak belirlenmiştir. Çatışma ve Kötü Uyum (8 madde) alt ölçeği

cronbach alfa=.77, Depresyon ve Kaygı (7 madde) alt ölçeği cronbach alfa=.67, Sosyal Destek (5 madde) alt ölçeği cronbach alfa=.63 olarak hesaplanmıştır.

b.Test Tekrar Test Yöntemi: Uyarlanan ölçeğin test tekrar test güvenilirliğini bulmak için iki uygulamadan elde edilen puanlar arasındaki korelasyona Pearson Momentler Çarpımı Eşitliği kullanılarak bakılmıştır. ÇBUÖ'nin Türkçe formunda 4 hafta ara ile 35 çocuğa yeniden uygulanması sonucunda elde edilen test – tekrar – test güvenirligi $r=.668$ $p<0.01$ olarak bulunmuştur.

Anne ve babası boşanmış kız ve erkek çocukların ÇBUÖ'nden aldıkları toplam puanların farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla t – testi uygulanmıştır. Yapılan analizler sonucunda cinsiyetler arasında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmuştur ($t=2.35$; $p<0.05$). Buna göre erkeklerin ölçekten aldığı puanların ortalaması ($X=70.25$; $SS=12.00$), kızların puan ortalamasından ($X=65.41$; $SS=12.79$) yüksektir (Arifoğlu ve diğerleri, 2010).

ÇBUÖ'nden alınan toplam puanların yaş açısından farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla uygulanan tek yönlü varyans analizi sonucunda çocukların yaşlarına göre anlamlı bir fark ($F=0.38$, $p>0.05$) bulunamamıştır (Arifoğlu ve diğerleri, 2010). Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Ölçeği olarak adlandırılan ve 22 madde ile 3 alt ölçekten oluşan ölçeğin, 9 – 12 yaşlarındaki anne ve babası boşanmış çocuklara uygulanabilecek geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu saptanmıştır. Çocuklar için Boşanmaya Uyum Ölçeği Ek – 7'de sunulmuştur.

3.4.2. Çocuk Kişisel Bilgi Formu

Araştırmada veri toplama aracı olarak 14 maddeden oluşan “Çocuk Kişisel Bilgi Formu” kullanılmıştır. Formda çocuğun kişisel bilgilerine yönelik soruların yanısıra, aynı evde birlikte yaşadığı kişiler, birlikte yaşamadığı ebeveyniyle görüşme sıklığı, ebeveynlerinin boşanması sırasındaki yaşı, boşanmadan sonra yaşantısında ortaya çıkan değişimler, ebeveynlerinin boşanma sonrası evlilik durumu ve eğer yeniden evlendilerse yeni eşlerinden çocuklarının olup olmadığına ilişkin maddeler de bulunmaktadır. Çocuk Kişisel Bilgi Formu Ek – 4'te sunulmuştur.

3.4.3. Ebeveyn Kişisel Bilgi Formu

Araştırmada veri toplama aracı olarak 11 maddeden oluşan “Ebeveyn Kişisel Bilgi Formu” kullanılmıştır. Formda ebeveynin kişisel bilgilerine yönelik soruların yanısıra, aylık geliri, nafaka alma durumu, boşandığı eşiyle ne kadar süre evli kaldığı, eşinden ne kadar süre önce boşandığı, aynı evde birlikte yaşadığı kişiler ve çocuğun birlikte yaşamadığı ebeveyniyle görüşme sıklığına ilişkin maddeler de bulunmaktadır. Ebeveyn Kişisel Bilgi Formu Ek – 3’te sunulmuştur.

3.4.4. Ebeveyn Gözlem Formu

Araştırmada veri toplama aracı olarak 16 maddeden oluşan “Ebeveyn Gözlem Formu” kullanılmıştır. Öğrencilerin programa katılması için ebeveynlerinden izin alırken yapılan öngörüşmeler sırasında ebeveynlere formlar verilmiş ve süreç boyunca çocuklarını gözlemlenmeleri ve verilen ev ödevlerini birlikte yapmalarını istenmiştir. Daha sonra süreç tamamlanınca ebeveynlerden gözlem formları toplanmıştır. Formda dokuz haftalık psikoeğitim programına paralel olarak öğrencilerde kazandırılması amaçlanan davranışların kazandırılıp kazandırılmadığını öğrenmeye yönelik maddeler yer almaktadır. Ebeveyn Gözlem Formu Ek – 8’de sunulmuştur.

3.5. Deneysel İşlemler ve Verilerin Toplanma Süreci

Öncelikle araştırmacı çalıştığı kurumdaki boşanmış aile çocuklarını, sene başında öğrencilere uygulanan Öğrenci Tanıma Formları ve sınıf öğretmenleri aracılığı ile tespit etmiştir. Çalışmada uygulanması planlanan Çocuklar için Boşanmaya Uyum Ölçeği, 9 – 12 yaş aralığındaki çocuklar için uygun olduğu bilindiğinden okuldaki 3., 4., 5. ve 6. sınıftaki boşanmış aile çocuklarının sayılarına bakılmıştır. Psikoeğitim programının etkili olabilmesi için gruptaki yaş farkının az olması gerektiğinden ard arda iki sınıf düzeyinin ele alınması düşünülmüştür. Bu amaçla bir grup için sayının yeterli görülmesinden dolayı programın 4. ve 5. sınıf düzeyinde hazırlanmasına karar verilmiştir. Ardından bu yaş düzeyine uygun kazanımlar belirlenmiş ve bu kazanımlar doğrultusunda öğrencilerin anlayabilecekleri düzeyde etkinlikler hem araştırmacı tarafından tasarlanmış hem de başka kaynaklardan derlenerek program hazırlanmıştır. Araştırmacının çalıştığı kurumda

kontrol grubu için aynı sınıf düzeyinde yeterli sayıda boşanmış aile çocuğu bulunmaması nedeniyle kontrol grubu okulun yakın çevresinde bulunan başka bir ilköğretim kurumundan oluşturulmuştur.

Araştırmacı programı uygulamayı planladığı okuldaki 4. ve 5. sınıf öğrencilerinin hazırbulunuşluk düzeyleri, bilişsel seviyeleri ve ailelerinin sosyo – kültürel değerlerini dikkate alarak “Yaşam Becerileri Psikoeğitim Programı”nı hazırlamıştır. Program hazırlandıktan sonra araştırmacı deney grubuna dahil etmeyi planladığı öğrencilerle tek tek görüşmüş ve program hakkında öğrenciler bilgilendirilmiştir. Ardından öğrencilere böyle bir programa katılmak isteyip istemedikleri sorulmuştur. Öğrencilerden bir kaçı konu boşanma olunca biraz tedirgin olmuş ve bununla ilgili sorunlarını ailesiyle çözdüklerini artık bir sıkıntısı olmadığını dile getirmiştir. Bunun üzerine araştırmacı, bu öğrencilere o zaman gruba katılarak diğer arkadaşlarına bu sorunları nasıl çözdükleri konusunda yol gösterebileceklerini söyleyerek onlara yardımcı olmak isteyip istemediklerini sormuştur. Aynı zamanda araştırmacı konunun sadece boşanma olmadığını tüm öğrenciler için gerekli olan bazı yaşam becerileri hakkında da konuşulacağını belirtmiştir. Bunun üzerine belirlenen öğrencilerin tamamı psikoeğitim programına katılmayı kabul etmişlerdir. Daha sonra öğrencilerin velileri (yanlarında kaldıkları ebeveynleri) okula çağırılmıştır. Her öğrencinin ebeveyni ile tek tek görüşülmüş ve veliler program hakkında bilgilendirilmiştir. Ebeveynlerin büyük kısmı okulda böyle bir programın yapılmasını memnuniyetle karşılamış, evde çocuklarıyla yaşadıkları zorluklardan bahsetmiş ve çocuklarının programa katılmasına izin vermiştir. Fakat birkaç ebeveyn boşanma konusunun yeniden gündeme gelmesinden rahatsız olmuş ve çocuklarıyla boşanma ile ilgili sorunlarını çözdüklerini, bunların tekrar konuşulmasının kapanan yaraları tekrar açmak demek olacağını düşündüklerini söylemiştir. Bu ebeveynler yeniden evlendiklerini çocuklarıyla birlikte yeni bir hayat kurduklarını dile getirmiştir. Bunun üzerine araştırmacı velilere programda boşanma konusuna sadece 2 oturumda yer verileceğini, kalan oturumlarda ise tüm öğrenciler için gerekli olan bazı yaşam becerileri hakkında da konuşulacağını belirtmiştir. Ebeveynler tedirgin olmakla birlikte araştırmacıya duydukları güven sayesinde çocuklarının programa katılmalarına izin vermişlerdir. Ebeveynlere “Programa Katılım İzin Formu” verilmiş ve bu formları okuyup imzaladıktan sonra ilk oturuma çocuklarıyla göndermeleri istenmiştir. Programa Katılım İzin Formu Ek – 5’te sunulmuştur. Ardından ebeveynlere programın işlenişi, saati ve günü hakkında bilgi veren “Psikoeğitim Programı

Uygulama Takvimi" verilmiştir. Psikoeğitim Programı Uygulama Takvimi Ek – 6'da sunulmuştur. Son olarak da ebeveynlerden onları ve çocuklarını daha yakından tanımak için gerekli olduğu açıklanan "Ebeveyn Kişisel Formu" verilmiş ve bu formları da doldurup ilk oturuma çocuklarıyla göndermeleri istenmiştir.

Ebeveynlerinden de izin alındıktan sonra Ankara ili Mamak Ortatepe İlköğretim Okulu'nda 2011 – 2012 eğitim öğretim yılında 4. ve 5. sınıfta öğrenim görmekte olan boşanmış aile çocuklarının (n=10) gönüllü katılımlarıyla "Yaşam Becerileri Psikoeğitim Programı" uygulanmaya başlanmıştır. Programın ilk oturumunda deney grubundaki öğrencilere Çocuklar için Boşanmaya Uyum Ölçeği (ÇBUÖ) araştırmacı tarafından ön-test olarak verilmiştir. Aynı hafta içerisinde yakın çevredeki bir ilkokuldan oluşturulan kontrol grubuyla da ilk oturum yapılmıştır. Kontrol grubuna araştırmacı öncelikle kendisini tanıtmış ve ne amaçla onlarla birlikte toplandıklarını açıklamıştır. Ardından kontrol grubundaki öğrencilere de Çocuklar için Boşanmaya Uyum Ölçeği (ÇBUÖ) araştırmacı tarafından ön-test olarak verilmiştir. Daha sonra öğrencilerden onları daha yakından tanımak için gerekli olduğu açıklanan "Çocuk Kişisel Bilgi Form"larını doldurmaları istenmiştir. Kontrol grubu ile bir ders saati (40 dakika) süren birinci oturum tanışma etkinliği de yapıldıktan sonra tamamlanmıştır. Deney grubuyla ikinci oturumun yapıldığı hafta kontrol grubuyla da ikinci oturum yapılmıştır. Kontrol grubuyla yapılan ikinci oturumda bir ders saati sürmüş ve "farklı engellere sahip insanları fark eder" kazanımını vurgulayan "Sofrayı Kur" etkinliği yapılmıştır. Deney grubuna 9 oturumluk Yaşam Becerileri Psikoeğitim Programı uygulanmıştır. Kontrol grubuyla ise sadece iki hafta ard arda görüşülmüştür. Ardından kontrol grubuyla son-test ve izleme testini uygulamak için de iki kez daha görüşülmüştür. Program araştırmacının çalıştığı okulda uygulanmış ve denek kaybı yaşanmamıştır. Yaşam Becerileri Psikoeğitim Programı Ek – 2'de sunulmuştur.

Deney grubu ile yapılan oturumlarda yaşananlar genel hatlarıyla aşağıda özetlenmiştir:

Birinci Oturum:

Lider, gruba kendini tanıtmıştır. Gruba psikoeğitim programının içeriği ve sürecin nasıl ilerleyeceği konusunda bilgi verilmiştir. Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Ölçeği ve Kişisel Bilgi Formları liderin yaptığı açıklamalar üzerine katılımcılar tarafından

doldurulmuştur. Grup üyelerinin kendilerini süreçte rahat hissetmeleri amacıyla “Sandalye Kapma” ısınma oyunu oynanmıştır. Daha sonra grup üyeleri ile birlikte lider grup kurallarını oluşturmuş ve üyelerin isteği üzerine kurallar bir sonraki oturum yazılarak dosyalarına eklenmiştir. Tanışma etkinliği olan “İp Yumağı Etkinliği” çalışması yapılmıştır. Bu etkinlik çerçevesinde grup üyelerinin birbirleri ile tanışmaları sağlanmıştır. Daha sonra araştırmacı tarafından tasarlanan “Boşanma Sizin İçin Ne İfade Ediyor?” etkinliği yapılmış ve bu etkinlik sayesinde katılımcıların boşanmaya ilişkin düşünceleri hakkında bilgi edinilmiştir. Gönüllü katılımcılar düşüncelerini grupla paylaşmış ve grup etkileşimi sağlanmıştır. Ardından lider boşanma hakkında bilgi vermiş, son zamanlardaki boşanma artışlarının nedenlerini ve Türkiye İstatistik Kurumu verilerine bağlı olarak boşanma istatistiklerini grup üyelerine açıklamıştır. Ardından katılımcılara “onlar için ifade eden boşanmanın resmini çizmeleri” ev ödevi olarak verilmiştir. Son olarak “Bugün Neler Öğrendim?” bitiriş etkinliği grup üyeleri ile birlikte yapılmış, 5 – 6 katılımcı bugünkü oturumdan akıllarında kalanları bir cümle ile özetlemiş ve lider de katılımcılardan öğrendiği bir deneyimi onlarla paylaşmıştır. Katılımcılar Oturum Sonrası İzlenimler formuna 1. Oturumla ilgili izlenimlerini yazdıktan sonra oturum sonlandırılmıştır.

İkinci Oturum:

Öncelikle üyelerle kısa bir sohbet yapılmış ve üyelerin grupta kendilerini daha rahat hissetmeleri için “Top Bende Değil” ısınma oyunu oynanmıştır. Geçen oturumun kısa bir özeti grup üyeleri ile birlikte yapılmıştır. Katılımcılardan ev ödevlerini çıkarmaları istenmiş ve gönüllü olanlara öncelik verilerek her katılımcıdan resmini gruba göstermesi ve resmini anlatması istenmiştir. Ardından araştırmacı tarafından geliştirilen “Eyvah! Annemle Babam Boşanıyor” etkinliği yapılmıştır. Bu etkinlikte katılımcıların anne ve babasının boşanmasını duydukları ilk anı hayal etmeleri istenmiş ve o anda yaşadıkları, merak ettikleri, duygu ve düşünceleri ele alınmıştır. Daha sonra gönüllü katılımcılar bunları grupla paylaşmış, grup üyeleri benzer yaşantılar geçirdiklerini fark etmişler ve birbirlerine destek olmaya çalışmışlardır. Grup üyelerinden bazıları ikinci oturum tamamlandıktan sonra lidere diğer üyelerin anlattıklarını duyunca ne kadar şanslı olduklarını fark ettiklerini söylemiştir. Yine araştırmacı tarafından geliştirilen “Neler Hissettim?” etkinliğinde ise; katılımcılar boşanma anında hissettikleri duyguları ile şu andaki duygularını karşılaştırmıştır ve birçoğu şuanda yaşadığı duyguların daha iyi olduğunu dile getirmiştir. Fakat özellikle birisi zıt ve karmaşık duygular içerisinde olduğunu anlatmıştır. Ardından katılımcılara

“kendilerinin bu zamana kadar başardıkları en büyük işi düşünmeleri ve bunu öykü şeklinde yazmaları” ev ödevi olarak verilmiştir. Son olarak “Bugün Neler Öğrendim?” bitiriş etkinliği grup üyeleri ile birlikte yapılmış, 5 – 6 katılımcı bugünkü oturumdan akıllarında kalanları bir cümle ile özetlemiş ve lider de katılımcılardan öğrendiği bir deneyimi onlarla paylaşmıştır. Katılımcılar Oturum Sonrası İzlenimler formuna 2. Oturumla ilgili izlenimlerini yazdıktan sonra oturum sonlandırılmıştır.

Üçüncü Oturum:

Öncelikle üyelerle kısa bir sohbet yapılmış ve üyelerin grupta kendilerini daha rahat hissetmeleri için “Eşini Bul” ısınma oyunu oynanmıştır. Geçen oturumun kısa bir özeti grup üyeleri ile birlikte yapılmıştır. Katılımcılardan ev ödevlerini çıkarmaları istenmiş ve gönüllü katılımcılar yazdıkları öyküyü grup arkadaşlarıyla paylaşmıştır. Ahmet Şerif İzgören’in “Avucumuzdaki Kelebek” videosundan bir kesit izlettirilmiş ve soru – cevap şeklinde grup etkileşimi sürdürülmüştür. Ardından bu haftaki konumuz katılımcılara açıklanmıştır. “Özgün Yönlerim” etkinliği yapılarak katılımcılardan bir form doldurmaları istenmiş ve bu etkinlik sayesinde kendilerini tanımaları amaçlanmıştır. Daha sonra “Kime Göre Ben Neyim?” etkinliği yapılarak katılımcılar başkalarının gözünden olumlu ve olumsuz özelliklerini fark etmişlerdir. “Sonuç Etkinliği” ile de kendilerinin ve başkalarının bakış açılarını karşılaştırma fırsatı bulmuşlardır. Ardından katılımcılara “herhangi birisiyle yaşadıkları bir sorunu kısaca yazıp haftaya getirmeleri” ev ödevi olarak verilmiştir. Son olarak “Bugün Neler Öğrendim?” bitiriş etkinliği grup üyeleri ile birlikte yapılmış, 5 – 6 katılımcı bugünkü oturumdan akıllarında kalanları bir cümle ile özetlemiş ve lider de katılımcılardan öğrendiği bir deneyimi onlarla paylaşmıştır. Katılımcılar Oturum Sonrası İzlenimler formuna 3. Oturumla ilgili izlenimlerini yazdıktan sonra oturum sonlandırılmıştır.

Dördüncü Oturum:

Öncelikle üyelerle kısa bir sohbet yapılmış ve üyelerin grupta kendilerini daha rahat hissetmeleri için “Gazete Kapmaca” ısınma oyunu oynanmıştır. Geçen oturumun kısa bir özeti grup üyeleri ile birlikte yapılmıştır. Konuya dikkat çekmek için katılımcılara Buz Devri – 3 filminden kısa bir kesit izlettirilmiş. Ardından iletişimin ne demek olduğu hakkında grup etkileşimi başlatılmıştır. “Uzaylı Oyunu” etkinliği yapılarak katılımcıların iletişimde bulunulurken karşı tarafın hoşuna giden kelimelerle başlamanın ne kadar önemli olduğuna dikkat etmeleri sağlanmıştır. Daha sonra lider tarafından gruba “Sen Dili” ve “Ben Dili” hakkında bilgi verilmiş ve ev ödevlerini

çıkartıp gönüllü katılımcıların yazdıkları bu sorunları arkadaşları ile paylaşmaları istenmiştir. Bunun üzerine grup üyeleri arkadaşlarının sorunlarındaki “Sen Dili” ifadelerini “Ben Dili”ne çevirerek arkadaşlarının sorunlarına çözüm bulmaya çalışmışlardır. “Ben mi? Sen mi?” etkinliğinde ise katılımcılar verilen örnekleri canlandırarak “Ben Dili”ni etkili bir şekilde kullanmayı öğrenmiştir. Ardından katılımcılara “haftaya kadar sorun yaşadıkları bir olayda ben dilini uygulamaları ve bunun işe yarayıp yaramadığını yazıp getirmeleri” ev ödevi olarak verilmiştir. Son olarak “Bugün Neler Öğrendim?” bitiriş etkinliği grup üyeleri ile birlikte yapılmış, 5 – 6 katılımcı bugünkü oturumdan akıllarında kalanları bir cümle ile özetlemiş ve lider de katılımcılardan öğrendiği bir deneyimi onlarla paylaşmıştır. Katılımcılar Oturum Sonrası İzlenimler formuna 4. Oturumla ilgili izlenimlerini yazdıktan sonra oturum sonlandırılmıştır.

Beşinci Oturum:

Öncelikle üyelerle kısa bir sohbet yapılmış ve üyelerin grupta kendilerini daha rahat hissetmeleri için “Yürüyerek Isınma” ısınma oyunu oynanmıştır. Geçen oturumun kısa bir özeti grup üyeleri ile birlikte yapılmıştır. Ardından katılımcılardan verilen ev ödevlerini çıkarmaları istenmiş ve gönüllü katılımcılar ev ödevlerini gruba paylaşmıştır. Grup arkadaşlarının kullandıkları “Ben Dili”nin ne kadar etkili olup olmadığını tartışmış ve yanlış kullanıldığını düşündükleri ifadeleri değiştirmiştir. Lider katılımcıların bu haftaki konuya dikkatini çekmek için “Telafisi Olmayan Dört Şey” başlıklı öyküyü sunu şeklinde gruba paylaşmış ve bu haftaki konu başlığını gruba söylemiştir. Daha sonra katılımcılara hazırlanan sunudan Öfke ve Öfke Kontrolü hakkında bilgi verilmiştir. “Öfke Yolu” etkinliği ile de öfkeyi denetleme yöntemleri oyunla öğretilmiş, oyun bittikten sonrada gruba tartışılmıştır. Ardından katılımcılara “haftaya kadar öfkelendikleri bir olaya bu hafta öğrendiğimiz yöntemleri uygulamaları ve bunun işe yarayıp yaramadığını yazıp getirmeleri” ev ödevi olarak verilmiştir. Son olarak “Bugün Neler Öğrendim?” bitiriş etkinliği grup üyeleri ile birlikte yapılmış, 5 – 6 katılımcı bugünkü oturumdan akıllarında kalanları bir cümle ile özetlemiş ve lider de katılımcılardan öğrendiği bir deneyimi onlarla paylaşmıştır. Katılımcılar Oturum Sonrası İzlenimler formuna 5. Oturumla ilgili izlenimlerini yazdıktan sonra oturum sonlandırılmıştır.

Altıncı Oturum:

Öncelikle üyelerle kısa bir sohbet yapılmış ve üyelerin grupta kendilerini daha rahat hissetmeleri için “Sandalye Kapma” ısınma oyunu oynanmıştır. Geçen oturumun kısa bir özeti grup üyeleri ile birlikte yapılmıştır. Ardından katılımcılardan verilen ev ödevlerini çıkarmaları istenmiş ve gönüllü katılımcılar ev ödevlerini grupta paylaşmıştır. Grup arkadaşlarının kullandıkları öfke kontrolü yönteminin ne kadar etkili olup olmadığını tartışmış ve onun yerinde olsa hangi yöntemi kullanacağını açıklamıştır. Lider katılımcılara bu haftaki konu başlığını söylemiştir. “Kırmızı Başlıklı Kız Masalı” etkinliği ile katılımcıların önyargılı olmanın doğurduğu sonuçları ve herhangi bir çatışma durumunda tek bir tarafı dinlemenin ne kadar yanlış olduğunu fark etmeleri sağlanmıştır. Daha sonra katılımcılara hazırlanan sunudan Çatışma Çözme Yöntemleri hakkında bilgi verilmiştir. Ardından kendilerini gergin hissettikleri zaman uygulayabilecekleri “Gevşeme Egzersizleri” uygulamalı olarak öğretilmiştir. Son olarak “Bugün Neler Öğrendim?” bitiriş etkinliği grup üyeleri ile birlikte yapılmış, 5 – 6 katılımcı bugünkü oturumdan akıllarında kalanları bir cümle ile özetlemiş ve lider de katılımcılardan öğrendiği bir deneyimi onlarla paylaşmıştır. Katılımcılar Oturum Sonrası İzlenimler formuna 6. Oturumla ilgili izlenimlerini yazdıktan sonra oturum sonlandırılmıştır.

Yedinci Oturum:

Öncelikle üyelerle kısa bir sohbet yapılmış ve üyelerin grupta kendilerini daha rahat hissetmeleri için “Top Bende Değil” ısınma oyunu oynanmıştır. Geçen oturumun kısa bir özeti grup üyeleri ile birlikte yapılmıştır. Ardından katılımcılardan üçüncü oturum sonunda verilen ve hayat amaçlarını, uzun, orta ve kısa vadeli hedeflerini içeren ev ödevlerini çıkarmaları istenmiştir. Gönüllü katılımcılar ev ödevlerini grupta paylaşmıştır. Grup arkadaşları ve lider hayat amaçları ile hedefleri uyuşmayan öğrencileri uyarmış ve birlikte tekrar hedefler gözden geçirilmiştir. Lider bu haftaki konu başlığını gruba söylemiştir. “İlgilerim” etkinliği ile katılımcıların ilgi alanlarını fark etmeleri sağlanmıştır. “Yeteneklerim” ve “Becerilerim” etkinlikleri ile ise yetenek alanlarını fark etmeleri sağlanmıştır. Ardından yapılan “Sonuç” etkinliği ile ilgilerin, yeteneklerin ve becerilerin meslek seçiminde ne kadar önemli rol oynadığı ve bu doğrultuda meslek seçmenin önemi anlatılmıştır. Ardından katılımcılara “bir sonraki haftaya kadar kendilerine hedef olarak belirledikleri meslekleri araştırma” ev ödevi verilmiş ve “Mesleki Bilgi Sistemi” broşürleri dağıtılmıştır. Son olarak “Bugün Neler Öğrendim?” bitiriş etkinliği grup üyeleri ile birlikte yapılmış, 5 – 6 katılımcı bugünkü

oturumdan akıllarında kalanları bir cümle ile özetlemiş ve lider de katılımcılardan öğrendiği bir deneyimi onlarla paylaşmıştır. Katılımcılar Oturum Sonrası İzlenimler formuna 7. Oturumla ilgili izlenimlerini yazdıktan sonra oturum sonlandırılmıştır.

Sekizinci Oturum:

Öncelikle üyelerle kısa bir sohbet yapılmış ve üyelerin grupta kendilerini daha rahat hissetmeleri için “Eşini Bul” ısınma oyunu oynanmıştır. Geçen oturumun kısa bir özeti grup üyeleri ile birlikte yapılmıştır. Lider katılımcılardan verilen ev ödevlerini çıkarmalarını istemiştir. Gönüllü katılımcılar araştırdıkları meslekleri ve bu mesleklerin özelliklerini grupta paylaşmıştır. Ardından hala bu mesleğe sahip olmak isteyip istemediklerini, istemiyorlarsa nedenlerini ve artık hangi mesleği düşündüklerini de grup üyelerine açıklamışlardır. Lider, bu oturumun genel tekrar oturumu olduğunu katılımcılara söylemiş ve geçen sürecin genel bir özetini yapmıştır. Katılımcılarda oturumlara ilişkin hatırladıklarını grupta paylaşmış ve lidere sorularını yöneltmişlerdir. Daha sonra lider haftaya son oturumun yapılacağını söylemiş bu nedenle katılımcılardan geçen süreci haftaya kadar düşünmeleri ve soruları olursa not alıp haftaya getirmeleri istenmiştir. Son olarak “Bugün Neler Öğrendim?” bitiriş etkinliği grup üyeleri ile birlikte yapılmış, 5 – 6 katılımcı bugünkü oturumdan akıllarında kalanları bir cümle ile özetlemiş ve lider de katılımcılardan öğrendiği bir deneyimi onlarla paylaşmıştır. Katılımcılar Oturum Sonrası İzlenimler formuna 8. Oturumla ilgili izlenimlerini yazdıktan sonra oturum sonlandırılmıştır.

Dokuzuncu Oturum:

Öncelikle üyelerle kısa bir sohbet yapılmış ve üyelerin grupta kendilerini daha rahat hissetmeleri için “Gazete Kapmaca” ısınma oyunu oynanmıştır. Geçen oturumun kısa bir özeti grup üyeleri ile birlikte yapılmıştır. Lider katılımcılardan verilen ev ödevlerini çıkarmalarını istemiştir. Sorusu olan katılımcılar lidere sorularını sormuşlardır. Lider, bu oturumun son oturum olduğunu grup üyelerine hatırlatmıştır. “Göl” etkinliği yapılarak katılımcıların grup sürecine neler kattıklarının ve gruptan neler aldıklarının değerlendirmesini yapmaları sağlanmıştır. Ardından son-test amacıyla katılımcılara gerekli açıklama yapıldıktan sonra “Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Ölçeği” uygulanmıştır. Katılımcıların gruptan olumlu duygularla ayrılması amacıyla “Hoşça Kal Demek” etkinliği yapılmıştır. Son olarak “Bugün Neler Öğrendim?” bitiriş etkinliği grup üyeleri ile birlikte yapılmış, 5 – 6 katılımcı bugünkü oturumdan akıllarında

kalanları bir cümle ile özetlemiş ve lider de katılımcılardan öğrendiği bir deneyimi onlarla paylaşmış ve oturum sonlandırılmıştır.

Psikoeğitim programı uygulandıktan (9 hafta) sonra deney grubuna dokuzuncu oturumda, kontrol grubuna ise 9 haftanın ardından tekrar okullarına gidilerek son-test olarak Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Ölçeği uygulanmış ve ön-test, son-test puanları arasında anlamlı bir fark olup olmadığına bakılmıştır. Yaşam Becerileri Psikoeğitim Programının etkisinin kalıcı nitelikte olup olmadığını test etmek amacıyla deneysel işlemin tamamlanmasından 6 hafta sonra hem deney hem de kontrol grubuna izleme testi olarak Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Ölçeği tekrar uygulanmıştır. İzleme testinin altı hafta gibi kısa bir süre sonra yapılmasının nedeni ise; izleme testinin uygulandığı o haftanın okulların yaz tatiline girmesi için son hafta olmasıdır. Ön-test, son-test ve izleme testi arasında anlamlı bir fark olup olmadığına bakılmıştır.

3.6. Verilerin Analizi

Bu araştırmada dokuz oturumluk yaşam becerileri psikoeğitim programının uygulandığı deney grubu ile iki oturumluk sohbet ve kısa etkinliklerin yapıldığı kontrol grubu olmak üzere iki farklı grup kullanılmıştır. Deney ve kontrol grupları için ön-test, son-test ve izleme testinin uygulandığı bu araştırmada öncelikle dağılımın normalliği test edilmiştir. Dağılımın normal olmaması ve katılımcı sayısının az olması ($n < 30$) nedeniyle verilerin analizinde parametrik olmayan istatistiksel teknikler kullanılmıştır. Araştırmada, ilk olarak deney ve kontrol grubunun ön-test, son-test ve izleme testi ölçümlerinin istatistiksel anlamlılığını test etmek amacıyla Friedman Testi kullanılmıştır. Friedman Testi, birbiriyle ilişkili iki ya da daha fazla değişkene ait dağılımların karşılaştırılarak dağılımlar arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını test etmek amacıyla kullanılır. Diğer bir anlatım ile bir örneklemin tekrarlanan ölçümleri arasında fark olup olmadığı test edilir (Ural ve Kılıç, 2011). Daha sonra Friedman testiyle anlamlı çıkan dağılımlara Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi uygulanmıştır. Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi, ilişkili iki ölçüm setine ait puanlar arasındaki farkın anlamlılığını test etmek amacıyla kullanılır. Bu test, ilişkili iki ölçüm setine ait fark puanlarının yönünün yanı sıra miktarını da dikkate alır (Büyüköztürk, 2009). Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi ile anlamlı çıkan dağılımların ön-test, son-test ve son-test, izleme testi ölçümleri kıyaslanarak farkın hangi ölçüm lehine anlamlı

olduğu belirlenmiştir. Ardından deney ve kontrol gruplarının toplam puanlarının birbirleri ile anlamlı farklılık gösterip göstermediğini test etmek için Mann Whitney U Testi kullanılmıştır. Mann Whitney U Testi, ilişkisiz iki örneklem puanlarının birbirleri ile anlamlı farklılık gösterip göstermediğini test etmektedir (Büyüköztürk, 2009). Veri toplama araçlarıyla toplanan veriler SPSS 15.0 paket programında istatistiki işlemlere tabi tutulmuştur. Anlamlılık düzeyi 0.05 olarak kabul edilmiştir.

BÖLÜM IV

BULGULAR

Bu bölümde, araştırmada öne sürülen denenceleri test etmek üzere yapılan istatistiksel analizler ve bu analizlerden elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Elde edilen bulgular araştırmının denencelerinin sırası dikkate alınarak sunulmuştur.

4.1. Deney Grubunda Yer Alan Boşanmış Aile Çocuklarının Boşanmaya Uyumlarına İlişkin Denencelerin Test Edilmesi

Araştırmada boşanmış aile çocukların boşanmaya uyumlarına ilişkin denencelerin test edilmesinde kullanılacak verilerin toplanması amacıyla Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Ölçeği, deney grubuna deneysel işlemde önce ön-test olarak, deneysel işlemde sonra son-test olarak ve deneysel işlemin tamamlanmasından 6 hafta sonra izleme testi olarak üç kez uygulanmıştır. Deney grubundaki öğrencilerin Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Ölçeği'nden almış oldukları ön-test, son-test ve izleme testi puanlarına ilişkin Friedman Testi sonuçları denencelerin sırası dikkate alınarak verilmiştir.

1.a numaralı denence **“Boşanmış Aile Çocukları İçin Yaşam Becerileri Psikoeğitim Programına katılan öğrencilerin çatışma ve kötü uyum düzeyleri azalır ve bu azalma kalıcı olur”** şeklindedir. Deney grubu öğrencilerinin program öncesinde, sonrasında ve izleme aşamasında elde ettikleri çatışma ve kötü uyum düzeyleri ile ilgili ön-test, son-test ve izleme testi puanlarına ilişkin Friedman Testi sonuçları Çizelge 7'de verilmiştir.

1.b numaralı denence **“Boşanmış Aile Çocukları İçin Yaşam Becerileri Psikoeğitim Programına katılan öğrencilerin depresyon ve kaygı düzeyleri azalır ve bu azalma kalıcı olur”** şeklindedir. Deney grubu öğrencilerinin program öncesinde, sonrasında ve izleme aşamasında elde ettikleri depresyon ve kaygı

düzeyleri ile ilgili ön-test, son-test ve izleme testi puanlarına ilişkin Friedman Testi sonuçları Çizelge 7’de verilmiştir.

1.c numaralı denence **“Boşanmış Aile Çocukları İçin Yaşam Becerileri Psikoeğitim Programına katılan öğrencilerin sosyal destek düzeyleri artar ve bu artış kalıcı olur.”** şeklindedir. Deney grubu öğrencilerinin program öncesinde, sonrasında ve izleme aşamasında elde ettikleri sosyal destek düzeyleri ile ilgili ön-test, son-test ve izleme testi puanlarına ilişkin Friedman Testi sonuçları Çizelge 7’de verilmiştir.

2. numaralı denence **“Boşanmış Aile Çocukları İçin Yaşam Becerileri Psikoeğitim Programına katılan öğrencilerin boşanmaya uyum düzeyleri artar ve bu artış kalıcı olur”** şeklindedir. Deney grubu öğrencilerinin program öncesinde, sonrasında ve izleme aşamasında elde ettikleri boşanmaya uyum düzeyleri ile ilgili ön-test, son-test ve izleme testi puanlarına ilişkin Friedman Testi sonuçları Çizelge 7’de verilmiştir.

Çizelge – 7
Deney Grubunun Ön-Test, Son-Test ve İzleme Testi Puanlarına İlişkin Friedman Testi Sonuçları

Ölçek		N	Sıra Ortalaması	χ^2	P
1.a.Çatışma ve Kötü Uyum Alt Ölçeği	Ön-test	10	1,70	3,800	.150
	Son-test	10	1,80		
	İzleme testi	10	2,50		
1.b.Depresyon ve Kaygı Alt Ölçeği	Ön-test	10	1,30	8,600	.014
	Son-test	10	2,10		
	İzleme testi	10	2,60		
1.c.Sosyal Destek Alt Ölçeği	Ön-test	10	1,80	,889	.641
	Son-test	10	2,20		
	İzleme testi	10	2,00		
2.ÇBUÖ Toplam Puanları	Ön-test	10	1,35	7,538	.023
	Son-test	10	2,10		
	İzleme testi	10	2,55		

Çizelge 7, deney grubundaki öğrencilerin Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Ölçeği, Çatışma ve Kötü Uyum Alt Ölçeği'nden aldıkları deney öncesi, sonrası ve izleme aşaması puanları arasında anlamlı bir fark olmadığını göstermektedir, $\chi^2 (2) = 3,800$, $p > .05$. Bu bulgu, araştırmanın “1.a Boşanmış Aile Çocukları İçin Yaşam Becerileri Psikoeğitim Programına katılan öğrencilerin çatışma ve kötü uyum düzeyleri azalır ve bu azalma kalıcı olur” şeklinde ifade edilen denencesini desteklememektedir.

Çizelge 7, deney grubundaki öğrencilerin Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Ölçeği, Depresyon ve Kaygı Alt Ölçeği'nden aldıkları deney öncesi, sonrası ve izleme aşaması puanları arasında anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir, $\chi^2 (2) = 8,600$, $p < .05$. Bunun üzerine Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi ile ikili ölçümler yapılarak farkın hangi ölçüm lehine anlamlı olduğu incelenmiştir. Öncelikle Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi ile Depresyon ve Kaygı Alt Ölçeğinin ön-test ve son-test sonuçları arasında anlamlı bir fark olup olmadığı analiz edilmiştir. Deney grubundaki öğrencilerin

Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Ölçeği Depresyon ve Kaygı Alt Ölçeğinden aldıkları deney öncesi ve sonrası puanları arasında anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir, $z=2,256$, $p<.05$. Fark puanlarının sıra ortalamaları ve toplamları dikkate alındığında, gözlenen bu farkın pozitif sıralar, yani son-test puanları lehine olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre Yaşam Becerileri Psikoeğitim Programına katılan öğrencilerin Depresyon ve Kaygı düzeylerinin programdan sonra anlamlı düzeyde azalma gösterdiği görülmektedir. Daha sonra Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi ile Depresyon ve Kaygı Alt Ölçeğinin son-test ve izleme testi sonuçları arasında anlamlı bir fark olup olmadığı analiz edilmiştir. Deney grubundaki öğrencilerin Boşanmaya Uyum Ölçeği Depresyon ve Kaygı Alt Ölçeğinden aldıkları deney sonrası ve izleme puanları arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmektedir, $z=1,123$, $p>.05$. Bu sonuca göre Yaşam Becerileri Psikoeğitim Programına katılan öğrencilerin Depresyon ve Kaygı düzeylerinin programdan sonra azaldığı ve izleme aşamasında da etkilerinin devam etmekte olduğu görülmektedir. Bu bulgu, araştırmanın “1.b. Boşanmış Aile Çocukları İçin Yaşam Becerileri Psikoeğitim Programına katılan öğrencilerin depresyon ve kaygı düzeyleri azalır ve bu azalma kalıcı olur” şeklinde ifade edilen denencesini desteklemektedir.

Çizelge 7, deney grubundaki öğrencilerin Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Ölçeği, Sosyal Destek Alt Ölçeği’nden aldıkları deney öncesi, sonrası ve izleme aşaması puanları arasında anlamlı bir fark olmadığını göstermektedir, $\chi^2 (2)=,889$, $p>.05$. Bu bulgu, araştırmanın “1.c Boşanmış Aile Çocukları İçin Yaşam Becerileri Psikoeğitim Programına katılan öğrencilerin sosyal destek düzeyleri artar ve bu artış kalıcı olur” şeklinde ifade edilen denencesini desteklememektedir.

Çizelge 7, deney grubundaki öğrencilerin Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Ölçeği’nden aldıkları deney öncesi, sonrası ve izleme aşaması toplam puanları arasında anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir, $\chi^2 (2)=7,538$, $p<.05$. Bunun üzerine Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi ile ikili ölçümler yapılarak farkın hangi ölçüm lehine anlamlı olduğu incelenmiştir. Öncelikle Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi ile Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Ölçeği toplam puanlarının ön-test ve son-test sonuçları arasında anlamlı bir fark olup olmadığı analiz edilmiştir. Deney grubundaki öğrencilerin Çocuklar için Boşanmaya Uyum Ölçeğinden aldıkları deney öncesi ve sonrası toplam puanları arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir, $z=2,50$,

$p < .05$. Fark puanlarının sıra ortalamaları ve toplamları dikkate alındığında, gözlenen bu farkın pozitif sıralar, yani son-test puanları lehine olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre Yaşam Becerileri Psikoeğitim Programına katılan öğrencilerin boşanmaya uyum düzeylerinin programdan sonra anlamlı düzeyde artış gösterdiği görülmektedir. Daha sonra Wilcoxon İşaretili Sıralar Testi ile Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Ölçeği toplam puanlarının son-test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir fark olup olmadığı analiz edilmiştir. Deney grubundaki öğrencilerin Çocuklar için Boşanmaya Uyum Ölçeğinin toplam puanlarından aldıkları deney sonrası ve izleme puanları arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmektedir, $z = 1,07$, $p > .05$. Bu bulgu, izleme testi sonuçlarına göre uygulanan Yaşam Becerileri Psikoeğitim Programının etkilerinin devam etmekte olduğunu göstermektedir. Bu sonuca göre Yaşam Becerileri Psikoeğitim Programına katılan öğrencilerin boşanmaya uyum düzeylerinin programdan sonra arttığı ve izleme aşamasında da etkilerinin devam etmekte olduğu görülmektedir. Bu bulgu, araştırmanın “2. Boşanmış Aile Çocukları İçin Yaşam Becerileri Psikoeğitim Programına katılan öğrencilerin boşanmaya uyum düzeyleri artar ve bu artış kalıcı olur” şeklinde ifade edilen denencesini desteklemektedir.

4.2. Kontrol Grubunda Yer Alan Boşanmış Aile Çocuklarının Boşanmaya Uyumlarına İlişkin Denencelerin Test Edilmesi

Araştırmada boşanmış aile çocuklarının boşanmaya uyumlarına ilişkin denencelerin test edilmesinde kullanılacak verilerin toplanması amacıyla Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Ölçeği, kontrol grubuna hiç bir işlem yapılmadan önce ön-test olarak, iki oturumluk (sohbet ve kısa etkinlikleri içeren) bir süreçle birlikte 9 haftadan sonra son-test olarak ve son-testin ardından geçen 6 hafta sonra izleme testi olarak üç kez uygulanmıştır. Kontrol grubundaki öğrencilerin Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Ölçeği'nden almış oldukları ön-test, son-test ve izleme testi puanlarına ilişkin Friedman Testi sonuçları aşağıda verilmiştir.

Kontrol grubu öğrencilerinin program öncesinde, sonrasında ve izleme aşamasında elde ettikleri Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Ölçeğinin toplam puanları ve üç alt ölçeğin puanları ile ilgili ön-test, son-test ve izleme testi puanlarına ilişkin Friedman Testi sonuçları Çizelge 8'de verilmiştir.

Çizelge – 8
Kontrol Grubunun Ön-Test, Son-Test ve İzleme Testi Puanlarına İlişkin
Friedman Testi Sonuçları

Ölçek		N	Sıra Ortalaması	χ^2	P
Çatışma ve	Ön-test	10	2,20	,842	.656
	Kötü Uyum	Son-test	10		
Alt Ölçeği	İzleme testi	10	2,00		
Depresyon	Ön-test	10	2,20	,684	.710
	ve Kaygı	Son-test	10		
Alt Ölçeği	İzleme testi	10	1,85		
Sosyal	Ön-test	10	2,15	,500	.779
	Destek Alt	Son-test	10		
Ölçeği	İzleme testi	10	1,85		
ÇBUÖ	Ön-test	10	2,25	1,105	.575
Toplam	Son-test	10	1,95		
Puanları	İzleme testi	10	1,80		

Çizelge 8, kontrol grubundaki öğrencilerin Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Ölçeği Çatışma ve Kötü Uyum Alt Ölçeği'nden aldıkları ön-test, son-test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir fark olmadığını göstermektedir, $\chi^2(2)=,842$, $p>.05$.

Çizelge 8, kontrol grubundaki öğrencilerin Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Ölçeği Depresyon ve Kaygı Alt Ölçeği'nden aldıkları ön-test, son-test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir fark olmadığını göstermektedir, $\chi^2(2)=,684$, $p>.05$.

Çizelge 8, kontrol grubundaki öğrencilerin Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Ölçeği Sosyal Destek Alt Ölçeği'nden aldıkları ön-test, son-test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir fark olmadığını göstermektedir, $\chi^2(2)=,500$, $p>.05$.

Çizelge 8, kontrol grubundaki öğrencilerin Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Ölçeği toplam puanlarından aldıkları ön-test, son-test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir fark olmadığını göstermektedir, $\chi^2(2)=1,105$, $p>.05$.

4.3. Deney ve Kontrol Gruplarında Yer Alan Boşanmış Aile Çocuklarının Ön-Test, Son-Test ve İzleme Testi Ölçümleri Arasındaki Farkın Test Edilmesi

İlişkisiz örneklem için Mann Whitney U Testi ile boşanmış aile çocuklarının yer aldığı deney ve kontrol gruplarının ön-test, son-test ve izleme testi ölçümleri arasında anlamlı bir fark olup olmadığı test edilmiştir.

Deney ve Kontrol gruplarının uygulama öncesinde Çocuklar için Boşanmaya Uyum Ölçeği'nden aldıkları puanların Mann Whitney U-Testi sonuçları Çizelge 9'da verilmiştir.

Çizelge – 9

Deney ve Kontrol Gruplarının Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Ölçeği Ön-Test Puanlarına Göre Mann Whitney U-Testi Sonuçları

Grup	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	P
Deney	10	7,50	75,00	20,00	.023
Kontrol	10	13,50	135,00		

Çizelge 9, Yaşam Becerileri Psiko eğitim Programı öncesinde, programa katılan öğrenciler ile böyle bir programa katılmayan öğrencilerin boşanmaya uyum düzeyleri arasında anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir, $u=20.00$, $p<.05$. Fark puanlarının sıra ortalamaları ve toplamları dikkate alındığında, gözlenen bu farkın kontrol grubunun lehine olduğu görülmektedir.

Deney ve Kontrol gruplarının uygulama sonrası Çocuklar için Boşanmaya Uyum Ölçeği'nden aldıkları puanların Mann Whitney U-Testi sonuçları Çizelge 10'da verilmiştir.

Çizelge – 10

Deney ve Kontrol Gruplarının Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Ölçeği Son-Test Puanlarına Göre Mann Whitney U-Testi Sonuçları

Grup	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	P
Deney	10	9,40	94,00	39,00	.405
Kontrol	10	11,60	116,00		

Çizelge 10, Yaşam Becerileri Psikoeğitim Programına katılan öğrenciler ile böyle bir programa katılmayan öğrencilerin boşanmaya uyum düzeyleri arasında anlamlı bir fark olmadığını göstermektedir, $u=39.00$, $p>.05$. Bu bulgu, ön-test sonuçlarında kontrol grubunun lehine çıkan farkın programın uygulanmasından sonra deney grubu tarafından kapandığını ve aralarında artık farkın olmadığını göstermektedir.

Deney ve Kontrol gruplarının Çocuklar için Boşanmaya Uyum Ölçeği'nin izleme testinden aldıkları puanların Mann Whitney U-Testi sonuçları Çizelge 11'de verilmiştir.

Çizelge – 11

Deney ve Kontrol Gruplarının Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Ölçeği İzleme Testi Puanlarına Göre Mann Whitney U-Testi Sonuçları

Grup	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	P
Deney	10	10,20	102,00	47,00	.820
Kontrol	10	10,80	108,00		

Çizelge 11, Yaşam Becerileri Psikoeğitim Programına katılan öğrenciler ile böyle bir programa katılmayan öğrencilerin izleme testleri sonucu altı hafta sonra boşanmaya uyum düzeyleri arasında anlamlı bir fark olmadığını göstermektedir, $u=47.00$, $p>.05$. Bu bulgu, ön-test sonuçlarında kontrol grubunun lehine çıkan farkın

programın uygulanması ve ardından geçen 6 hafta sonrasında deney grubu tarafından kapatıldığını ve aralarında artık farkın olmadığını göstermektedir.

4.4. Ebeveyn Gözlem Formlarının Değerlendirmesi

Araştırmada veri toplama aracı olarak kullanılan “Ebeveyn Gözlem Form”ları öğrencilerin programa katılması için ebeveynlerinden izin alırken yapılan öngörüşmeler sırasında ebeveynlere verilmiş ve süreç boyunca çocuklarını gözlemlenmeleri ve verilen ev ödevlerini birlikte yapmaları istenmiştir. Daha sonra süreç tamamlanınca ebeveynlerden gözlem formları toplanmıştır. Fakat bir ebeveyn form tekrar alınamamıştır. Bu nedenle Ebeveyn Gözlem Formlarının değerlendirilmesinde bir ebeveyn eksik olarak (n=9) değerlendirme yapılmıştır. Ebeveyn Gözlem Formlarının değerlendirilmesi Çizelge 12’de verilmiştir.

Çizelge – 12
Ebeveyn Gözlem Formlarının Değerlendirilmesi

Sıra No	Çocuğum....	Evet (n)	Kısmen (n)	Hayır (n)
1	Boşanmanın ne olduğu hakkında bilgilendi.	9	0	0
2	Boşanmanın kötü bir şey olmadığını fark etti.	5	3	1
3	Anne ve babasının boşanması ile ilgili duygu ve düşüncelerinin farkına vardı.	7	2	0
4	Boşanmanın hayatımızı olumsuz olarak etkilemediğini fark etti.	5	0	4
5	Boşandığımız için bizlerin kötü anne/baba olmadığını farkına vardı.	7	2	0
6	Boşandığımız için artık bizleri suçlamıyor.	7	1	1
7	Özgün özelliklerini fark etti.	5	3	1
8	Hayatındaki güzel şeylerin farkına vardı.	6	2	1
9	Başkalarının (aile, arkadaş, öğretmen gibi) bakış açılarından kendisinin olumlu ve olumsuz özelliklerini fark etti.	6	3	0
10	Neler hissettiğini bizimle rahatça paylaşmaya başladı.	5	3	1
11	Öfkenin doğal ve yaşanabilir bir duygu olduğunun farkına vardı.	8	1	0
12	Öfkelendiğinde daha sakin düşünmeye başladı.	2	6	1
13	Hayatındaki çatışmaların farkına vardı.	4	4	1
14	Arkadaşlarıyla daha çok vakit geçirmeye başladı.	3	4	2
15	Ders çalışmaya başladı.	5	3	1
16	Geleceğe dair plan yapmaya başladı.	5	3	1

Ebeveynlerden bazıları Rehberlik Servisine ziyarete gelmiş ve teşekkürlerini iletmişlerdir. Psikoeğitim programından ve süreçten çok memnun kaldıklarını, çocuklarında olumlu değişimler yaşadıklarını dile getirmişlerdir. Bu ebeveynlerin arasında çocuğunun programa katılmasından dolayı tereddütler yaşayan velilerde yer almaktadır. Aynı zamanda Yıl Sonu Öğretmenler Kurulu toplantısında

öğrencilerin sınıf öğretmenleri de araştırmacıya teşekkür etmiş, öğrencilerinde olumlu değişimler olduğunu ifade etmiş ve bu programın okulumuzdaki diğer boşanmış aile çocukları için de her yıl düzenlenmesini önermişlerdir. Programa katılan öğrencilerde programın bitmesinden üzüntü duyduklarını söylemişler, programın devam etmesini istediklerini dile getirmişlerdir.

BÖLÜM V

TARTIŞMA VE YORUM

Bu bölümde, Yaşam Becerileri Psikoeğitim Programının çocukların boşanmaya uyum düzeylerine etkisine ilişkin ulaşılan bulgular denencelerin sırasına uygun şekilde tartışılarak yorumlanmıştır.

5.1. Boşanmış Aile Çocuklarının Boşanmaya Uyumlarına İlişkin Bulguların Tartışılması ve Yorumu

Araştırmanın “Boşanmış Aile Çocukları için Yaşam Becerileri Psikoeğitim Programına katılan öğrencilerin çatışma ve kötü uyum düzeyleri azalır ve bu azalma kalıcı olur”, “Boşanmış Aile Çocukları için Yaşam Becerileri Psikoeğitim Programına katılan öğrencilerin depresyon ve kaygı düzeyleri azalır ve bu azalma kalıcı olur”, “Boşanmış Aile Çocukları için Yaşam Becerileri Psikoeğitim Programına katılan öğrencilerin sosyal destek düzeyleri artar ve bu artış kalıcı olur” ve “Boşanmış Aile Çocukları için Yaşam Becerileri Psikoeğitim Programına katılan öğrencilerin boşanmaya uyum düzeyleri artar ve bu artış kalıcı olur” biçiminde ifade edilmiş olan denencelerine ilişkin bulguların yorumu aşağıda verilmiştir.

Araştırma bulguları, boşanmış aile çocuklarının çatışma ve kötü uyum düzeyleri ile ilgili ön-test, son-test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir fark olmadığını göstermektedir. Bu durum yaşam becerileri psikoeğitim programının boşanmış aile çocuklarının çatışma ve kötü uyum düzeylerine bir etkisinin olmadığını göstermektedir. Boşanmış aile çocuklarının depresyon ve kaygı düzeyleri ile ilgili ön-test ve son-test puanları arasında ise; pozitif yönde anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Son-test ve izleme testi puanları arasında ise anlamlı bir fark bulunmamaktadır. Programa katılan boşanmış aile çocuklarının depresyon ve anksiyete düzeylerinde programdan sonra azalma olmuştur. İzleme çalışmasında da bu azalmanın korunduğu görülmektedir. Yaşam becerileri psikoeğitim programına

katılan boşanmış aile çocuklarının depresyon ve kaygı düzeylerinde meydana gelen azalmanın gruba uygulanan yaşam becerileri psikoeğitim programından kaynaklandığı söylenebilir. Araştırma bulguları, boşanmış aile çocuklarının sosyal destek düzeyleri ile ilgili ön-test, son-test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir fark olmadığını göstermektedir. Bu durum yaşam becerileri psikoeğitim programının, bu programa katılan boşanmış aile çocuklarının sosyal destek düzeylerinde artışı sağlayamadığını göstermektedir. Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Ölçeği toplam puanlarına bakılarak çocukların boşanmaya uyum düzeyleri belirlenmiş ve bununla ilgili ön-test ve son-test puanları arasında pozitif yönde anlamlı bir fark olduğu, son-test ve izleme testi puanları arasında ise anlamlı bir fark bulunmadığı görülmüştür. Programa katılan çocukların boşanmaya uyumlarında programdan sonra artış olmuştur. İzleme çalışmasında da bu artışın korunduğu görülmektedir. Yaşam becerileri psikoeğitim programına katılan boşanmış aile çocuklarının boşanmaya uyumlarında meydana gelen artışın gruba uygulanan yaşam becerileri psikoeğitim programından kaynaklandığı söylenebilir.

Bu sonuçlar çeşitli araştırma sonuçlarıyla paralellik göstermektedir. Bu araştırmaya benzer şekilde Pedro – Carroll ve Cowen (1985) yaptıkları bir çalışmada 4. ve 5. sınıflar arasında yer alan boşanmış aile çocuklarına okul temelli önleyici bir yardım programı uygulamışlardır. Programın ardından uygulanan son-test sonuçları göstermiştir ki, program uygulanan çocuklar, seçilen ve herhangi bir tedavi uygulanmayan kontrol grubu ile karşılaştırıldığında, okulla ilgili beceri ve uyumlarında önemli bir artış, ev ve okulla ilgili davranış problemlerinde düşüş olduğu görülmüştür. Farklı bölgelerdeki okullardan çocuklar ve yeni liderlerle çalışma tekrarlandığında bu bulgular doğrulanmıştır. Bu nedenle bu çalışma, yapılan araştırmanın bulguları ile benzer sonuçlar vermektedir. Alpert – Gillis, Pedro – Carroll ve Cowen (1989) da 9 – 12 yaş grubundaki çocuklara bir müdahale programı uygulamış ve programın etkililiğini test etmiştir. Araştırmanın sonucunda düzenlenen yeni programa katılan çocukların davranışlarında kısa sürede olumlu değişim olduğu belirtilmiştir. Çocukların okuldaki uyum sorunlarında, anksiyete düzeylerinde ve okul sağlığı hemşiresi ile görüşmelerinde azalma, duygularını ifade etme yeteneklerinde artma ve evdeki sorunlarında azalma olduğuna ulaşılmıştır. Bu nedenle bu çalışma da, yapılan araştırmanın bulguları ile benzer sonuçlar vermektedir.

Arifoğlu amkuğu (2006) tarafından ülkemizde yapılan çalışmada ise; “ocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı”, 9 – 12 yaş grubundaki boşanmiş aile çocuklarına uygulanarak, çocukların boşanmaya uyum, kaygı ve depresyon düzeylerine etkisi incelenmiştir. Araştırma sonucunda çocukların boşanmaya uyumlarının önemli ölçüde arttığı ve kaygılarının da önemli ölçüde azaldığı saptanmiştir. Fakat ocukların depresyon düzeylerinin önemli ölçüde azalmadığına ulaşılmıştır. Bu çalışmanın çocukların boşanmaya uyumlarının önemli ölçüde artması ve kaygılarının da önemli ölçüde azalması bulguları yapılan araştırmanın bulgularıyla paralellik göstermesine rağmen, depresyon düzeylerinin önemli ölçüde azalmadığı bulgusu yapılan araştırmada depresyon ve anksiyete düzeylerinin azaldığı bulgusuyla çelişmektedir. Ülkemizde yapılan bir diğer araştırma da 2006 yılında Şimşek Yüksel tarafından yapılmıştır. Bu araştırmada “Ailede Boşanmanın Olumsuz Etkileri İle Baş Edebilme Ve Benlik Saygısını Geliştirmeye Yönelik Grup Rehberliği Programı”, 12 – 14 yaş aralığındaki öğrencilere uygulanmıştır. Yapılan alışma sonucunda uygulanan programın öğrencilerin benlik saygılarını arttırdığına ulaşılmıştır. Bu nedenle bu çalışma, yapılan araştırmanın bulguları ile benzer sonuçlar vermektedir.

Pedro – Carroll, Sutton ve Wyman (1999), anne – babaları boşanmiş anaokulu ve birinci sınıf çocuklarına yönelik okul temelli, önleyici yardımın iki yıllık izleme değerlendirmesini yapmışlardır. Araştırmada, program uygulanan ve son-testte uyumla ilgili önemli kazanımları olduğu belirlenen çocuklar bu gelişmeyi iki yıllık süre boyunca korumuşlar, kontrol grubundakiler ise, ev ve ailedeki uyum problemleri ile ilgili risk belirtileri göstermeye devam etmişlerdir. ğretmenleri ise, programa katılan çocukları, kontrol grubundakilere nispeten daha az sınıfta uyum problemleri olduğunu belirtmiştir. Okul hemşirelerinin kayıtlarına göre de, programa katılan çocuklar kontrol grubundaki çocuklara oranla sağlık servisine belirgin bir şekilde daha az ziyaret etmişlerdir. Kontrol grubundakiler ise, belirsiz genel bir kırıklık, keyifsizlik şikayetleriyle daha sık ziyaret etmişlerdir. Burke ve Streek (1989) ise 4. ve 6. sınıflar arasında eğitim gören ğrencilere “Hammond’ın Grupla Psikolojik Danışma Uygulaması”nı uygulamış ve danışmanın etkililiğini test etmiştir. Araştırma, uygulanan programın öğrencilerin benlik saygılarının gelişmesine yardımcı olduğunu ispatlamıştır. Gilman, Schneider ve Shulak (2005) ise bu araştırmalara benzer olarak yaptıkları araştırmada ocuk odaklı eğitim programının, anne – babası boşanmiş 7 – 9 yaşlar arasındaki çocukların uyumuna etkisini incelemişlerdir. Programın

sonucunda, çocukların tutumları, inançları ve davranışlarının olumlu yönde değiştiği belirtilmiştir. Bu nedenlerle bu çalışmalar, yapılan araştırmanın bulguları ile benzer sonuçlar vermektedir.

Stolberg ve Garrison (1985), bu araştırmalardan farklı olarak annelere de program hazırlamış ve boşanmış anneler ve çocukları için hazırlanan “Boşanmış Aile Çocukları İçin İlköğretim Önleme Programı”nın etkililiğini incelemiştir. Bu program 7 – 13 yaşlarındaki çocuklar için “Çocuk Destek Grubu” ve ebeveynler için “Tek Ebeveyn Destek Grubu” şeklinde hazırlanmıştır. Programın sonunda, Çocuk Destek Grubu’na katılan çocukların benlik saygılarında, Ebeveyn Destek Grubu’na katılan annelerin ise, uyumlarında gelişme olduğu belirtilmiştir. Wolchik ve diğerleri (2000) de buna benzer bir çalışma yapmış ve boşanmış aileler için teori odaklı anne ve anne – çocuk programının etkililiğini araştırmıştır. Program sonrasında, anne programının olumlu etkileri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Program etkisinin 6 aylık çalışma sonrasında da sürdüğü gözlenmiştir. Bu nedenlerle bu çalışmalar, yapılan araştırmanın bulguları ile benzer sonuçlar vermektedir.

Boşanmış Aile Çocuklarının boşanmaya uyumlarını arttırmak amacıyla yapılan bir çok psikoeğitim programının da bu araştırmanın sonucunu destekleyecek şekilde boşanmış aile çocuklarının boşanmaya uyumlarını arttırmada, kaygı ve depresyonlarını azaltmada etkili sonuçlar verdikleri görülmektedir. Bu araştırma çerçevesinde gerçekleştirilen yaşam becerileri psikoeğitim programı, okullardaki psikolojik danışma ve rehberlik hizmetleri içerisinde boşanmış aile çocuklarına yönelik olarak gerçekleştirilen bir çalışmadır. Ülkemizde psikolojik danışma ve rehberlik hizmetlerinde gerçekleştirilmeye çalışılan gelişimsel rehberlik anlayışı ancak kapsamlı gelişimsel rehberlik programları ile etkili bir şekilde yürütülebileceği belirlenmiştir.

BÖLÜM VI

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu bölümde araştırma sonucu elde edilen bulgulara dayalı olarak ulaşılan sonuçlara ve buna ilişkin geliştirilen önerilere yer verilmiştir.

6.1. Sonuç

Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara dayalı olarak ulaşılan sonuç şu şekildedir:

- Yaşam becerileri psikoeğitim programının, programa katılan boşanmış aile çocuklarının çatışma ve kötü uyum düzeylerini azaltmaya yönelik olumlu bir etkisinin olmadığı bulunmuştur. Aynı zamanda yaşam becerileri psikoeğitim programının, programa katılan boşanmış aile çocuklarının sosyal destek düzeylerini arttırmaya yönelik de olumlu bir katkısının olmadığı görülmektedir. Bu nedenle yaşam becerileri psikoeğitim programı boşanmış aile çocuklarının çatışma ve kötü uyum düzeylerini azaltma ve sosyal destek düzeylerini arttırmada ve bu etkileri sürdürmede etkili bir program değildir.
- Yaşam becerileri psikoeğitim programının, programa katılan boşanmış aile çocuklarının depresyon ve kaygı düzeylerini azaltmaya yönelik olumlu bir etkisinin olduğu ve bu etkinin izleme testi süresince de devam etmekte olduğu bulunmuştur. Aynı zamanda yaşam becerileri psikoeğitim programının, programa katılan boşanmış aile çocuklarının boşanmaya uyum düzeylerini arttırmaya yönelik de olumlu bir katkısının olduğu ve bu katkının izleme testi süresince de devam etmekte olduğu bulunmuştur. Bu nedenle yaşam becerileri

psikoeğitim programı boşanmış aile çocuklarının depresyon ve kaygı düzeylerini azaltma ve boşanmaya uyum düzeylerini arttırmada ve bu etkileri sürdürmede etkili bir programdır.

6.2.Öneriler

1. Yaşam becerileri psikoeğitim programı, özellikle ilköğretim 4. ve 5. sınıflarında eğitim gören boşanmış aile çocuklarına boşanmaya uyum sağlamalarına katkı sağlayacak bir rehberlik çalışması olarak uygulanabilir.
2. Program gerekli düzenlemeler yapılarak daha farklı sınıf düzeylerine uyarlanıp uygulanabilir.
3. Araştırmada deney grubu ve kontrol grubunun yanında plasebo kontrol grubu da kullanılabilir.
4. Araştırmada uygulanan psikoeğitim programının sadece çocuklar üzerindeki etkililiği test edilmiştir. Programa katılan çocuklardaki değişimin aile ve sınıf ilişkileri üzerindeki yansımaları ve bu şekilde programın dolaylı olarak aile ve okul üzerindeki etkisi test edilebilir.
5. Araştırma boşanmış aile çocuklarına uygulanan yaşam becerileri psikoeğitim programı dışında ebeveynlerle yapılacak rehberlik çalışmalarıyla desteklenebilir.
6. Araştırma boşanmış aile çocuklarına uygulanan yaşam becerileri psikoeğitim programı ile çocuğun birlikte yaşadığı (velayete sahip olan) ebeveynlere de boşanmaya uyum programı hazırlanıp eş zamanlı yürütülerek desteklenebilir.
7. Araştırma boşanmış aile çocuklarına uygulanan yaşam becerileri psikoeğitim programı ile çocuğun sınıf öğretmenlerine de boşanmış aile çocuklarına yaklaşım konusunda yardımcı olacak rehberlik çalışmalarıyla desteklenebilir.
8. Yaşam becerileri psikoeğitim programının etkililiği farklı değişkenler açısından araştırmalarla incelenebilir.
9. Araştırmada, yaşam becerileri psikoeğitim programında boşanma ile ilgili kavramlara sadece ilk iki oturumda yer verilmiştir, hazırlanabilecek başka programlarda boşanma ile ilgili kavramlara daha çok oturum ayrılabilir.
10. İzleme çalışması daha uzun dönemlerde tekrarlanabilir, izleme çalışmaları ile programın etkisinin ne kadar uzun sürdüğü test edilebilir.

11. Deneysel çalışmanın etkisinin daha uzun süre kalıcılığını sürdürebilmesi için oturumlar sonlandıktan sonra izleme ölçümleri arasında ara oturumlar düzenlenebilir. Ara oturumların düzenlenmesiyle yaşam becerileri psikoeğitim programının daha kalıcı nitelikte bir etki oluşturması sağlanabilir.
12. Yapılan araştırmada hazırlanan yaşam becerileri psikoeğitim programının etkililiği Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Ölçeği ile incelenmiştir. Fakat uygulanan bu ölçek, programın etkililiğini ölçmek için uygun değildir. Bu nedenle yapılabilecek araştırmalarda çocukların boşanmaya uyum düzeylerini ölçmek için yeni bir ölçek geliştirilebilir.
13. Araştırmada, deney grubundaki çocukların ebeveynleri uygulanan program sonrasında Ebeveyn Gözlem Formları doldurmuştur. Yapılabilecek başka araştırmalarda ebeveynler gözlem formlarının ön-test olarak da doldurabilir. Bu sayede çocukların boşanmaya uyumları ebeveynlerinin gözlemleriyle ön-test ve son-test şeklinde kıyaslanabilir.

KAYNAKÇA

Akıntürk, T. (2002). *Aile Hukuku*. İstanbul: Beta Yayınevi.

Akkaya, M. (2010). *Bağlanma Stilleri, Stresle Başa Çıkma Tarzları, Problem Çözme Becerileri ve İletişim Tarzlarının Boşanma Süreci Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.

Alpert – Gillis, L. J., Pedro – Carroll, J. L. ve Cowen, E. L. (1989). The Children Of Divorce Intervention Program: Development, Implementation and Evaluation Of A Program For Young Urban Children. *Journal Of Consulting and Clinical Psychology*, 57 (5), 583 – 589.

Amato, P. R. (1993). Children's Adjustment To Divorce: Theories, Hypotheses and Empirical Support. *Journal Of Marriage and Family*, 55 (1), 23 – 38.

Amato, P. R. (2001). Children Of Divorce In The 1990's: An Update Of The Amato and Keith Meta – Analysis. *Journal Of Family Psychology*, 15 (3), 355 – 370.

Amato, P.R. ve Keith, B. (1991). Parental Divorce and The Well – Being Of Children: A Meta – Analysis. *Psychological Bulletin*, 110 (1), 26 – 46.

Amato, P. R., Loomis, L. S. ve Booth, A. (1995). Parental Divorce, Marital Conflict and Offspring Well – Being During Early Adulthood. *Social Forces*, 73 (3), 895 – 915.

Arabacı Pişken, G. (2008). *Boşanmanın Çocuklar Bakımından Sonuçları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

- Aral, N. ve Başar, F. (1998). Boşanmış Aileye Sahip Olan ve Olmayan Çocukların Kaygı Düzeylerinin İncelenmesi. VII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi. Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi 9 – 11 Eylül, Web: <http://www.pegem.net/akademi/kongre> adresinden 16 Şubat 2009'da alınmıştır.
- Arıkan, Ç. (1992). *Yoksulluk, Evlilikte Geçimsizlik ve Boşanma*. Ankara: Şafak Matbaası.
- Arıkan, Ç. (1996). *Halkın Boşanmaya İlişkin Tutumları Araştırması*. Ankara: Başbakanlık Aile ve Araştırma Kurumu Yayınları.
- Arifoğlu Çamkuşu, B. (2006). “Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Programı”nın Çocukların Boşanmaya Uyum, Kaygı ve Depresyon Düzeylerine Etkisi. Yayınlanmamış doktora tezi. Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Arifoğlu Çamkuşu, B., Şanlı Richard, N., Razi, G. ve Öz, F. (2010). Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Envanteri Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 17 (3), 121 – 127.
- Aslıhan, M. N. (1998). *Parçalanmış veya Tam Aileye Sahip Çocukların Öz – Kavramı, Depresyon Düzeyleri ve Akademik Başarılarının Yaş ve Cinsiyet Yönünden Karşılaştırılması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Çukurova Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Adana.
- Aydın, O. (2009). *Boşanma Sürecinde Velayet İle İlgili Anlaşmazlık Yaşayan Ebeveynlerin Çocuklarına İlişkin Düşünceleri ve Çocukların Boşanmaya Uyum Düzeylerinin İncelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Benedek, E.P. ve Brown, C. F. (1997). *Boşanma ve Çocuğunuz* (Çev. S. Katlan). Ankara: Hyb Yayıncılık.

Burke, D. M. ve Van de Streek, L. (1989). Children Of Divorce; An Application Of Hammond's Group Counselling For Children. *Elementary School Guidance and Counseling*, 24 (2), 112 – 118.

Büyüköztürk, Ş. (2009). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*. (10. Baskı). Ankara: Pegem A Akademi.

Büyükşahin, G. (2009). *Boşanmış ve Boşanmamış (Tam) Ailelerden Gelen 11 – 13 Yaş Arası Çocukların Anne Baba Tutumlarını Algılama Biçimlerinin Sosyal Uyum Düzeyleri İle İlişkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Candan, G. (2006). *8 – 11 Yaşındaki Parçalanmış ve Tam Aileye Çocuklarının Anne Babalarının Kabul ve Reddetme Davranışını Algılayışı*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Cüceloğlu, D. (1998). *İnsan ve Davranışı*. İstanbul: Remzi Yayınevi.

Dirim, A. (2003). *Çocuk Ruh Sağlığı*. İstanbul: Esin Yayınevi.

Ekşi, A. (1990). *Çocuk, Genç, Ana Babalar*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.

Fiyakalı, N.C. (2008). *Anne – Babası Boşanmış ve Boşanmamış Lise Öğrencilerinin Sürekli Öfke Düzeyleri ve Öfke İfade Tarzlarının Bazı Değişkenler Açısından Karşılaştırılması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

Gençtan, E. (2003). *Psikodinamik Psikiyatri ve Normal Dışı Davranışlar*. Ankara: Remzi Yayınevi.

Gilman, J., Schneider, D. ve Shulak, R. (2005). Children's Ability To Cope Post Divorce: The Effects Of Kids' Tum Intervention Program On 7 To 9 Years Olds. *Journal Of Divorce & Remarriage*, 42 (3 – 4), 109.

- Gülerce, A. (1996). *Türkiye’de Ailelerin Psikolojik Örüntüleri*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- İlgar, Ş. (2011). Evlilik Birlikteliğinin Bozulması – Boşanma., H. Yavuzer. (Editör). *Evlilik Okulu*. (7. Basım). İstanbul. Remzi Kitabevi, ss. 230 – 243.
- Kalmijn, M. ve Monden, C. (2006). Are The Negative Effects Of Divorce On Well – Being Dependent On Marital Quality. *Journal Of Marriage and Family*, 68 (1), 1197 – 1213.
- Karakuş, S. (2003). *Anne – Babası Boşanmış ve Boşanmamış Çocukların Depresyon Düzeylerinin İncelenmesi ve Okul Başarısına Yansımaları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Kelly, J. B. (2000). Children’s Adjustment In Conflicted Marriage and Divorce: A Decade Review Of Research. *J Am Acad Child Adolesc Psychiatry*, 39 (8), 963 – 973.
- Keskin, I. (2007). *Boşanmanın Sosyolojik ve Psikolojik Nedenleri ve Boşanmanın Ortaya Çıkardığı Sonuçlar*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Kırcaoğlu, D. (2012). *Çocukla Birlikte Büyümek*. İstanbul: H2O Yayıncılık.
- Köknel, Ö. (1994). *İnsanı Anlamak*. (5. Baskı). İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Nar, E. (2006). *Beni Anlayın*. İstanbul: Babıali Kültür Yayınları.
- Nazlı, S. (2000). *Aile Danışması*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Nazlı, S. (2011). *Kapsamlı Gelişimsel Rehberlik Programları*. Ankara: Anı Yayıncılık.

- Ortner, G. (2008). *Masallarla Çocuk Eğitimi*. (Çev. S. Ogan) İstanbul, Sistem Yayıncılık.
- Öngider, N. (2006). *Evli ve Boşanmış Ailelerde Algılanan Ebeveyn Kabul veya Reddinin Çocuğun Psikolojik Uyumunu Üzerindeki Etkileri*. Yayınlanmamış doktora tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Öz, İ. (2005). *Anne- Baba Olma Sanatı*. (6. Basım). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Öz, İ. (2011). *Anneler ve Kızları*. (6. Basım). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Öztürk, M. (2008). *99 Sayfada Boşanmış Ailelerde Çocuk*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Öztürk, S. (2006). *Anne – Babası Boşanmış 9 – 13 Yaşlarındaki Çocuklar İle Aynı Yaş Grubundaki Anne – Babası Boşanmamış Çocukların Benlik Saygısı ve Kaygı Düzeyleri İlişkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Özgüven, İ. E. (2000). *Evlilik ve Aile Terapisi*. Ankara: Pdrem Yayınları.
- Pedro – Carroll, J. L. ve Cowen, E. L. (1985). The Children Of Divorce Intervention Program: An Investigation Of The Efficacy Of A School – Based Prevention Program. *Journal Of Consulting and Clinical Psychology*, 53 (5), 603 – 611.
- Pedro – Carroll, J. L., Sutton, S. E. ve Wyman, P. A. (1999). A Two – Year Follow – Up Evaluation Of A Preventive Intervention For Young Children Of Divorce. *School Psychology Review*, 28 (3), 467 – 476.
- Radovanovic, H. (1993). Parental Conflict and Children’s Coping Styles In Litigating Separated Families: Relationships With Children’s Adjustment. *J Abnorm Child Psychol*, 21 (6), 697 – 713.

Sarıcı Bulut, S., Tagay, Ö., Yılmaz, D., Aktaş, M., Öz, F., Ürün, A., Doğuş, Y., Öztürk, N., Gül, H., Gülhan, Ö., Altan, S., Akkurt, M., Nalbantoğlu, H., Yılmaz, S., Yıldırım, S. ve Çalışkan, N. (2007). Çocuklarda Davranış Bozuklukları ve İlgili Konular., S. Sarıcı Bulut (Editör). *Davranış Değişirme Süreci, Çözüm Odaklı Danışma*. Ankara: Milli Eğitim Müdürlüğü Yayınları, ss. 11 – 108.

Seven, S. (2008). *Çocuk Ruh Sağlığı*. Ankara: Pegem A Akademi.

Sezal, İ. (1996). *Aile Nedir?* Ankara: Başbakanlık Yayınevi.

Stolberg, A. L. ve Garrison, K. M. (1985). Evaluating A Primary Prevention Program For Children Of Divorce. *American Journal Of Community Psychology*, 13 (2), 111 – 124.

Sucu, İ. (2007). *Boşanmış Kadınların Boşanma Nedenleri ve Boşanma Sonrası Toplumsal Kabulleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Şahinkaya, R. (1990). Türk Aileleri Hangi Yönden Farklılıklar Gösterir. B. Dikeçligil ve A. Çiğdem. (Derleyen). *Aile Yazıları I*. Ankara. T. C. Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, ss. 40 – 43.

Şener, A. ve Terzioğlu, G. (2008). Bazı Sosyo – Ekonomik ve Demografik Değişkenler İle İletişimin Eşler Arası Uyuma Etkisinin Araştırılması. *Aile ve Toplum Eğitim – Kültür ve Araştırma Dergisi*, 10 (1), 7 - 19.

Şenol, S. (2006). *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı*. Ankara: Hyb Yayıncılık.

Şimşek Yüksel, D. (2006). *Grupla Psikolojik Danışmanın Ana – Babası Boşanmış Ergenlerde Boşanmanın Olumsuz Etkileri İle Başa Çıkma Stratejileri ve Benlik Saygıları Üzerindeki Etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Mersin.

Şirvanlı Özen, D. (1998). *Eşler Arası Çatışma ve Boşanmanın Farklı Yaş ve Cinsiyetteki Çocukların Davranış ve Uyum Problemleri İle Algıladıkları Sosyal Destek Üzerindeki Rolü*. Yayınlanmamış doktora tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü (2010). *Aile Yapısı Araştırması (2006 TÜİK Verilerinden)*. Ankara, T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü.

Tanaltay, S. (1996). *Çocuklar Ağlamasın*. (5. Basım). İstanbul: Tekin Yayınevi.

Tarhan, N. (2012a). *Sen, Ben ve Çocuklarımız*. (2. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.

Tarhan, N. (2012b). *Aile Okulu*. (16. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.

Turan Cebeci, S. C. (2009). *Tam Aileye ve Tek Ebeveyne Sahip Ailelerden Gelen 7 – 12 Yaşları Arasındaki Çocukların Bağlanma Stilleri ve Kaygı Durumları Arasındaki İlişki*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2012). Web: <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=10849> 29 Aralık 2012 tarihinde alınmıştır.

Ural, A. ve Kılıç, İ. (2011). *Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS İle Veri Analizi*. (3. Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.

Walczak, Y. ve Burns, S. (2004). *Boşanma ve Çocuk Üzerine Etkileri*. (2. Basım). (Çev. İ. Ersevrim). İstanbul: Özgür Yayınları.

Wege, C. M. (2001). *Group Counseling: Is It Beneficial For Children Who Are Experiencing Divorce Cope With Depression Better?* The Graduate School University Of Winconsin – Stout.

Weilburger, L. S. (2009). *Çocuk ve Disiplin*. (Çev. İ. Özbaş). İstanbul: Ekinoks Yayıncılık.

Wolchik, S. A., West, S. G., Sandler, I. N., Tein, J. Y., Coastworth, D., Lengua, L., Weiss, L., Anderson, E. R., Greene, S. M. ve Griffin, W. A. (2000). An Experimental Evaluation Of Theory – Based Mother and Mother – Child Programs For Children Of Divorce. *Journal Of Consulting and Clinical Psychology*, 68 (5), 843 – 856.

Wolf, S. (2004). *Problem Çocuklar*. (6. Baskı). (Çev. A. Oral ve S. Kara). İstanbul: Say Yayınları.

Yavuzer, H. (2003). *Çocuğu Tanımak ve Anlamak*. İstanbul: Remzi Yayınevi.

Yazıcıoğlu, Y. (1995). *Değişen Teknoloji ve Aileye Etkisi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Yörükoğlu, A. (2012). *Çocuk Ruh Sağlığı*. (32. Basım). İstanbul: Özgür Yayınları.

EKLER

EK – 1: YAŞAM BECERİLERİ PSİKOEĞİTİM PLANI

BOŞANMIŞ AİLE ÇOCUKLARI İÇİN YAŞAM BECERİLERİ PSİKOEĞİTİM PLANI

Psikoeğitim programının genel amacı:

Psikoeğitim programının genel amaçlarından biri, katılımcıların boşanma hakkında bilgilendirilmesi, boşanmayla ilgili olumsuz duygularının farkına varmaları, bu olumsuz duygularla yüzleşmelerinin ve baş etmelerinin sağlanmasıdır. Programın bir diğer amacı ise, katılımcıların ailelerinin boşanmasının ardından zedelene özsaygılarını geliştirmek, iletişim becerilerini arttırmak, öfke kontrolü ve çatışma çözme becerilerini de geliştirerek geleceklerini planlamalarını sağlamaktır.

Katılımcıların sayısı: 10

Katılımcıların yaş ortalaması: 11

Cinsiyeti: 6 Kız, 4 Erkek

Oturum sayısı: 9

Oturum süresi: 90 dk.

Mekân: Ortatepe İlköğretim Okulu Bilgisayar Laboratuvarı

Kazanımlar:

1. Oturum

- Boşanmanın ne olduğunu fark eder.

2. Oturum

- Anne ve babasının boşanması ile ilgili duygu ve düşüncelerini fark eder.

3. Oturum

- Özgün özelliklerini fark eder.

4. Oturum

- Etkili İletişim Becerilerinin önemini kavrar.
- “Ben Dili”ni nasıl kullanacağını bilir.

5. Oturum

- Öfkenin doğal ve yaşanabilir bir duygu olduğunu fark eder.

6. Oturum

- Çatışmayı çözme yollarını fark eder.
- “Gevşeme Egzersizleri”ni nasıl kullanacağını kavrar.

7. Oturum

- İlgileri, yetenekleri, becerileri ve değerleri doğrultusunda meslek seçiminin önemini fark eder.

8. Oturum

- Grup yaşantısında edindiği deneyimleri günlük yaşamında kullanabileceğini kavrar.

9. Oturum

- Grup yaşantısında edindiği deneyimleri günlük yaşamında kullanabileceğini kavrar.

İçerik:

1. Oturum: Boşanma Kavramı
2. Oturum: Boşanmaya İlişkin Duygu ve Düşünceler
3. Oturum: Kendini Tanıma
4. Oturum: Etkili İletişim Becerileri
5. Oturum: Öfke Kontrolü
6. Oturum: Çatışma Çözme Becerileri

7. Oturum: Geleceği Planlama
8. Oturum: Grup Sürecinin Genel Tekrarı
9. Oturum: Grup Sürecini Değerlendirme

Danışma Süreci:

Deney grubu ile haftada bir kez olmak üzere ders saatleri dışında her biri ortalama 90 dakika süren, 9 oturumluk programı uygulamak üzere toplanılmıştır. Oturumlarda 40 dakikanın ardından 10 dakikalık aralar verilerek katılımcıların ihtiyaçlarını gidermeleri ve süreçten sıkılmamaları sağlanmıştır. Ayrıca her oturumun başlangıcında ısınma oyunlarına yer verilerek katılımcıların grup sürecine olumlu duygularla başlamaları ve kendilerini rahat ifade etmeleri amaçlanmıştır. Oturumlarda araştırmacı tarafından geliştirilmiş olan veya başka kaynaklardan derlenen oturumların amaçlarına uygun etkinlikler yapılmıştır. Bazı oturumlarda izlettirilen kısa videolarla ya da okunan öykülerle oturumun konusuna katılımcıların dikkatleri çekilmeye çalışılmıştır. Bazı oturumlarda kısa bir teorik bilgi verme bölümü bulunmuştur. Bu teorik bilgiler görselliğe önem verilerek hazırlanan slaytlarla, katılımcılara lider tarafından oturum amaçlarına uygun şekilde 10 – 15 dakika sürecek şekilde aktarılmıştır. Bilgilendirme çalışmaları sırasında katılımcılar anlamadıkları noktaları lidere sormuşlar ve etkin bir şekilde grup etkileşimi sürmüştür. Bilgilendirme çalışmalarından sonra etkinliklerle anlatılanlar, katılımcılar tarafından zevkli bir şekilde uygulamaya geçirilmeye çalışılmıştır. Her oturumun sonunda o hafta işlenen oturumun amaçlarına uygun olarak verilen ev ödevleri ile katılımcıların konuları pekiştirmesi sağlanmıştır. Oturum sonlarında verilen ev ödevlerini katılımcılar, bir sonraki oturumun başında 5 – 10 dakika grup arkadaşları ile paylaşmışlar ve tartışmışlardır. 2. oturumdan itibaren de her oturum başlangıcında bir önceki oturum katılımcılar ve liderle birlikte kısaca özetlendirilmiş, böylece de oturumlar arasında bağ kurulmuştur. Ayrıca her oturum sonrasında yapılan “Bitiriş” etkinliği sayesinde katılımcılar o haftaki oturumda akıllarında kalan, onları etkileyen bir bilgiyi, bir olayı grup arkadaşlarıyla paylaşmışlar ve bu etkinlik sayesinde de biten her oturumun özeti yapılmıştır.

Değerlendirme Süreci:

Psikoeğitim programının etkililiğini değerlendirmek amacıyla katılımcıların boşanma sürecine uyum düzeylerini belirleyebilmek için “Çocuklar için Boşanmaya Uyum Ölçeği” uygulanmıştır. Program uygulandıktan sonra son test ölçümleri için dokuzuncu oturumun sonunda, izleme testi olarak da oturumlar tamamlandıktan beş hafta sonra “Çocuklar için Boşanmaya Uyum Ölçeği” katılımcıların boşanma sürecine uyum düzeylerini belirleyebilmek amacıyla uygulanmıştır. Deney ve kontrol gruplarının kullanıldığı araştırmada deneysel işlemde önce ön-test, deneysel işlemde sonra psikoeğitim programının etkililiğini ölçmek amacıyla son-test ve deneysel işlemde altı hafta sonra da psikoeğitim programının kalıcılığını ölçmek amacıyla izleme testi kullanılmıştır.

EK – 2: YAŞAM BECERİLERİ PSİKOEĞİTİM PROGRAMI

1.OTURUM: (75 – 100 dk.)**Oturumun Amacı:**

Birinci oturumun amacı, katılımcıların grupta gerçekleştirmeyi planladıkları hedefleri belirlemelerini sağlamaktır. Aynı zamanda katılımcıların, boşanmanın ne olduğu hakkında bilgi edinmeleri de amaçlanmaktadır.

Kazanımlar:

- Boşanmanın ne olduğunu fark eder.

Kaynak, Araç ve Gereçler: Kişisel Bilgi Formu, İp Yumağı, Her bir katılımcı için dosya, Kâğıt, Kalem, Sunum 1, Küçük Top.

Süreç:

1. Eğitimci, gruba kendini tanıtır.
2. Eğitim programının içeriği ve sürecin nasıl ilerleyeceği ayrıntılı olarak anlatılır.
3. Grup üyelerine “Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Ölçeği” uygulanır.
4. Grup üyelerini daha yakından tanımak için grup üyelerine “Kişisel Bilgi Formu” uygulanır.
5. Üyelerin kendilerini rahat hissetmeleri için ısınma oyunu olarak “Sandalye Kapma Oyunu” oynanır.
6. Grup kuralları üyelerle ortaklaşa oluşturulur.
7. Grup üyeleri ile tanışma etkinliği olan “İp Yumağı” etkinliği yapılır. Grup üyelerinin birbirlerini ve eğitimciyi tanımaları sağlanır.
8. Grup üyelerinin boşanma ile ilgili neler düşündüklerini öğrenmek için “Boşanma Sizin İçin Ne İfade Ediyor?” etkinliği yapılır.
9. Eğitimci tarafından grup üyelerine “Boşanmanın tanımı”, “Son zamanlardaki boşanma artışı ve nedenleri” hakkında bilgi verilir. Aynı zamanda da Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre de katılımcılara “Boşanmanın Artış Oranları” hakkında da bilgi verilir.

10. Grup üyelerine ev ödevleri verilir.

11. “Bugün Neler Öğrendim?” bitiriş etkinliği yapılarak grup üyeleriyle birlikte oturumun özeti yapılır.

12. Grup üyeleri “Oturum Sonrası İzlenimler” formunu doldurduktan sonra oturum sonlandırılır.

- Program süresince kullanılan sunumlar, ekler ve formlar ek içerisinde verilmemiştir.

2. OTURUM: (65 – 85 dk.)

Oturumun Amacı:

İkinci oturumun amacı, katılımcıların anne ve babalarının boşanmaları ile ilişkili hissettikleri duygu ve düşüncelerini fark etmelerini sağlamaktır.

Kazanımlar:

- Anne ve babasının boşanma ile ilgili duygu ve düşüncelerini fark eder.

Kaynak, Araç ve Gereçler: Kalem, Form – 1, Duygu Kartları, Form – 2, Duygu Stickerları, Küçük Top.

Süreç:

1. Katılımcılarla kısa sohbet edilir.
2. Katılımcıların kendilerini rahat hissetmeleri için ısınma oyunu olarak “Top Bende Değil” oyunu oynanır.
3. Grup üyeleri ile birlikte geçen oturumun özeti yapılır.
4. Üyelere önceki oturumla ilgili olarak sormak istedikleri herhangi bir soru olup olmadığı sorulur.
5. Verilen ev ödevleri hakkında konuşulur.
6. Grup üyelerinin anne ve babasının boşanmasını ilk duydukları an neler hissettikleri ile şuanda bu durum hakkında neler hissettiklerinin karşılaştırılmasının yapılmasını amaçlayan “Eyvah! Annemle Babam Boşanıyor” etkinliği yapılır.
7. Grup üyelerinin ortak yaşantılar geçirdiklerini vurgulayan, boşanmaya dair hangi duygular yaşadıklarını ifade etmelerini cesaretlendiren, benzer duygular yaşadıklarını fark etmelerini sağlayan ve birbirlerine destek olmalarını amaçlanan “Neler Hissettim?” etkinliği yapılır.
8. Grup üyelerine ev ödevleri verilir.

9. “Bugün Neler Öğrendim?” bitiriş etkinliği yapılarak grup üyeleriyle birlikte oturumun özeti yapılır.
  10. Grup üyeleri “Oturum Sonrası İzlenimler” formunu doldurduktan sonra oturum sonlandırılır.
- Program süresince kullanılan sunumlar, ekler ve formlar ek içerisinde verilmemişti

3. OTURUM: (70 – 95 dk.)

Oturumun Amacı:

Üçüncü oturumun amacı, katılımcıların kendilerini tanımlarını ve kendilerine özgün özelliklerini fark etmelerini sağlamaktır.

Kazanımlar:

- Özgün özelliklerini fark eder.

Kaynak, Araç ve Gereçler: Ahmet Şerif İzgören'in "Avucumuzdaki Kelebek" videosundan bir kesit, Kalem, Form – 3, Form – 4, Form – 5, Form – 6, Küçük Top.

Süreç:

1. Katılımcılarla kısa sohbet edilir.
2. Katılımcıların kendilerini rahat hissetmeleri için ısınma oyunu olarak "Eşini Bul" oyunu oynanır.
3. Grup üyeleri ile birlikte geçen oturumun özeti yapılır.
4. Üyelere önceki oturumla ilgili olarak sormak istedikleri herhangi bir soru olup olmadığı sorulur.
5. Verilen ev ödevleri hakkında konuşulur.
6. Grup üyelerine video izlettirilerek bu haftaki konuya dikkatleri çekilir ve bu haftaki oturumun konusunun ne olduğu açıklanır.
7. Grup üyelerinin kendilerini daha yakından tanımlarını amaçlayan "Özgün Yönlerim" etkinliği yapılır.
8. Grup üyelerinin başkalarının (aile, arkadaş, öğretmen gibi) bakış açılarından kendilerinin olumlu ve olumsuz özelliklerini ve nasıl algılandıklarını fark etmelerini amaçlayan "Kime Göre Ben Neyim" etkinliği yapılır.
9. Grup üyelerinin kendileri hakkındaki algıları ile başkalarının onlar hakkındaki algılarının karşılaştırılmasını içeren "Sonuç" etkinliği yapılır.
10. Grup üyelerine ev ödevleri verilir.

11. “Bugün Neler Öğrendim?” bitiriş etkinliği yapılarak grup üyeleriyle birlikte oturumun özeti yapılır.
  12. Grup üyeleri “Oturum Sonrası İzlenimler” formunu doldurduktan sonra oturum sonlandırılır.
- Program süresince kullanılan sunumlar, ekler ve formlar ek içerisinde verilmemiştir.

4. OTURUM: (70 – 85 dk.)

Oturumun Amacı:

Dördüncü oturumun amacı, katılımcıların etkili iletişim becerilerinin önemini kavramalarını sağlamaktır. Aynı zamanda “ Ben Dili ”ni nasıl kullanacağını öğrenmelerini sağlamak da amaçlanmıştır.

Kazanımlar:

- Etkili İletişim Becerilerinin önemini kavrar.
- “Ben Dili’ni” nasıl kullanacağını bilir.

Kaynak, Araç ve Gereçler: Buz Devri - 3 filminden bir kesit, Sunum 2, Tahta kalem, Poster 1, Poster 2, Küçük Top.

Süreç:

1. Katılımcılarla kısa sohbet edilir.
2. Katılımcıların kendilerini rahat hissetmeleri için ısınma oyunu olarak “Gazete Kapmaca” oyunu oynanır.
3. Grup üyeleri ile birlikte geçen oturumun özeti yapılır.
4. Üyelere önceki oturumla ilgili olarak sormak istedikleri herhangi bir soru olup olmadığı sorulur.
5. Verilen ev ödevleri hakkında konuşulur.
6. Grup üyelerine video izlettirilerek bu haftaki konuya dikkatleri çekilir ve bu haftaki oturumun konusunun ne olduğu açıklanır.
7. Grup üyelerinin karşı tarafla olumlu iletişimi nasıl başlatabileceklerini öğrenmelerini amaçlayan “Uzaylı Oyunu” etkinliği yapılır.
8. Grup üyelerine “Sen Dili” ve “Ben Dili” hakkında bilgi verilir.
9. Grup üyelerinin “Sen Dili” ve “Ben Dili”ni daha iyi kavramalarını amaçlayan, içerisinde öğrendiklerini hayata geçirebilmeleri için role-playlerin yer aldığı “Ben mi? Sen mi?” etkinliği yapılır.

10. Grup üyelerine ev ödevleri verilir.
  11. “Bugün Neler Öğrendim?” bitiriş etkinliği yapılarak grup üyeleriyle birlikte oturumun özeti yapılır.
  12. Grup üyeleri “Oturum Sonrası İzlenimler” formunu doldurduktan sonra oturum sonlandırılır.
- Program süresince kullanılan sunumlar, ekler ve formlar ek içerisinde verilmemiştir.

5. OTURUM: (70 – 85 dk.)

Oturumun Amacı:

Beşinci oturumun amacı, katılımcıların öfkenin doğal ve yaşanabilir bir duygu olduğunu fark etmelerini sağlamaktır.

Kazanımlar:

Öfkenin doğal ve yaşanabilir bir duygu olduğunu fark eder.

Kaynak, Araç ve Gereçler: Sunum 3, Kâğıt, Kalem, Sunum 4, her bir grup için bir tane “Öfke Yolu Oyunu”, her bir grup için bir tane zar, her katılımcı için bir piyon (farklı renklerde), Küçük Top.

Süreç:

1. Katılımcılarla kısa sohbet edilir.
2. Katılımcıların kendilerini rahat hissetmeleri için ısınma oyunu olarak “Yürüyerek Isınma” oyunu oynanır.
3. Grup üyeleri ile birlikte geçen oturumun özeti yapılır.
4. Üyelere önceki oturumla ilgili olarak sormak istedikleri herhangi bir soru olup olmadığı sorulur.
5. Verilen ev ödevleri hakkında konuşulur.
6. Grup üyelerine “Telafisi Olmayan Dört Şey” sunusu izlettirilerek bu haftaki konuya dikkatleri çekilir ve bu haftaki oturumun konusunun ne olduğu açıklanır.
7. Grup üyelerine “Öfke ve Öfke Kontrolü” hakkında bilgi verilir.
8. Grup üyelerinin “Öfke Kontrol Yöntemleri”ni daha iyi kavrayabilmeleri ve hayata geçirebilmeleri için tasarlanmış, oyun içerikli “Öfke Yolu” etkinliği yapılır.
9. Grup üyelerine ev ödevleri verilir.

10. "Bugün Neler Öğrendim?" bitiriş etkinliği yapılarak grup üyeleriyle birlikte oturumun özeti yapılır.
  11. Grup üyeleri "Oturum Sonrası İzlenimler" formunu doldurduktan sonra oturum sonlandırılır.
- Program süresince kullanılan sunumlar, ekler ve formlar ek içerisinde verilmemiştir.

6. OTURUM: (80 – 95 dk.)

Oturumun Amacı:

Altıncı oturumun amacı, katılımcıların Çatışma çözme yollarını fark etmelerini sağlamaktır. Aynı zamanda “Gevşeme Egzersizleri”ni nasıl kullanacaklarını kavramalarını sağlamak da amaçlanmıştır.

Kazanımlar:

Çatışma çözme yollarını fark eder.

“Gevşeme Egzersizleri”ni nasıl kullanacağını kavrar.

Kaynak, Araç ve Gereçler: “Kırmızı Başlıklı Kız” el kuklası, “Kurt” el kuklası, Sunum 5, Form – 7, Kalem, Form – 8, Küçük Top.

Süreç:

1. Katılımcılarla kısa sohbet edilir.
2. Katılımcıların kendilerini rahat hissetmeleri için ısınma oyunu olarak “Sandalye Kapma” oyunu oynanır.
3. Grup üyeleri ile birlikte geçen oturumun özeti yapılır.
4. Üyelere önceki oturumla ilgili olarak sormak istedikleri herhangi bir soru olup olmadığı sorulur.
5. Verilen ev ödevleri hakkında konuşulur.
6. Grup üyelerine bu haftaki oturumun konusu açıklandıktan sonra, bir sorun yaşadıklarında soruna farklı bakış açılarından da bakmalarının gerekliliğini vurgulayan “Kırmızı Başlıklı Kız Masalı” etkinliği yapılır.
7. Grup üyelerine “Çatışma Çözme Becerileri” hakkında bilgi verilir.
8. Grup üyelerine “Gevşeme Egzersizleri” hakkında bilgi verildikten sonra, eğitimci grupta beraber gevşeme egzersizlerinin bir kısmını uygular.

9. Grup üyelerine “Gevşeme Egzersizleri”ni nasıl yapacaklarını anlatan notlar dağıtılır.
  10. Grup üyelerine ev ödevleri verilir.
  11. “Bugün Neler Öğrendim?” bitiriş etkinliği yapılarak grup üyeleriyle birlikte oturumun özeti yapılır.
  12. Grup üyeleri “Oturum Sonrası İzlenimler” formunu doldurduktan sonra oturum sonlandırılır.
- Program süresince kullanılan sunumlar, ekler ve formlar ek içerisinde verilmemiştir

7. OTURUM: (70 – 95 dk.)

Oturumun Amacı:

Yedinci oturumun amacı, katılımcıların ilgilerini, yeteneklerini, becerilerini ve değerlerini tanımaları ve bu doğrultuda meslek seçiminin önemini fark etmelerini sağlamaktır.

Kazanımlar:

İlgileri, yetenekleri ve becerileri ve değerleri doğrultusunda meslek seçiminin önemini fark eder.

Kaynak, Araç ve Gereçler: Kalem, Form – 9, Form – 10, Form – 11, Form – 12, Küçük Top.

Süreç:

1. Katılımcılarla kısa sohbet edilir.
2. Katılımcıların kendilerini rahat hissetmeleri için ısınma oyunu olarak “Top Bende Değil” oyunu oynanır.
3. Grup üyeleri ile birlikte geçen oturumun özeti yapılır.
4. Üyelere önceki oturumla ilgili olarak sormak istedikleri herhangi bir soru olup olmadığı sorulur.
5. Verilen ev ödevleri hakkında konuşulur.
6. Grup üyelerinin ilgi alanlarını fark edip bunlara yönelik meslekleri tanımalarını amaçlayan “İlgilerim” etkinliği yapılır.
7. Grup üyelerinin yetenek alanlarını fark edip bunlara yönelik meslekleri tanımalarını amaçlayan “Yeteneklerim” etkinliği yapılır.
8. Grup üyelerinin becerilerini fark edip bunlara yönelik meslekleri tanımalarını amaçlayan “Becerilerim” etkinliği yapılır.

9. Grup üyelerinin ilgi, yetenek ve beceri alanlarını ele alarak bu üç alanın ortak sahip olduğu meslek leri tanımlarını amaçlayan “Sonuç” etkinliği yapılır.
  10. Grup üyelerine ev ödevleri verilir.
  11. “Bugün Neler Öğrendim?” bitiriş etkinliği yapılarak grup üyeleriyle birlikte oturumun özeti yapılır.
  12. Grup üyeleri “Oturum Sonrası İzlenimler” formunu doldurduktan sonra oturum sonlandırılır.
- Program süresince kullanılan sunumlar, ekler ve formlar ek içerisinde verilmemiştir.

8. OTURUM: (75 – 85 dk.)

Oturumun Amacı:

Sekizinci oturumun amacı, katılımcıların grup yaşantısında edindiği deneyimleri günlük yaşamlarında kullanabileceklerini kavramalarını sağlamaktır.

Kazanımlar:

Grup yaşantısında edindiği deneyimleri günlük yaşamında kullanabileceğini kavrar.

Kaynak, Araç ve Gereçler: Küçük Top.

Süreç:

1. Katılımcılarla kısa sohbet edilir.
2. Katılımcıların kendilerini rahat hissetmeleri için ısınma oyunu olarak “Eşini Bul” oyunu oynanır.
3. Verilen ev ödevleri hakkında konuşulur.
4. Grup üyeleri tek tek kendilerine uygun buldukları meslekleri ve nedenlerini grup arkadaşlarına anlatır.
5. Grup üyeleri ile birlikte programın genel bir özeti yapılır.
6. Üyelere önceki oturumlarla ilgili olarak sormak istedikleri herhangi bir soru olup olmadığı sorulur.
7. Grup üyelerine ev ödevleri verilir.
8. “Bugün Neler Öğrendim?” bitiriş etkinliği yapılarak grup üyeleriyle birlikte oturumun özeti yapılır.
9. Grup üyeleri “Oturum Sonrası İzlenimler” formunu doldurduktan sonra oturum sonlandırılır.

- Program süresince kullanılan sunumlar, ekler ve formlar ek içerisinde verilmemiştir.

9.OTURUM (75 – 85 dk.)

Oturumun Amacı:

Dokuzuncu oturumun amacı, katılımcıların grup sürecine ilişkin duygu ve düşüncelerini ifade etmelerini ve bu grupta edindikleri deneyimleri günlük yaşamında kullanabileceğini kavramalarını sağlamaktır.

Kazanımlar:

Grup yaşantısında edindiği deneyimleri günlük yaşamında kullanabileceğini kavrar.

Kaynak, Araç ve Gereçler: Mavi fon kartonundan hazırlanmış üzerine dalgalar daha koyu renkli kalemle çizilmiş elips şeklinde kesilmiş “göl” , Bir ağaç dalının ucuna ip bağlanmış “olta”, Kalem, Çocuklar için Boşanmaya Uyum Ölçeği, Küçük Top.

Süreç:

1. Katılımcılarla kısa sohbet edilir.
2. Katılımcıların kendilerini rahat hissetmeleri için ısınma oyunu olarak “Gazete Kapmaca” oyunu oynanır.
3. Verilen ev ödevleri hakkında konuşulur.
4. Üyelere önceki oturumlarla ilgili olarak sormak istedikleri herhangi bir soru olup olmadığı sorulur.
5. Grup üyelerinin programdan ne kazandıklarını ve programa ne kattıklarını ifade etmelerini içeren “Göl” etkinliği yapılır.
6. Grup üyelerine “Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Ölçeği” uygulanır.
7. Grup üyelerinin programdan olumlu duygularla ayrılmasını amaçlayan “Hoşça Kal Demek” etkinliği yapılır.
8. “Bugün Neler Öğrendim?” bitiriş etkinliği yapılarak grup üyeleriyle birlikte oturumun özeti yapılır ve program sonlandırılır.

- Program süresince kullanılan sunumlar, ekler ve formlar ek içerisinde verilmemiştir.

EK – 3: EBEVEYN KİŞİSEL BİLGİ FORMU

EBEVEYN KİŞİSEL BİLGİ FORMU

Sayın Veli;

Bu araştırma boşanmış aile çocuklarının karşılaştıkları bu yeni duruma uyumlarını sağlamak, yaşayabilecekleri duygusal sorunları hafifletmek ve geleceklerini planlamak da onlara yardımcı olmak amacıyla planlanmıştır. Çocuğunuzun boşanma gibi zorlu bir süreci başarıyla atlatabilmesine yardımcı olmak ve onun gelecekte sağlıklı bir birey olabilmesi için bu bilimsel çalışmaya içtenlikle katılmanızı ve sorulara tek başınıza cevap vermenizi rica ediyorum. Sorulara vereceğiniz yanıtların gizli tutulacağını, bireysel değil grup sonuçlarıyla ilgilenileceğini ve yanıtlarınızın sadece bu çalışma çerçevesinde kullanılacağını bilmenizi istiyorum.

İlginiz için teşekkür ederim.

Rabia ŞENTÜRK AYDIN

Ortatepe İ.Ö.O. Rehber Öğrt.

1) Adınız Soyadınız

.....

2) Doğum Tarihiniz

.....(gün)/.....(ay)/.....(yıl)

3) Eğitim Durumunuz

( ) İlkokul mezunu

( ) Ortaokul mezunu

( ) Lise mezunu

( ) Üniversite mezunu

( ) Diğer (.....)

4) Mesleğiniz

.....

5) Ortalama aylık geliriniz nedir? Lütfen sizin kazancınızı ve eşinizden aldığınız nafakayı ayrı ayrı yazınız.

Aylık Gelir .....

Nafaka .....

6) Oturduğunuz ev kira mı?

( ) Evet

( ) Hayır

7) Kaç çocuğunuz var? Lütfen yaşlarını da yanlarına yazınız.

( ) 1 (.....)

( ) 2 (.....), (.....)

( ) 3 (.....), (.....), (.....)

( ) 4 (.....), (.....), (.....), (.....)

( ) 5 ve üzeri (.....), (.....), (.....), (.....), (.....), (.....), (.....)

8) Boşandığınız eşinizle ne kadar süre evli kaldınız?

.....

9) Ne kadar süre önce boşandınız?

.....

10) Evde çocuğunuzla birlikte kimlerle yaşıyorsunuz? Lütfen kutulara çarpı işareti koyunuz. Birden fazla kutuyu işaretleyebilirsiniz.

Aynı evde yaşadıklarım	Var	Yok
Anne		
Baba		
Diğer çocuğum / çocuklarım		
Kardeşim / kardeşlerim		
Yeni eşim		
Yeni eşimin çocuğu / çocukları		
Diğer (.....)		

11) Çocuğunuz boşandığınız ebeveynini ne kadar sıklıkla görebiliyor?

( ) Her gün görüyor.

( ) Haftada bir kez görüyor.

( ) İki haftada bir görüyor.

( ) Ayda bir görüyor.

( ) Yılda bir kaç kez görüyor.

( ) Hiç görmüyor.

( ) Diğer (.....)

EK – 4: ÇOCUK KİŞİSEL BİLGİ FORMU

ÇOCUK KİŞİSEL BİLGİ FORMU

Sevgili Katılımcılar;

Aşağıda sizleri daha yakından tanımak amacıyla hazırlanmış sizinle ve ailenizle ilgili bazı sorular bulunmaktadır. Sizden alınan bu bilgiler bir araştırmada kullanılacaktır. Yanıtlar gizli tutulacaktır, bu nedenle de içtenlikle dolduracağınıza inanıyorum. Lütfen cevapsız soru bırakmayınız.

Yardımanız için teşekkür ederim.

Rabia ŞENTÜRK AYDIN
Ortatepe İ.Ö.O. Rehber Öğrt.

1) Adınız Soyadınız

.....

2) Sınıfınız Şubeniz

.....

3) Cinsiyetiniz

( ) Kız

( ) Erkek

4) Doğum Tarihiniz

.....(gün)/.....(ay)/.....(yıl)

5) Doğum Yeriniz

.....(ilçe)/.....(il)

6) Annenizin Mesleği

.....

7) Babanızın Mesleği

.....

8) Kaç kardeşiniz var? Lütfen yaşlarını da yanlarına yazınız.

( ) Kardeşim yok

( ) 1 (.....)

( ) 2 (.....), (.....)

( ) 3 (.....), (.....), (.....)

( ) 4 (.....), (.....), (.....), (.....)

( ) 5 ve üzeri (.....), (.....), (.....), (.....), (.....), (.....), (.....)

- 9) Şuanda oturduğunuz evde kimlerle yaşıyorsunuz? Lütfen kutulara çarpı işareti koyunuz. Birden fazla kutuyu işaretleyebilirsiniz.

Aynı evde yaşadıklarım	Var	Yok
Anne		
Baba		
Anneanne		
Babaanne		
Dede		
Büyükbaba		
Kardeşlerim		
Üvey anne		
Üvey baba		
Üvey kardeş		
Diğer (.....)		

- 10) Evden ayrılan ebeveyninizi (annenizi ya da babanızı) ne kadar sıklıkla görüyorsunuz?

- ( ) Her gün görüyorum
 ( ) Haftada bir kez görüyorum
 ( ) İki haftada bir görüyorum
 ( ) Ayda bir görüyorum
 ( ) Yılda bir kaç kez görüyorum
 ( ) Hiç Görmüyorum
 ( ) Diğer (.....)

- 11) Anneniz ve babanız boşandığında kaç yaşındaydınız?

.....

- 12) Boşanmadan sonra anneniz ya da babanız yeniden evlendi mi?

- ( ) Babam yeniden evlendi
 ( ) Annem yeniden evlendi
 ( ) İkisi de yeniden evlendi
 ( ) İkisi de evlenmedi

13) Anneniz ve babanızın yeni evlendiği eşinden çocukları var mı? Lütfen kutulara çarpı işareti koyunuz. Eğer varsa; kaç tane olduğunu ve yaşlarını da kutuya yazınız.

	Anne	Baba
Evet var		
Hayır yok		

14) Anneniz ve babanız boşandıktan sonra yaşantınızda ne gibi değişiklikler oldu? Lütfen kutulara çarpı işareti koyunuz. Birden fazla kutuyu işaretleyebilirsiniz.

Değişimler	İşaretleme Bölümü
Yaşadığım ev	
Okulum	
Evdeki düzen	
Arkadaşlarımla ilişkim	
Annemle ilişkim	
Babamla ilişkim	
Kardeşlerimle ilişkim	
Derslerim	
Harçlığım	
Sağlığım	
Diğer (.....)	

EK – 5: PROGRAMA KATILIM İZİN FORMU

PROGRAMA KATILIM İZİN FORMU

Sayın Veli;

Ben okulunuzun Rehber Öğretmeni Rabia ŞENTÜRK AYDIN. Aynı zamanda Ankara Üniversitesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık bölümünde yüksek lisans – master öğrencisiyim. Bu dönemde bu alanda tez hazırlama aşamasındayım. Tez konum; çocukların boşanma sürecine uyumunu kolaylaştıracak bir program hazırlamak ve bu programın çocuklar için ne kadar yararlı olduğunu anlamaya çalışmaktır.

Sizin de bildiğiniz gibi gün geçtikçe ülkemizde boşanmalar artmaktadır. Her iki çiftin ortaklaşa aldıkları evliliği sonlandırma kararında eşler kadar çocuklar da bu durumu kabullenmek de ve uyum sağlamak da güçlük çekmektedir. Boşanma kararını duydukları andan itibaren çocuklar birçok fiziksel ve duygusal sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Çocuğunuza uygulayacağımız bu programla amacımız; çocukların karşılaştıkları bu yeni duruma uyumlarını sağlamak, yaşayabilecekleri duygusal sorunları hafifletmek ve geleceklerini planlamak da onlara yardımcı olmaktır.

“Boşanmış Aile Çocukları İçin Yaşam Becerileri Psikoeğitim Programı” 9 hafta boyunca, haftada 1 gün yaklaşık 60 dakika sürecek şekilde tasarlanmıştır. Programın konu başlıkları, tarihleri ve saatleri ektedir. Bu süreçte sizden beklentimiz; her oturum sonrasında çocuğunuza o günkü oturumun nasıl geçtiğini sormanız, onlarla oturum hakkında sohbet etmeniz ve onlara her oturum sonunda verilen ev ödevlerini birlikte yapmanızdır. Bu sayede süreci sizde çocuğunuzun anlatımıyla gözlemlemiş olacaksınız. Ayrıca program sonunda sizlere ulaştıracığımız “Ebeveyn Gözlem Form”larını da çocuğunuzla yaptığınız bu sohbetlere, ev ödevlerine ve gözlemlerinize dayanarak doldurup bize ulaştırmanız bu araştırmaya büyük katkı sağlayacaktır. Çocuğunuzun bu programa katılmasını onaylıyorsanız lütfen aşağıda size ayrılan bölümü imzalayınız.

Velinin Adı Soyadı:

Velinin Ev Tel:

Cep Tel:

Çocuğun Adı Soyadı:

Çocuğumun “Boşanmış Aile Çocukları için Yaşam Becerileri Psikoeğitim Programı”na katılmasına izin veriyorum.

İmza:

EK – 6: PSİKOEĞİTİM PROGRAMI UYGULAMA TAKVİMİ

PSİKOEĞİTİM PROGRAMI UYGULAMA TAKVİMİ

Sayın Veli;

“Boşanmış Aile Çocukları İçin Yaşam Becerileri Psiko eğitim Programı” 9 hafta boyunca, haftada 1 gün yaklaşık 90 dakika sürecek şekilde tasarlanmıştır. Programın konu başlıkları, tarihleri ve saatleri tabloda gösterilmiştir.

OTURUM KONU BAŞLIĞI	Tarih	Saat
1.Oturum: Boşanma Kavramı	22.02.2012	12:30 - 14:00
2.Oturum: Boşanmaya İlişkin Duygu ve Düşünceler	29.02.2012	12:30 - 14:00
3.Oturum: Kendini Tanıma	07.03.2012	12:30 - 14:00
4.Oturum: Etkili İletişim Becerileri	14.03.2012	12:30 - 14:00
5.Oturum: Öfke Kontrolü	21.03.2012	12:30 - 14:00
6.Oturum: Çatışma Çözme Becerileri	28.03.2012	12:30 - 14:00
7.Oturum: Geleceği Planlama	04.04.2012	12:30 - 14:00
8.Oturum: Grup Sürecinin Genel Tekrarı	11.04.2012	12:30 - 14:00
9.Oturum:Grup Sürecini Değerlendirme	18.04.2012	12:30 - 14:00

Not: Program ile ilgili sormak istediğiniz ya da çocuğunuzla ilgili paylaşmak istediğiniz herhangi bir konu olursa okulumuzun Rehberlik Servisi'nden veya okulu arayarak bana ulaşabilirsiniz.

Okul Tel: 0 312 364 39 79

Cep Tel: 0 543 747 73 29

Katkılarınız için Teşekkür Ederim.

EK – 7: ÇOCUKLAR İÇİN BOŞANMAYA UYUM ÖLÇEĞİ (ÇBUÖ)

ÇOCUKLAR İÇİN BOŞANMAYA UYUM ÖLÇEĞİ (ÇBUÖ)

Sevgili Çocuklar;

Aşağıdaki ifadelerin her birini dikkatlice okuyunuz ve duygularınızı en iyi yansıtan seçeneği işaretleyiniz. Her bir ifade için sadece bir kutuyu işaretleyiniz.

	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum
1.Bazen annemle babamın yaşadığı sorunların benden kaynaklandığını düşünüyorum.					
2.Annemle babam ayrıldığından beri ben okulda sorunlar yaşıyorum.					
3.Keşke babamla daha çok zaman geçirebilseydim.					
4.Annemle babam ayrıldığından beri arkadaşlarımla daha fazla zaman geçirebiliyorum.					
5.Annemle babam ayrıldığından beri okul sonrası faaliyetlere (müzik, spor vb.) daha çok katılabiliyorum.					
6.Ailemize ne olacağı konusunda endişeliyim.					
7.Keşke annemle daha fazla zaman geçirebilseydim.					
8.Annemle babam ayrıldığından beri kendimi zaman zaman üzgün hissediyorum.					
9.Annemle babam ayrıldığından beri arkadaşlarımla eskisinden daha iyi geçiniyorum.					
10.Annemle babam ayrıldığından beri arkadaşlarıma sık sık kıızıyorum.					
11.Sık sık anne ve babamın beni anlamadığını hissediyorum.					
12.Annemle babam benim hakkımda sık sık kavga ediyorlar.					
13.Büyükbabam, büyükannem ve ailenin diğer üyeleri benimle birlikte birşeyler yaparlar.					
14.Annem ve babam hala iyi geçinmiyorlar.					
15.Keşke annemle babam yeniden biraraya gelseler.					
16.Annem babamdan ayrıldığından beri çekilmez biri oldu.					
17.Annemin arkadaşlarıyla iyi geçinmiyorum.					
18.Annemle babam ayrıldığından beri ikisinden birinin tarafını tutmak zorundaymışım gibi hissediyorum.					
19.Annemle babam ayrıldığından beri daha fazla cezalandırılıyorum. (Odama gönderilmek gibi)					
20.Ayrıldıklarından beri annem ve babam beni daha çok eleştiriyorlar.					
21.Annemle babam ayrıldığından beri babamla birşey yaparsam, annem rahatsız oluyor.					
22.Ayrıldıklarından beri anne ve babamla daha iyi geçiniyorum.					

EK – 8: EBEVEYN GÖZLEM FORMU

EBEVEYN GÖZLEM FORMU

Sayın Veli;

Aşağıda çocuğunuzun program süresince yaşadıkları değişimleri içeren maddeler bulunmaktadır. Çocuğunuz için uygun seçeneklerin altına (X) işareti koyunuz. Sizlere bu maddeleri yöneltmedeki amacımız; dokuz haftalık süreci ve bu sürecin çocuğunuzdaki etkilerini sizlerin düşüncelerinizle değerlendirmektir. Lütfen aşağıdaki sorulara içtenlikle ve tek başınıza cevap veriniz.

Katkılarınız için teşekkür ederim.

Rabia ŞENTÜRK AYDIN

Ortatepe İ. Ö. O. Rehber Öğrt.

Sıra No	Çocuğum....	Evet	Kısmen	Hayır
1	Boşanmanın ne olduğunu hakkında bilgilendi.			
2	Boşanmanın kötü bir şey olmadığını fark etti.			
3	Anne ve babasının boşanması ile ilgili duygu ve düşüncelerinin farkına vardı.			
4	Boşanmanın hayatımızı olumsuz olarak etkilemediğini fark etti.			
5	Boşandığımız için bizlerin kötü anne/baba olmadığımızın farkına vardı.			
6	Boşandığımız için artık bizleri suçlamıyor.			
7	Kendisine özgün özelliklerini fark etti.			
8	Kendi hayatındaki güzel şeylerin farkına vardı.			
9	Başkalarının (aile, arkadaş, öğretmen gibi) bakış açılarından kendisinin olumlu ve olumsuz özelliklerini fark etti.			
10	Neler hissettiğini bizimle rahatça paylaşmaya başladı.			
11	Öfkenin doğal ve yaşanabilir bir duygu olduğunun farkına vardı.			
12	Öfkelenildiğinde daha sakin düşünmeye başladı.			
13	Hayatındaki çatışmaların farkına vardı.			
14	Arkadaşlarıyla daha çok vakit geçirmeye başladı.			
15	Ders çalışmaya başladı.			
16	Geleceğe dair plan yapmaya başladı.			

EK – 9: OTURUM SONRASI İZLENİMLER FORMU

OTURUM SONRASI İZLENİMLER

1. OTURUM

---

2. OTURUM

---

3. OTURUM

---

4. OTURUM

---

5. OTURUM

.....
.....
.....
.....
.....
.....

6. OTURUM

.....
.....
.....
.....
.....
.....

7. OTURUM

.....
.....
.....
.....
.....
.....

8. OTURUM

.....
.....
.....
.....
.....
.....

EK – 10: ÖRNEK OTURUM SONRASI İZLENİMLER FORMU

1. OTURUM

İlk oturumda her kesin benim durumum da olduğunu öğrendim. Buraya gelmem için çok mem beni rahatlattı ve gelmeye devam edeceğim.

1. OTURUM

Çok iyi geçti aslında ilk önce çok gergindim. Ama sonra alıştım. Beni Rabia öğretmenim çağırdığında çok gergindim sonra Rabia öğretmenimi ve arkadaşlarımı tanıdım kendim çok iyi hissettim. Ve gerginliğim geçti.

2. OTURUM

Üzülen tek ben olmadığımı arkadaşlarımda üzüliş en sonunda mutlu olduğumu.

2. OTURUM

Annemle babamın boşadığı benim yüzüm den diye düşünüyorum ve annem arından kaçırdı ben olduktan sonra babam dömeye başlamış ama öğretmeni-
min dediğine göre benim suçum yokmuş.

3. OTURUM

Bugün kendini tanımayı öğrendim - Baskalarının beni nasıl gördüklerini olumlu olumsuz özelliklerimi tanıdım.

4. OTURUM

4. oturumda çok eğlendim bence çok güzeldi sen, Ben dilini öğrendik.

5. OTURUM

Bugün öfkemizi kontrol etmeyi öğrendik ve çok harika geçti.

6. OTURUM

Bugün çok eğlendim Çünkü öfkeyi kontrol etmede vardı. Ama Gülsah sınıri vardı. Ama hangi hayvanın daha iyi sorun hallettiği vardı. Ben kaplumbağa ve baykuşu aldım ve çok eğlendim.

7. OTURUM

Çok iyi geçti Meslekleri daha iyi öğrendim.

8. OTURUM

İyi geçti önceki oturumlara hatıladık.

EK – 11: KONTROL GRUBU EĞİTİMİ PROGRAMI

1.OTURUM: (40 - 45 dk.)**Oturumun Amacı:**

Birinci oturumun amacı, katılımcıların diğer katılımcılarla ve liderle tanışmasıdır. Aynı zamanda aile içi çatışmaların ortaya çıkması ve bunların üzerinde çalışılması da amaçlanmaktadır.

Kazanımlar:

Katılımcılar diğer katılımcılarla ve liderle tanışır.

Aile içi çatışmaları fark eder.

Kaynak, Araç ve Gereçler: Kişisel Bilgi Formu, “ Çocuklar için Boşanmaya Uyum Ölçeği ”, Kalem.

Süreç:

1. Eğitimci, gruba kendini tanıtır.
2. Eğitim programının içeriği ve sürecin nasıl ilerleyeceği ayrıntılı olarak anlatılır.
3. Grup üyelerine “Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Ölçeği” uygulanır.
4. Grup üyelerini daha yakından tanımak için grup üyelerine “Kişisel Bilgi Formu” uygulanır.
5. Grup üyeleri ile tanışma etkinliği olan “Adımı Kim Koydu? Adım Nasıl Koyuldu?” etkinliği yapılır. Grup üyelerinin birbirlerini ve eğitimciyi tanımları sağlanır. Bu etkinliğin bir diğer amacı ise; grup üyelerinin aile içi çatışmalarının ortaya çıkmasıdır.
6. Eğitimci, oturumu sonlandırır.

- Program süresince kullanılan sunumlar, ekler ve formlar ek içerisinde verilmemiştir.

2. OTURUM: (40 – 45 dk.)

Oturumun Amacı:

İkinci oturumun amacı, katılımcıların farklı engellere sahip insanlarla daha iyi ilişkiler kurabilme ve onları daha iyi anlayabilme becerilerini arttırmalarına yardımcı olmaktır.

Kazanımlar:

Farklı engellere sahip insanları fark eder.

Kaynak, Araç ve Gereçler: Sofra hazırlamak için gerekli plastik tabak, bardak, çatal, kaşık, bıçak (5 kişilik bir sofraya).

Süreç:

1. Grup üyeleriyle kısa sohbet edilir.
2. Grup üyelerinin farklı engellere sahip insanları fark etmelerini amaçlayan “Sofrayı Kur” etkinliği yapılır.
3. Eğitimci, oturumu sonlandırır.

- Program süresince kullanılan sunumlar, ekler ve formlar ek içerisinde verilmemiştir.